

LITERÁRNÍ ZÁPISNÍKY

Soubor dochovaných Máchových literárních zápisníků se dělí na dvě hlavní skupiny.

První skupina zahrnuje zápisníkové celky (*Poznamenání, Zápisník*) a identifikovatelná torza zápisníků (*Anmerkungen, Malý sešit*). Ve vydání jsou autografy této první skupiny seřazeny chronologicky.

Druhou skupinu tvoří dodatky vysloveně fragmentární povahy. Její první oddíl obsahuje izolované autografické záznamy, u kterých nelze určit, zdali snad někdy náležely k nějakému většímu celku a ke kterému; k nim se řadí Máchova varianta Hukalovy básně Břetislav. Druhý oddíl představují zápisníkové fragmenty dochované v opisech, a to jednak ve sborníku *M*, jednak v Hindlových opisech *O3b* a *O3c* (viz zde str. 254 a 460), z nichž se až dosud otiskoval jen záznam „Kdo se chce zamilovati, nesmí srdce mítí“ a k nimž se dosud přihlíželo jen při textové kritice Máchových veršů. V třetím oddílu konečně otiskujeme pasáže zápisníkové povahy, které prezentoval K. Sabina v Úvodu povahopisném jakožto citáty „z Máchových poznamenání“.

Kromě těchto dochovaných zápisníků je nutno předpokládat existenci dalších podobných záznamů a výpisků, jak tomu nasvědčuje deníková pasáž z 5. října 1835: „Pak jsem vypisoval z novin.“ Mácha tedy v této době pokračoval v excerpování periodik a jiných pramenů, a to právě do nějakého nedochovaného sešitu, protože předposlední výpisek v *Z* je datovatelný k počátku druhé poloviny září 1835 a záznam poslední lze snad položit do blízkosti 24. října téhož roku. Srov. dále str. 386.

Stranou ponecháváme dubiózní opis Michala Máchy, obsahující poznámky k písni „Gospodine, pomiluj ny“ a verše do památníků (viz Dílo III, 471 n.).

Zápisníkové celky i jejich torza otiskujeme v úplném znění s výjimkou jednak latinských právnických excerpt v Zápisníku, jednak těch definitivních původních textů Máchových v Zápisníku, které jsou otištěny na svém místě v 1. a 2. svazku; v tomto svazku se na ně na příslušných místech odkazuje. Text Bratří, obsažený v různých stadiích zpracování v Poznamenáních a v Zápisníku, byl sice už rovněž otištěn v 1. svazku, přesto jej však znovu otiskujeme, a to v původním

kontextu. V 1. svazku totiž některé jeho části spolu s jinými prameny posloužily rekonstrukci dramatu; přitom ty části, o které se rekonstrukce přímo neopřela, protože šlo zpravidla o dubletní znění nebo o nezařaditelné zlomky, byly tam otištěny v komentáři. Ačkoli byl tamtéž podán podrobný popis, přece jenom se takto zcela rozplynula původní podoba jednotlivých částí dramatu, jak jsou ve svém růstu v obou zápisnicích fixovány. Textově kritické studium umožnilo tento vývoj nově interpretovat, takže znění v naší edici podává text v uspořádání, které je odlišné proti dřívějším vydáním, a to v soulase s Máchovým kompozičním záměrem, jež autor naznačil a který se podařilo rozpoznat. Kromě toho textově kritické studium s odstupem času zpřesnilo čtení na několika místech, takže lze říci, že text Bratří teprve v této interpretaci dosáhl na ten čas optimální podoby.

ANMERKUNGEN

9 Názvem *Anmerkungen* se tradičně označuje rukopisný fragment formátu 13 × 10 cm, uložený v depozitu Umělecké besedy v literárním archivu PNP. Pokládá se za list z Máchova nejstaršího literárního zápisníku (srov. zde reprodukci první strany na obrazové příloze č. 1). Nynější formát vznikl ostrížením lístku na horním i dolním okraji. Tomu, že jde o fragment zápisníku, neklamně nasvědčují tři stopy po všíti do sešitu a u levého dolního rohu zbytek odtrženého listu, s nímž dochovaný fragment tvořil v sešitě původně dvojlist. Těmito znaky fragment nápadně připomíná jak Poznamenání, tak i fragment Malého sešitu (srov. dále str. 365 a 381). *Anmerkungen* jsou celé psány kurentem až na slovo *Gedichte*, které je částečným přepisem z původního *Čech*. Toto slovo je napsáno latinkou a větším písmem než ostatní text; je umístěno na prvním řádku, a to se zarážkou asi pětiny širě prvního řádku následujícího textu. Druhé slovo, *Anmerkungen*, je napsáno s nepatrným odsazením za slovem *Gedichte*, takže je poněkud od osy lístku vpravo. Podle rázu písma bylo napsáno současně s prvními třemi odstavci následujícího textu. Záhlaří *Gedichte. Anmerkungen* mělo patrně znamenat tolik co „poznámky k básním“. V systému značek ponecháváme autografu jeho vžitý název.

Autograf má několik nápadných vnějších znaků. Především v psaní násovného *v-* místo *u-* projevuje jistý anachronismus. Podle rázu písma vznikly zápisy nejméně natřikrát a jsou členěny zvláštním způsobem. Mezi některými odstavci jsou odsazující pomlčky s jedinou

výjimkou před posledním odstavcem, kde je složitější odsazovací znaménko. Kromě nich jsou v textu zdvojené křížky. Obojí tyto značky lze interpretovat tak, že pisatel pomlčkami původně odděloval jednotlivé motivické náčrty, z nichž některé jsou jeho vlastní, původní, jiné pak ozvuky četby, a teprve dodatečně zdvojenými křížky vytkl ty z nich, které jsou spojeny jednotnou scénérií nebo náladou, jak je to zřejmé zejména na třech prozaických záznamech obsahujících reminiscence z četby Houwaldovy povídky (srov. níže): první dva, na začátku a na konci označené těmito křížky, předvádějí scénu měsíčné noci na mořském břehu, zatímco třetí, se scénérií bouřlivé noci a rudě ozářené řeky, se od nich svou povahou odlišuje. Poslední odstavec na první stránce a následující text na druhé straně až po zdvojený křížek jsou škrtnuty tužkou. Původ škrtnutí je neznámý, stejně jako znaménko tužkou (křížek v kroužku) na začátku posledního odstavce.

Krčma kladl vznik fragmentu asi do rozhraní let 1829–1830. Janský se domníval, že původně nadepsané slovo Čech mělo být titulem k básni známé z mladší vrstvy opisů *S* a z Kobrova vydání *Spisů*, 1862 (srov. I 101 n. a 336) a vzhledem k době pravděpodobného vzniku této básně datoval fragment do roku 1831. Je ovšem také možné, že slovo Čech prostě souviselo s tematikou poznámek k následujícímu výpisku z *Ossiana*, srov. podtržené heslo ve 4. odstavci (*Tažení Čecha do bohemské země*). Přesto však náznak přípravy k dramatu *Bratři* (srov. poznámku *Vršovci* u odkazu na Paprockého a Hájka) umožňuje určit termín ante quem, tj. před rokem 1832.

V knize *Pouť krkonošská* (str. 38) Králík ve shodě s dotavadním bádáním rovněž považoval *Anmerkungen* za nejstarší zachovaný Máchův literární zápisník, ale na rozdíl od datování Krčmova jej pokládal za autograf patrně o něco mladší, tedy shodně s názorem Janského a našim. Avšak v *Časopise Matice moravské* 77, 1958, 374 o *Anmerkungen* prohlásil, že „jsou v zmenšeném měřítku případ Poznámání“, tj. že jsou elaborátem Sabinovým (srov. zde dále str. 366). Toto tvrzení opakuje Králík v některých dalších pracích a dokládá je několika argumenty, které je nutno ověřit.

V žádné ze svých prací však Králík pohříchu nepovažoval za nezbytné povšimnout si vnějších známek celkové faktury *Anmerkungen* ani si nepoložil otázku, zda tu práce s jednotlivými motivy má nebo nemá obdobu s autentickými Máchovými autografy zápisníkové povahy.

Podle našich zkušeností má především fragment, co se písma týče, všechny znaky autentických Máchových autografů. – Náslovné v-

místo *u-*, které se zde objevuje pětkrát v slovech utonuli, ukřivali, umírá (2×), umírajecími, umřela, má obdobu ve slově *ustoupí* ve fragmentu *Andronicus*, verš 171 (viz I 173 a 406). V textovém pramenu, jímž byl muzejní opis básní *M*, je na témže místě slovo *ustoupí* napsáno v nenáležité podobě *ustoupi*, vzniklé nepochybně tak, že písař v latině přesně podle rukopisu reprodukoval Máchovu grafiku písmene *u-*, v kurentu na začátku slova psaného jako jednoduché *u*. – Oddělování jednotlivých záznamů kratšími nebo delšími pomlčkami je obdobné jako v náčrtu Bratří a ve výpiscích z *W. Scotta* v *Poznamenáních* na rkp. str. 7, 12, 14 a 15, ale také na desítkách stran v *Zápisníku*, např. na rkp. str. 20, 24, 55, 109, zejména také v náčrtu Bratří tamtéž na rkp. str. 54.

Kromě těchto znaků vysloveně grafické povahy je možno v *Anmerkungen* poukázat na jazykový jev doložený poté v úvodních partiích *Ž*. Verbální adjektivum, týkající se na rkp. str. 1 (zde str. 33, ř. 21) je tvořeno stejně jako formy „zpívající“ a „umírající“ v posledním záznamu na 2. straně *Anmerkungen*. Dále pak záznamy v *Anmerkungen* mají takové prvky vnitřní ústrojnosti, jimiž se tento fragment rovněž začleňuje do okruhu nepochybných Máchových autografů.

1. Poznámka (*ráno přemyslená*), připojená za heslovitým záznamem „Scéna, kde umírá Miláda“, připomíná svým deníkovým rázem i svou stylizací záznamy o fázi tvůrčí práce na literárním díle, které se čtou v *Deníku* z roku 1835 ke dnům 24. září a 22. října.

2. V zárodečném náčrtu ke scéně Miládky smrti je z kontextu zvláště vyzvednuto slovo *Komparace*. Je sice otázka, zdali text následující za tímto slovem byl napsán najednou s celým odstavcem, nebo byl-li připsán dodatečně za tímto signálním heslem; způsob, jakým je celý odstavec napsán, nedává možnost rozhodnout. V každém případě však Máchou tímto termínem poetiky sám naznačil, jak hodlá rozpracovat stavební prvky zamýšlené scény, které jsou uvedeny v první větě odstavce. Pokročilejší stupeň, tj. náčrt zamýšleného přirovnání, rozvádí totiž vpředu zaznamenané motivy. Takový způsob rozvíjení výchozí představy má blízké obdoby v *Poznamenáních*, kde se Máchou rovněž k některým motivům zprvu jenom stručně načrtnutým vrací a propracovává je (srov. náčrt Bratří na rkp. str. 5–9, zde str. 16–20). Sám signál „Komparace“ má rovněž nápadné obdoby, a to v několika Máchových textech. Především v náčrtu truchlohry Bratří v *Poznamenáních* na rkp. str. 5 (zde str. 16), kde za výrazy „měsíc zatměl slunce“ a „Měsíc postoupil, vyvstalo slunce“ je pokaždé v závorce heslo (*Popis.*). Dále v *Deníku* na cestě do Itálie rovněž poznámka v závorkách, tj. graficky vyňatá z kontextu – (*jak vyhlížel a koukal*) –,

naznačuje, jak měla být v definitivním zpracování rozvedena charakteristika třetího ze studentů, s nimiž se Mácha se Strobachem na cestě setkali. Podobně v Zápisníku na rkp. str. 56 (zde str. 134) hned za počátečními slovy záznamu „Flašinetlár přijde v svůj hořící byt“ je opět stejným způsobem v závorkách uveden pokyn (*popsání*). Zvláště pak v náčrtu Máje, zde str. 29, je heslem *Popsání jitra* vyznačena dokonce celá složka původního kompozičního plánu.

3. Poznámka (*Vršovci.*) naznačuje, že předcházející bibliografický záznam historických pramenů je ve vztahu ke koncepci Bratří. Tím má neobyčejně blízko k poznámce v Zápisníku (*Brat[ři]. Jarom[tr.]*) na rkp. str. 9 (zde str. 36), která tam rovněž ke koncepci dramatu vztahuje pasáž nově identifikovanou jako ozvuk četby Alexisovy (Häringovy) kritiky Immermannovy tragédie Alexis. Ve zmíněné pasáži je mimo jiné nápadný názvuk na ossianovskou náladu, která rovněž ovládá záznamy na první straně Anmerkungen.

4. Konečně pak poznámka (*Tažení Čecha do bohemské země.*) zvýrazňuje tendenci, která je ostatně patrná z analýzy těchto konceptů, jak totiž Mácha motivy a ozvuky četby bezprostředně převádí do roviny vlastních koncipovaných prací. Na tomto místě ossianovské motivy slouží jako východisko k náčrtu připravujícímu nějaké dílo s tematikou z českého dávnověku. Právě tak je tomu v Poznámenáních, kde výpisky ze Scottova románu Opat navozují Máchovi velmi konkrétní představy některých koncipovaných epizod z Křivokladu, nebo tamtéž opět četba Scottova románu Karel Smělý ho vede k tomu, že si horskou scénu situuje do domácího prostředí. V Zápisníku je jiný pozoruhodně obdobný doklad Máchovy reakce na četbu: tam na rkp. str. 32 (zde str. 94) obsahově věrnou parafrázi pasáže z Irvingovy povídky *Das Abenteuer mit dem geheimnisvollen Fremden* doplňuje v odstavci „Bohatý zlý...“ vlastním závěrem *což ale zlý žebrák?*, kterým navozuje možnost domyslit nadhozený vztah bohatého a chudého ze zorného úhlu právě opačného pojetí Irvingovu.

V jedné ze svých studií (*Zeitschrift für Slawistik* 7, 1962, str. 82) se Králík pozastavil nad poznámkou (*Tažení Čecha do bohemské země.*). Výraz ‚bohemská země‘ je mu jazykově ještě bizarnější než výraz ‚Böhmerland‘ z básně *Elegie* (I 309 n.), kterou považuje rovněž nikoli za dílo Máchovo, nýbrž za Sabinův apokryf. Přitom se opírá o O. Fischera, který se svého času podívoval nad tím, že český básník opěvuje ‚Böhmerland‘ podle německého vzoru a v němčině. Podle Králíka „makarónský“ česko-německý záznam *Anmerkungen* dobře ilustruje dvojjazyčnost prostředí, v němž stejně snadno vznikaly německé i české apokryfy.

Výraz ‚Böhmerland‘ v Elegii může sice připadat na první pohled podivný, avšak z hlediska významové výstavby básně se přece jenom jeví v jiném světle. Elegie evokuje slavnou minulost země, a to kontrastem známým i z jiných Máchových básní, totiž kontrastem mezi pochmurnou současností a minulým leskem. V daném případě si básník v rozvalinách královského hradu představuje skvělý život, jenž v něm kdysi vládl. Byl to koncentrovaný život celého království, celé české země, kterou kdysi panovníci obzírali z cimbuří hradu, tedy země chápané ve zcela konkrétním (hmotném, geografickém) smyslu. Tím se vysvětluje, že je ve strofě páté a osmé celkem třikrát užito slova ‚Land‘, jež významově ovládá také Králíkem kaceřovanou složeninu. Zřejmě nikoli náhodou je básníkuv ‚Böhmerland‘ ve verši 25 obklopen kruhem horstev. Zdá se tedy, že v Elegii jde o zcela záměrné užití zmíněného výrazu, což ostatně připomíná Máchovo pojetí vztahu člověka k zemi, známé z vrcholného stadia jeho díla. Sotva tedy může výraz ‚Böhmerland‘ podpírat tvrzení o apokryfnosti Elegie. Kromě toho motiv zříceniny symbolizující osud národa je u Máchy jinde doložen několikrát (srov. zde také str. 496).

Co se týče výrazu ‚bohemská země‘, je věc nepoměrně jasnější. Nejde totiž vůbec o „makarónský“ záznam, nasvědčující původu v dvojjazyčném prostředí, nýbrž prokazatelně o odborný termín, běžný v české historické literatuře, jak o tom svědčí excerpta z materiálu lexikálního archívu Ústavu pro jazyk český ČSAV. Tak se například čte v Prvotinách 1815: „Když se Čechové do bohemské krajiny přibrali...“, u Sedláčka v Pamětech plzeňských, 1821: „Čech... to tažení do země bohemské... počal“ a u Dobrovského v ČČM 1827: „Čechové, že do země Bojemum... přitáhli, od okolních Bohemové jmenováni byli... proto, že se v bohemské zemi osadili.“ Je jasné, že Mácha užil zmíněného výrazu přesně v témž smyslu, ba že jeho záznam má opět povahu zastřené citátu. Tím se tento záznam druží k zcela obdobným excerptům, která si Mácha pro své chystané práce pořizoval tímž způsobem v Poznamenáních i v Zápisníku.

Ve studii Máchův Kat (Sborník prací jazykovědných a literárněvědných, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica I, 1960, 102 n.) Králík se vyslovil pro pravděpodobnost, že líčení situace po bouři v Anmerkungen je apokryfní „krajinářské cvičení“, pozdější než rovněž prý apokryfní Viasil, a že je z něho odvozeno. Útržky rozházené ve Viasilu do tří situací jsou prý totiž v Anmerkungen spojeny v souvislé líčení. Co se týče Viasila, odpovídají mu prý velmi rané apokryfy, jako Straba a báseň Nacht wird es (I 57 n. a 318 n.). Přitom má Králík na mysli paralelní místo ve Viasilovi „hučely vět-

ve ... a víchr lkál tmavým lesem co nevěsta nad rakví milence¹ a verše 14 a 15 ze zmíněné německé básně: „Winde heulen wie das klagend Trauern / einer Braut an des Geliebten Bahr!“ Obdobné místo v Anmerkungen „Větve u stromu byly deštěm těžké...“ zdá se mu naopak ovlivněno pasáží z Křivokladu „Jen v stínu hladomorny...“ (srov. II 88, 16 n.). Bez tohoto vlivu je prý těžko pochopit nelogičnost znění v Anmerkungen „milénka lkala nad hrobem zde pohřbených“; lze prý se totiž ptát, o jaké pohřbené to zde jde. Apokryfnost Máchovy básně Nacht wird es, která tvoří součást této argumentace, Králík pak podrobněji dokládá na str. 89 v uvedené studii v Zeitschrift für Slawistik. Zatímco prý ve vztahu k Máchovu autentickému dílu je báseň osamocena, jsou na ni naproti tomu četné názvuky v tvorbě Sabinovč. Králík to dokládá citátem ze Sabinovy básně Věrnost jinocha z roku 1835: Byla noc jasná, a v půlnoční době / jinoch seděl na milénčině hrobě. / ... / Odbilo dvanáct; – divoký hluk / pod ním a nad ním hrůzně se vznášel, / mrtvolů polouhnilých pluk / z hrobů temných vzhůru na zem se vynášel. / „Kdo s námi bydlí, ten buď i náš!“ / tak šeptaly k němu mrtvolů stíny;... (Srov. Vybrané spisy K. Sabinovy, I, Básně, vyd. Jan Thon, 1911, 80 n.). Citát prý ukazuje, kde leží „die wahre Heimat des Gedichtes“.

Co se týče básně Nacht wird es, Králíkovo tvrzení o četných názvucích v tvorbě Sabinovč prostě neodpovídá skutečnosti. V celém Thonově souboru Sabinových básní lze totiž najít názvuk jediný, a to právě jenom v básni, z níž Králík vybral citát; a přitom je ještě pochybné, zda vůbec o takový názvuk jde. V Sabinovč nesrovnatelně neobratnějším skládání tvoří totiž pouhou epizodu vylíčení toho, jak o půlnoci dočasně oživlému „mrtvolů polouhnilých pluku“ slibuje jinoch věrnost mrtvé milé na jejím hrobě. Těžiště skladby se však potom přesune: hned příštího rána jinoch slib poruší a „na hřbitov nikdy nepřišel víc; / teď navštěvuje novou v městě milénku, / adieu, ty dívko na hřbitově venku!“ Tyto verše tvoří pointu epické kompozice. Naproti tomu Máchova báseň Nacht wird es je celá založena na líčení nočního reje příznaků. Přitom první strofa navozuje neurčitost rozvíjené představy v tom smyslu, že by mohlo jít jenom o personifikované útvary mraků a mlhy. Je tu tedy v zárodku naznačen postup, který

¹ Správně má být ovšem „lučely sosny vysokých jedlí... na rakvi...“, srov. II 78, 8–9 a vysvětlivku; Králík jednak cituje nesprávně podle Krěmy, opírajícího se, pokud jde o výraz ‚větve‘, o Kobrovo vydání, jež také výrazu ‚sosny vysokých jedlí‘ neporozumělo, jednak se dopouští vlastní chyby – tím u něho došlo ke kongruenci mezi citátem z Anmerkungen a z Viasila ve výrazu ‚větve‘ a v instrumentálu ve výrazech ‚nad hrobem‘ a ‚nad rakví‘.

je poté domyšlen a dotvořen v prvním intermezzu Máje. Tak se rozplývá opora pro tvrzení, že báseň domněle Sabinova (Nacht wird es) posiluje důkaz o apokryfním původu Anmerkungen.

Nepřesvědčivé jsou také zmíněné juxta pozice příslušných míst z Anmerkungen a z Viasila, které mají podporovat Králíkův soud o tom, že v Anmerkungen jde o „krajinařské cvičení“ atd. Juxta pozice je totiž jednak založena toliko na podobnosti slovních spojení, jež jsou nadto zcela běžná v romantické literatuře při líčení bouřlivé scenérie, jednak je v daném kontextu dokonce věcně nesprávná: zatímco ve Viasilovi se za černé mračno skryl měsíc, v Anmerkungen bylo měsíc jen zřídka vidět „nad tichými vrcholy hor, z nichžto nejvyšší se v černých mračnech ukryvaly“. Domníváme se proto proti Králíkovi naopak, že vyspělejší, rozvinuté a vnitřně soudržné líčení v Anmerkungen nelze vyložit pouhým skladem nepřesvědčivě prokazovaných míst z Viasila. Vůbec není také pochopitelný Králíkův podiv nad nelogičností pasáže „milenska lkala...“, ani jeho otázka, o jaké pohřbené v Anmerkungen jde. Jeho podiv mohl totiž vyplynout jen z představy (vycházející z neúplného citátu) o milence lkající nad jakýmsi hrobem, zatímco z kontextu je zcela zřejmé, že v obrazu skučícího vichru funguje lkající milenska toliko jako predikát, nikoli jako jádro příměru. O jaké mrtvé jde, vysvětluje přece text Anmerkungen dokonale sám o sobě. Motiv utonulých plavců se v něm vrací z prvního odstavce celého líčení, přičemž je ve své variaci v druhém odstavci zapojen do obrazu odcházející bouře, který se při rozboru rovněž jeví jako vnitřně zcela sourodý.

V opakovaném motivu přírodní scenérie se objevuje výraz ‚rouška‘, který je často doložen v Máchově díle. Má-li být text Anmerkungen apokryfní, je na místě kontrolovat výskyt téhož výrazu v tvorbě údajného původce tohoto apokryfu. V Sabinových básních se ‚rouška‘ vyskytuje toliko jedenkrát, zatímco ve stejné metaforickém významu se objevuje čtyřikrát výraz ‚roucho‘, jednou dokonce ‚truchloroucho‘, a osmkrát ‚závoj‘, a to i v té fázi Sabinovy tvorby, v níž měly časově podle Králíka vznikat máchovské apokryfy. Pokud pak jde o Sabinovu prózu, lexikální archiv Ústavu pro jazyk český ČSAV zachycuje výraz ‚rouška‘ třikrát, z toho však jenom jednou ve významovém odstínu, který se blíží obraznému užití Máchovu. Domníváme se tedy, že toto zjištění opět posiluje pochybnost o průkaznosti Králíkova tvrzení.

Zbývá ještě otázka, zda se obměňovaným motivem hrobu ve vodní hloubi, který tvoří součást líčení odcházející bouře, Anmerkungen naopak proti Králíkovu názoru nezačleňují do kontextu díla Máchova. Zjišťujeme, že skutečně tato základní představa, ať už jako dílčí motiv,

nebo rozvedena v celou skladbu, je zpracována v těchto nepochybně Máchových skladbách: Romance (variant Dítě), Syn mlynářův, Mních (Číslo předposlední, v. 216–219), Budoucí vlast, Máj (závěr 1. zpěvu), a také Cikáni (II 267, 12); kromě toho se v Bratřích v obraze slunečního západu (I 259, 42–46) vyskytuje představa realizovaná dokonce týmž slovním spojením jako v citovaném místě v Mnichu („mokrý hrob“). Bezpochyby sem patří také motiv dočasného pohřbu Honzy Nebojímse v řece (Křivoklad; II 36, 24 a další). V Sabinových básních se tento motiv objevuje na třech místech: jako pointa skladby Cizinec (1838), která však zřejmě vznikla skladem některých parafrázovaných motivů z Máje a z Mnicha, dále v básni Vínek panenský (1839), rozbředlém to ohlasu onoho typu folklórních písní, v nichž dívka utone lovic ztracený věnec, kde podobným motivem báseň vyznívá, a konečně v první půli Bertiny písně v novele Poutník (Květy 1845), která sem jen vzdáleně hledí motivem utonulé labutě. V prvním případě eventuální argumentace existencí sledovaného motivu u Sabiny, autora údajných máchovských apokryfů, neobstojí už proto, že Sabinův text je pozdější než autentické pasáže v prokazatelném díle Máchově. Váhu by totiž měly jenom ty skladby obsahující tento motiv, které nejsou od Máchy odvozeny. Co se týče druhého a třetího případu, Sabinovy skladby se prací s tímto motivem naprosto odlišují od uvedených básní Máchových. Vidíme v tom tedy opět potvrzení našich výhrad proti tvrzení, že je Sabina autorem Anmerkungen, v nichž je třeba motiv „mokrého hrobu“ daleko pravděpodobněji pokládat za představu Máchovu, která se v jeho díle objevuje s naléhavou návratností. Jak se zdá, Králík si uvědomuje fakta, kterými zde argumentujeme, když konstatuje, že „v období od Mnicha k Pouti krkonošské se Máchovým hrdinům země propadá v zdáních, nezbyvá jim nic než ‚mokrý hrob‘“ (DM, 82), ale nic z té skutečnosti pro Anmerkungen nevyvozuje.

Shromážděné poznatky a kritika Králíkových hypotéz vedou tedy k závěru, že se Anmerkungen po všech stránkách nenásilně začleňují mezi Máchovy autografy.

3 *Seid mir gegrüßt...* – citát z Ossiana vypsál Mácha z povídky Ernsta von Houwalda Wahnsinn und Tod, Ein Bruchstück aus meinen musikalischen Wanderungen (v záznamu „Der wahnsinnige Harfner...“, což je motiv z této povídky, Mácha uvádí její titul ve znění „Tod und Wahnsinn“), otištěné v 1. svazku Houwaldových Erzählungen, který vyšel ve Vídni r. 1826 jako 58. svazek sbírky Neueste Männerbibliothek (muz. sign. 54 I 64, sv. 58).

14 *Ossian, wie er am sturmbewegten Meere stand...* – obraz je inspirován rovněž Houwaldovou povídkou: Máchův keltský bard vystupuje podobně jako Houwaldův šílený harfeník zmíněný výše. Právě tak je následující scéna s pěvcem na Vyšehradě *Böhmens letzter Sänger...* reminiscencí na závěrečnou scenerii Houwaldovy povídky, kde hořící zámek osvětluje skotské jezero. Ústřední představa duchů táhnoucích nad pěvcovou hlavou v oblacích má svůj původ rovněž v Houwaldovi, kde se však zakládá na obraze, který se několikrát vrací už v Ossianových básních. Odtud jej převzal i Walter Scott do své básně *Poslední minstrel*, z níž si Mácha kromě jiného vypsál právě tento motiv, srov. Ž, rkp. str. 38 (*Er sah an den Strahlen...*, zde str. 113). Na ossianovské představě rozvinuté Houwaldem se zřejmě zakládá zejména pointa Máchovy básně *Ó harfo dávnověká* (I 128 n.). Janský kromě toho připouštěl možnost, že představa vzdáleného hukotu včel v téže básni souvisela s posledními verši citovaného úryvku z *Ossiana*. Protože pro něho byla souvislost básně *Čech* s fragmentem *Anmerkungen* tak zřejmá, že podle ní dokonce fragment datoval, viděl též souvislost této básně s básní *Ó harfo dávnověká*, jejíž vztah k záznamům *Anmerkungen* je ovšem nepochybný. Souvislost obou básní se pro Janského zakládala rovněž na motivu hučících včel; tuto podobnost však považujeme jenom za zcela vnějškovou, slovní.

23 *Hrozislav Vršovský* – Paprocký v 3. knize *Diadochu* (O stavu rytířském) má na str. 5 n. odkaz na Hájka, který v *Kronice české* na citovaném listu připomíná Rohovice, syna Hrozislava Vršovce; Rohovic byl prý odbojný správce českého knížectví za doby *Vojenovy nemoci*. O Hrozislavovi nejsou u Hájka žádné zprávy. Jsou tu však na několika místech rozvedeny akce Vršovců, usilujících o získání knížecí moci. Není tedy jasné, jakou úlohu měla hrát postava Hrozislavova v zamýšlené práci Máchově. Z poznámky *Vršovci* lze však vysuzovat, že tu jde o první svědectví Máchova zájmu o tematiku budoucího dramatu *Bratři*.

10, 13 *vichr ve větvích skučel, jako kdyby milenka lkala nad hrobem...* – srov. 2. kapitolu *Viasila*, začátek odstavce „*Smutně nad nimi hučely...*“ (II 78).

18 *Miláda* – snad postava ze zamýšlené hry *Boleslav*.

20 *Elbor* – pěvec téhož jména je také postava v Máchově zamýšleném dramatu *Bratrovrah* (srov. I 254).

POZNAMENÁNÍ

II Autograf s tímto názvem, doloženým jako termín též v podtitulu Částky první rukopisného fragmentu tradičně označovaného Vpřevod (*R*30, srov. I 129), tvoří rukopisný sešitek form. 19,5 × 12,3 cm, uložený v depozitu Umělecké besedy v literárním archívu PNP. Sešitek, který vznikl sešitím pěti do sebe vložených dvoulistů, má 20 stran, z nichž 15 stran, tj. strana třetí až sedmnáctá, jsou autorem číslovány a popsány (1–15). Text je psán kurentem a latinkou, ze začátku úhledně, takže není vyloučeno, že jde o přepis, od číslované stránky 6 jsou záznamy psány zběžněji. Touto proměnou vnější faktury se rukopis zcela podobá jiným Máchovým rozsáhlejšími autografům, jako je Deník z roku 1835 a zejména Zápisník. Na první straně sešitku je latinkou nadpis *Poznamenání* a stránka je kromě toho popsána náhodně rozhozenými slovy nebo zlomky slov, které více nebo méně připomínají cvičení ruky a písma. Kaligraficky jsou napsána latinkou a větším písmem slova *Díla* (7 ×) a *Díl*, latinkou dále slova nebo zlomky slov *Ign*, *D*, *Díla*, *díla jeho*, *všecka práce*, *Darmo*, *darmo*, *Končelík*¹, kurentem slova a zlomky slov *darebák*, *darbe*, *dasteht*, *wofür*, *halten*, *díla*, *Pres bys*, *das*, *da*, *de*, *(dasteht)*, *sie denn den*. (Reprodukce na obrazové příloze č. 2.) Stojí za pozornost, že slova *Díla* a neúplné *Díl* připomínají budoucí označení na titulní straně Zápisníku, jakož i to, že k ostatním slovům a jejich zlomkům se objevují obdoby v nesporném autografu *MS* (srov. zde komentář na str. 383), jakož i v zápisníkovém zlomku *R 58* (srov. zde komentář na str. 458). Na poslední stránce sešitku jsou kresby tužkou. Nejhořejší z nich je fragment vlevo hledicího profilu (čelo a nos), pod ní je úplný mužský profil, provedený ostrou obrysovou linkou, nejdoleji pak prokreslený profil hlavy s poprsím (reprodukce v Českém bibliofilu 11, 1939 – nejdokonalejší, ale s nepřesným popisem –, ve Věčném Máchovi, v knize Malý-Novotný, Návrat K. H. Máchy – s nepřesným popisem – a v Životopise). Všecky tři kresby představují téhož muže ve zpodobení postupně zdokonalovaném. V kresbě identifikoval K. Janský s pomocí prof. dr. Jiřího Malého Máchův autoportrét.

Pokud jde o úpravu, mají *Poznamenání* charakter rubrikovaného zápisníku, členěného téměř veskrze (s výjimkou záznamů na str. 12 až 14 a 15, tj. pasáží od slov „Jako stíny oblaků“ po slova „Der stand-

¹ Josef Končelík ze Kbelnic studoval r. 1833 s Máchou v 1. ročníku práv.

hafte Prinz von Calderon“ a od slov „Ein heitrer Greis“ po slova „Rudolfs Todeskämpfe“) jednak vodorovnými čarami za záznamem nebo za oddílem, jednak svislými čarami na vnějším okraji. V okrajových rubrikách takto vzniklých jsou heslovité tituly jednotlivých oddílů (poznámenání). Tyto tituly především označují původ výpisků, a to tak, že citují přímo název excerpovaného díla (např. *Montrose von W. Scott*). Záznamy, které mají povahu reálií pro Máchovy vlastní práce, jsou označeny např. jako *Poznámenání k truchlohře Král Fridrich*. Výpisky citátové povahy (jejichž vztah k Máchově tvorbě není však vyznačen a nelze jej ani přímo určit) mají záhlaví *Poznámenání vlastní*, tj. poznámenání ve vlastním slova smyslu, excerpta. Náčrty k Máchovým pracím nesou po straně jejich titul, např. *Bratři*. Heslo *Legenda* označuje plánovanou četbu, *Allgemeine Wahrheit* a *Varia* končící sentence a výroky pro Máchu nějak zajímavé a důležitě. Údaje z postranních rubrik tiskneme kurzívou. Poznámenání se končí na str. 15 těsně dole záznamem ze Scottova románu *Braut von Lammermoore*; stránka 16 zůstala tedy prázdná, právě tak jako dvě strany zadního listu obálky. Vysvětlení je patrně v tom, že Mácha považoval Poznámenání neúplným záznamem z románu *Braut von Lammermoore* (viz dále) za uzavřená.

Krčma a po něm Janský datovali Poznámenání podle skic k Viasilovi a k Bratřím do rozhraní let 1831 a 1832, nejdál do první poloviny roku 1832. Dešifrované slovo *klř* (srov. dále str. 378) však dovoluje přesně stanovit terminus post quem, tj. po 2. srpnu 1832. Tím se Poznámenání posouvají do blízkosti Zápisníku.

Poznámenání byla známa už Sabinovi a Arbesovi. Poprvé je otiskl Benj. Jedlička v LF 50, 1923, 42 n.; v otisku se snažil o co nejvěrnější reprodukci značek, jimiž Mácha na str. 5–9 označoval přesuny a vsuvky. V poznámkách Jedlička identifikoval správně Máchovy výpisky z Herdera na str. 2–4.

Králík (Časopis Maticе moravské 77, 1958, 354 n.) vyslovil názor, že s krajní pravděpodobností „ztratíme Poznámenání jako svědectví o tvůrčí práci Máchově, avšak získáme je jako dokument spisovatelských snah Sabinových r. 1834“.¹ Tento názor dokládá řadou svých argumentů. Především juxtapozicí úryvku z Oldřichovy promluvy „Mračno se nese nízkou při zemi...“ (srov. zde str. 16 n.) a motivického

¹ V knize Pouť krkonošská (str. 28) o autentičnosti Poznámenání ještě nepochyboval. Na základě blíže neurčených kritérií datoval Poznámenání „do druhé poloviny r. 1832, nejspíše až do doby poprázdňinové“; jeho tehdejší datace se tedy shoduje s datací naší, která má ovšem věcnou oporu (srov. výše). Králík na téže místě dokonce připouštěl, že se Poznámenání a Zápisník nějakou dobu překrývaly.

záznamu „Co bouřlivé mračno...“ (srov. zde str. 22) s příslušnou pasáží Křivokladu (II 41, 26 n.), podobně pak juxtapozicí záznamu „Jako stíny oblaků...“ s korespondující pasáží Pouti krkonošské (II 110, 4-6). Vyvozuje z nich, že texty Máchových próz jsou primární, záznamy v Poznamenáních pak jejich epigonské parafráze z ruky Sabinovy.¹ Argumentování pouhými juxtapozicemi, podpírané jenom nepřipouštěním možnosti, že jde naopak o postupné propracovávání textu, není přesvědčivé. Důkaz, že Bratři jsou dílo Sabinovo, jimž se tento Máchův epigon „pokusil soutěžit s Máchou“, vidí Králík v tom, že motivy Oldřichovy promluvy „Mračno se nese nízko při zemi...“ a „Všude tma...“ jsou nesourodé v kontextu Poznamenání, dále v tom, že Boleslavova vina je v Poznamenáních dokonale nejasná, a konečně v tom, že v Boleslavově genealogii je zmatek (v Poznamenáních je Boleslav otcem Jaromírovým a Oldřichovým, kdežto v *Ž* a ostatních fragmentech je jejich bratrem). Pokud jde o koncepci Bratří, je ji ovšem podle našeho názoru nutno předpokládat už ve stadiu náčrtů, ale její konkretizace v rozvrhu jednotlivých jednání se naopak teprve ustalovala, jak o tom svědčí změny v zařazení jednotlivých výstupů do aktů, obdobně v obou hlavních pramenech, tj. v Poznamenáních a v *Ž*. Je-li tomu tak, není nic nepřírozeného, že se vedle sebe octly nesourodé motivy a že se mohl změnit i údaj o příbuzenském poměru mezi členy Přemyslova rodu.² Na rozdíl od těchto nesourodostí konstatujeme naopak, že je výrazná kongruence v motivu Boleslavova předstíraného šílenství, jak jej exponuje náčrt dramatu v Poznamenáních i v *Ž*. Dále zjišťujeme, že náčrt a poznámky k Bratřím v Poznamenáních i v *Ž* spojuje průběžný motiv mlhy, který ve výpisu v *Ž* na rkp. str. 9 Mácha sám přímo vztahuje k Bratřím (*Bratři. Jaromír*; srov. zde str. 36). Co se týče nejasnosti Boleslavovy

¹ Co se týče juxtapozice záznamu „Co bouřlivé mračno...“ a příslušné pasáže z Křivokladu, soudíme, že záznam z Poznamenání má stylovým biblismem i motivem mlhy mnohem blíže k II. a III. oddílu prózy *Návrat* (II 124 n.) a že motivem mlhy zcela zapadá do dalšího kontextu Poznamenání (srov. zde dále str. 377). Z Králíkova podání v citované studii (str. 367) ovšem námi zdůrazňovaná obdoba nevyniká, protože Králík ve záznamu „Co bouřlivé mračno...“ vypustil jeho velmi charakteristickou poslední větu. Vzhledem k tomu také ztrácí na přesvědčivosti další Králíkův závěr: protože pasáž „Co bouřlivé mračno...“ podle něho „přešla do začátku *Cikánů*“ a protože se domnívá, že odhalil sabinovský původ Poznamenání, soudí, že „text celého tohoto románu, počínajíc hned vstupní apostrofou, podlehl dalekosáhlé posmrtné úpravě“.

² Hlavní pramen Máchův, Hájek, mluví o Jaromírovi a Oldřichovi jako o Boleslavových synech. Naproti tomu W. A. Gerle ve svých zpracováních této látky (viz dále str. 372) označuje všechny tři jmenované osoby jako bratry. Je tedy také možné, že Máchovo kolísání je důsledkem interference údajů Hájkových a Gerlových.

viny, nelze nevidět, že ve fragmentech Bratří je nejasností víc, například v jakém vztahu k nim jsou odkazy na scény ze Shakespearových dramát nebo jaký je vztah Jitky k Heroušovi. Všecko to je právě dobře vysvětlitelné fragmentární povahou Bratří, zatímco Králík svým zdůrazněním nesourodosti motivů postupuje tak, jak by bylo na místě při analýze definitivně koncipovaného dramatu.

Výpisky ze Scottových románů, zejména z jeho *Opat*, vysvětlil Králík tak, že „Sabina pod vlivem Máchova příkladu zatoužil stát se historickým novelistou a pustil se do studia W. Scotta“. Že výpisek ze Scotta „Still, du kläffender Hund...“ je v genetické souvislosti s pasáží Křivokladu „Nevřešti, babo!“, Králík nepochybuje. Vykládá však věc tak, že Sabina, který dobře znal Křivoklad, zapsal do Poznámání toto místo ze Scotta jako doklad jeho vlivu na Máchu. Bylo by pak ovšem třeba vysvětlit, proč šlo Sabinovi o tento doklad, když prý v témže autografu, tj. v Poznámáních, jednak toužil „stát se historickým novelistou“, jednak se i v dramatu „pokoušel soutěžit s Máchou“. Kromě toho zaráží na Králíkově argumentaci, že se pro důkaz Sabinova autorství výpisků ze Scotta spokojil s rozbořením jediného z nich. Bylo by totiž třeba přinejmenším vysvětlit, jak se s tímto jeho autorstvím shodují české přípisky k excerptům z téhož románu, zejména nově dešifrované *Klč*, u něhož prokazujeme těsnou souvislost s Máchovou biografií (srov. dále), a jaký je význam zvýrazněného hesla *Zigeuner*. Kromě toho se v Poznámáních projevuje nápadná obdoba s jinými Máchovými autografy v tom, jak v náčrtech zvlášť označuje místa, která mají být později propracována; tak na začátku synopse k Bratřím (rkp. str. 5, zde str. 16, ř. 5 a 7) dvakrát připojil heslo (*Popis.*), obdobně pak na začátku výpisku ze Scottova *Opat* (rkp. str. 9, zde str. 20, ř. 26 a 29) naznačil, jak si představuje využití podnětů z této četby při koncepci Karlova tejna (*Früher ist das Leben der Mönche..., Das Kloster und die Lage des Ortes... zu beschreiben*; podtrženo námi). Srov. zde také str. 358.

Králíkova pochybnost o Poznámáních se konečně obrací k vnější podobě textu, který je podle něho v náčrtcích Bratří chaotický a v tom bez obdoby v nesporných Máchových autografech, hlavně svým labyrintem písářských značek. Proti tomu namítáme, že palcografická odlišnost Bratří od ostatních autografů Máchových není tak naprostá, jak by snad mohlo vyplývat z Králíkova popisu: margo v Poznámáních má obdobu např. v *R12* a v *MS*, oddělování jednotlivých náčrtů kratšími nebo delšími vodorovnými čarami je obdobné jako v *Z*, zařazovací značky se vyskytují i v jiných Máchových auto-

grafech, např. v Anmerkungen, v *R12, MS* a v Deníku na cestě do Itálie.

Další období mezi Poznamenáními a zejména Zápisníkem je možno konstatovat ve stejném charakteru autorské práce s texty, jakož i v tom, že na týchž stránkách se v obou zápisnicích objevují záznamy zapísané nápadně odlišným písmem (nejen pokud jde o střídání latinky a kurentu, rychlopisu a úhledného čistopisu, ale i pokud jde o sklon, těsnost a podobné znaky písma); srov. například str. 5 a 7 n. Poznamenání a rkp. str. 54 a 55 Zápisníku.

Čeho si Králík nevšiml vůbec, jsou údaje o zařazení fragmentů jednotlivých scén dramatu do jednání: v Poznamenáních i v Zápisníku jsou totiž naprosto nepochybně psány jednou rukou. Jestliže by byla Poznamenání autografem Sabinovým, byl by musel Sabina tyto údaje vepsat rovněž do *Z*, a to pochopitelně až po Máchově smrti. Rovněž až ze *Z* by byl mohl zjistit, že Boleslav má v důležitém výstupu předstírat šílenství, a konečně až z autobiografického záznamu v *Z* by byl mohl nabýt povědomost o Máchově výstupu na Klč a tím posílit „máchovství“ příslušného výpisku z W. Scotta v Poznamenáních. Že by totiž byl býval již za Máchova života tak podrobně zasvěcen do jeho tvůrčích plánů i do biografických detailů, nemáme nikde dosvědčeno. Padá tedy v každém případě Králíkův názor, že Sabina Poznamenáními už v r. 1834 konkuroval s Máchou. A protože ani jinak Králík přesvědčivě neprokázal apokryfní povahu Poznamenání, patří tento zápisník, svým způsobem podpírající též autentičnost Anmerkungen, i nadále do kritické edice Máchova díla.

2 *Poznamonání k truchlohře Král Fridrich* – Pramenem pro všechny tyto výpisky byla Pelcova německá verze Voigtových Effigies, tj. *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler...*, 1. díl, 1773. Mácha odtud přejal i odkazy na literaturu, o níž se opíral autor Effigies. Škrtnuté krácené slovo „durch“ za výrazem „v Kölnu“ ve výpisku o Questenbergovi uvádělo v předloze podrobnější údaje, z nichž je v Máchově textu zpracován regist. Za posledním výpiskem, končícím letopočtem 1632, je v autografu středník.

12, 23 *Amos Comenius...* – Herder, *Briefe* (1796–1797), sbírka 5, dopis 57.

14, 2 *Nichts kann regieren...* – Herder, tamtéž, týž dopis; Komenského myšlenka o sebevládě je blízka „Hlavní idea“ v dramatu *Bratři* (srov. zde str. 19).

6 *Riegers Geschichte...* – Herder, tamtéž, v poznámce k témuž dopisu.

9 B. – *alles bliob schwankend...* – Herder, tamtéž, sbírka 1, dopis 10, označený jako „rozhovor po smrti císaře Josefa II.“. Takzvaní deisté byli náboženští blouznivci z východních Čech, kteří se po vydání tolerančního patentu odmítali dát zaregistrovat k některému ze čtyř povolených vyznání. Z hlediska Josefa II. tím odmítli poslušnost státu a ohrozili veřejný pořádek. Nařídil proto r. 1782 jejich deportaci do Sedmíhradska. Drastičnost, k níž přitom docházelo, jej pohnula k tomu, že po roce rozhodnutí odvolal; napříště měli být zatvrzeli sektáři donucováni k povolnosti bitím.

15, 2 O *Östreicher...* – Herder, tamtéž, sbírka 1, dopis 9.

8 *Hat wohl ein Volk...* – Herder, tamtéž, sbírka 1, dopis 10. Tak jako ve výpisku o blouznivcích vytykal Herder císaři, že porušoval principy humanity a vyhlášené tolerance, zde mu vytyká nesnášenlivost k národním jazykům jeho říše. Otazníkem za slovy „ein Volk, das unkultiviert ist“ se však Mácha distancoval od Herderovy charakteristiky lidu, kterou musel v této souvislosti vztahovat také na Čechy.

16, 4 *Truchlohva Oldřich, Boleslav* – Záznamy pod tímto heslem vepsané na rkp. str. 5 pokračují (přerušeny dvojverším s nejasným nadpisem *Hříš-*) dalšími náčrtu sdruženými pod záhlavím *Bratři*, vepsanými na stranách 6–9, a tvoří s nimi jeden celek. Podle rázu písma, v němž lze rozlišit v každé z obou částí neméně než šest různých odstínů, vznikaly záznamy na pokračování. Přitom zároveň vzhled některých úseků, zejména krasopisný začátek a pasáž s Oldřichovou promluvou „Mračno se nese nízko při zemi...“, nasvědčuje tomu, že tato místa byla opsána z konceptu (viz obrazovou přílohu č. 3). Jak se Mácha k náčrtům vracel, některé motivy obměňoval, popřípadě rozšiřoval. Přitom různými značkami měnil jejich pořadí a naznačoval, kam patří dodatečné vsuvky. U dvou motivů na str. 5, které se opakují na str. 6, upozornil na toto opakování značkami „\“ (verte), aniž přitom škrtem zrušil původní verzi a tak naznačil, kterou z verzí považuje za konečnou. Po příkladu Jedličkova prvního otisku se Janský v Díle III, 59 n. snažil značky reprodukovat; přitom nedůsledně dbal Máchových pokynů o zařazení doplňků, nepřihlížel pak vůbec k těm Máchovým pokynům, kterými autor pomocí značek stanovil přesuny v pořadí jednotlivých motivů a scén. Janský tedy reprodukuje zhruba pořadí záznamů tak, jak za sebou vznikaly. Naše vydání podává text v té podobě a v tom pořadí jednotlivých fragmentů, jak je lze jednoznačně určit podle Máchových pokynů pro konečnou redakci existujícího náčrtu. Tím se nedubluje pokus o rekonstrukci celého dramatu, který byl proveden v 1. svazku těchto Spisů, protože tam se při něm užilo i všech ostatních textových pra-

menů. Nové studium autografu opravilo a zpřesnilo text na některých místech, někde jej nově interpretovalo; proto se na některých místech znění v tomto svazku odchyľuje od textu ve svazku prvním. Srov. též komentář k fragmentu Bratří v Ž, zde str. 427. – Pro představu o sledu záznamů v originále podáváme následující přehled: Na straně 5 psal Máchas souvisle po slova „vyvyšujíc hloubi mračen“ (str. 17, ř. 2–3). Poté s odkazovacím znaménkem připojil vsuvku „Dovrávora ... nedostačí“ (str. 16, ř. 26–27). Následuje text i s dvojverším „Hříš-“. Pasáže „Kde Jaromír přivítá Oldřicha, jest Břetislav v kapli na modlitbách“ (str. 16, ř. 15–16) a „Jaromír v zahradě ... co tak draze vykoupil“ (str. 17, ř. 4–5) jsou obtaženy uzavírací čarou. Význam těchto vyznačení zůstává nejasný. U motivů „Hned nepojde střelený Oldřich...“ (str. 16, ř. 25 n.) a „Oldřich ku konci...“ (str. 17, ř. 6 n.)¹ jsou po levé straně znaménka .\` (verte) a na pravém okraji odkaz *Sl. 6*. Oba motivy jsou rozvedeny na takto označené rukopisné straně, kde je opět odkazovací znaménko .\` a poznámka *Sl. 5*. Na straně 6 následují tyto části textu: „Oldřich stojí... opona spadne.“ (str. 20, ř. 3–20). V ř. 13–14 za výrazem „volá jej na“ je slovo „věčnost.“, které je podtrženo a vpředu označeno křížkem; tato značka je zařazuje na místo stejně označené za větou „Což kdyby mně zavzněl?“ (ř. 14). Následuje odstavec „Před lesem ... skleslou pozdvihne zem“ (str. 17, ř. 12–21), který přesahuje na stranu 7, je rovněž obtažen uzavírací čarou a na konci po pravé straně označen znaménkem x, které sem přezazuje příslušné místo ze strany 9. Strana 7 dále obsahuje „Hlavní ideu“ (str. 19, ř. 21–23) a odstavec „Herouš v zahradě...“ (ř. 24–29). Následující odstavec „Předtím (Jitka...“ je uveden znaménkem v podobě obráceného vykřičníku, ke kterému se však v náčrtu obdobné odpovídající znaménko už nevyskytuje, a je zakončen značkou, která odstavec předsunuje před pasáž „Oldřich stojí u okna...“ na straně 6 (str. 20, ř. 3 n.). Dále je na straně 7 odstavec „Boleslav přišed...“ (str. 17, ř. 22 n.) i s následujícími verši, které pokračují na straně 8 a končí na straně 9 veršem „Odpuštění! – odpuštění!“ Následuje dvojverší „a po dlouhé, strastné době / nová rozkoš ňadra plní“ (str. 19, ř. 10–11), opatřené značkou, která je zařazuje za verš „zlaté hvězdy v kole plynou; –“, a dále scénická poznámka „(Sklesne ... skoná!)“

¹ Dva lexikální jevy citovaného motivu jej zapojují do souvislosti s Máchovými autentickými texty: sloveso „pojít“ (srov. Deník na cestě do Itálie, zde str. 280, ř. 5, a dopis XVIII, zde str. 329, ř. 21) a verbální adjektivum „střelený“, jehož je tu užito ve významu kompozita „postřelený“, podobně jako v písni Letěly koroptve plaché (I 146, 3) je ho ve výrazu „střelená rána“ užito ve významu „vystřelená“. Srov. zde také poznámku na str. 429.

(str. 19, ř. 19–20), rovněž znaménkem zařazená na konec vršované pasáže. Na samém konci skic k dramatu *Bratři* je odstavec „Boleslav již leží... Zdalíž znám tu síň atd.“ (str. 17, ř. 12 n.). Byl původně napsán (*Doda[tek]*) *Na straně* 7. x. Tato poznámka zařazující text za odstavec „Před lesem...“, končící touto značkou, byla dodatečně zpřesněna novým znaménkem, vsouvajícím tento odstavec do kontextu na straně 7 za odstavec „Boleslav přišel ... sklesne a dokonává“ (ř. 23–25), kde je na konci korespondující značka a po straně přípisek *Sl. g.* Přitom ještě odstavce „Boleslav přišel...“ a „Boleslav již leží...“ byly uvedeny korespondujícími znaménky, z nichž první je přeškrtnuto jednou čarou, druhé dvěma čarami. (Viz obrazovou přílohu č. 4.)

Téma *Bratři*, opírající se o údaje Hájkovy kroniky, zpracoval před Máchou pražský literát W. A. Gerle. Máchova znalost Gerlových literárních prací je dosvědčena v *Provodu (R30)*, kde pod charakteristiku děl o obyčejích, zvyklostech, povaze, mravech a způsobech lidu slovanského dokonale spadá jeho *Historischer Bildersaal der Vorzeit Böhmens (Skizzen und Begebenheiten aus den Tagen früherer Jahrhunderte, Momente aus der Volks- und Herrschergeschichte, Biographien und Charakterzüge berühmter und berechtigter Männer und Frauen, Sagen und Legenden des Königreichs Böhmen, I–III, Praha 1823–24)*, který mimo jiné obsahuje svatoivanskou a svatovojtěšskou legendu. Pokud jde o téma týkající se zápasu o trůn mezi Přemyslovci a Vršovci, zpracoval je Gerle dvakrát, a to jednak jako novelu *Jaromir und Udalrich* v časopise *Der Kranz oder Erholungen für Geist und Herz*, 1823, sv. 3, č. 1–12, jednak jako tragédii *Jaromir und Udalrich, Herzoge von Böhmen*, která byla provozována v Praze v létě roku 1827. Knižně drama nevyšlo, avšak do doby, do níž klademe Poznámání, byly z něho otištěny dvě ukázky. První z nich, *Der falsche Freund (Fragment aus dem historischen Trauerspiele Die böhmischen Herzogsbrüder)*, vyšla rovněž v časopise *Der Kranz*, 1822, sv. 3, č. 8, druhá pak, *Der Wrsowecen Rache (Vorspiel zu dem Trauerspiele Jaromir und Udalrich, Herzoge von Böhmen)*, v *Monatsschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen* 1, 1827, sv. 2 (August), str. 1 n.¹

S údaji Hájkovými zachází Gerle značně volně a v dějových motivech Hájka vydatně doplňuje. Charaktery hlavních postav výrazně domýšlí a dotvořuje. Hlava Vršovců Kochan je zcela ovládan touhou zmocnit se trůnu jakýmkoli prostředky. Jaromír má rysy legendárního světce, Oldřich se potácí v rozervanosti mezi touhou po vládě na jedné

¹ Srov. A. Kraus, *Stará historie česká v německé literatuře*, 1902, 247 n.

straně, vědomím svých zločinů a strachem z věčného trestu na straně druhé. Vedle Kochana projevuje mezi Vršovci největší nepřátelství vůči Přemyslovcům Samoslava, rodem sice Přemyslovna, avšak provdaná za Vršovce, kterého její otec kníže Boleslav zabil. Rozkolísaný a nevyrovnaný Samoslavin syn Lubor, kterého matka a Kochan určují k budoucí vládě nad Čechami, trápí se marnou láskou k Jitce, ženě Břetislavově. Jedním z předáků Vršovců je Vyhon, který však projevuje pochyby nad katastrofickou protipřemyslovskou politikou hlavy rodu Kochana.

Na rozdíl od Gerlova vypracovaného syžetu nelze si z fragmentů Máchovy hry domyslet celkovou dějovou výstavbu. Nicméně charaktery některých Máchových postav prozrazují značnou obdobu s postavami Gerlovými, tak zejména Kochan ve vstupní scéně a Oldřich, který u obou autorů pronáší dlouhé monology osvětlující stav jeho nitra. Podobnosti jdou však ještě dále. Máchův Herouš totiž jak svou povahou (Mácha o něm výslovně říká, že „jako třtina od předsevzetí k předsevzetí se kloní“, srov. I 257 n.), tak svou láskou k Jitce jako by nastoupil na Luborovo místo. Vyhon, o němž Hájek neví a který je vzat z básně Oldřich a Boleslav v Rukopise královédvorském, vystupuje ve scéně Gerlova dramatu, otištěné v citovaném ročníku *Monatschriftu* v úloze výše popsané. Teprve tato skutečnost plně vysvětluje Máchovu narážku zde na str. 16 *Vyhoň Dub co Kent*, protože v obou dramatech, ať už je u Máchy straník Oldřichův, nebo u Gerla Vršovec, má obdobnou úlohu jako Kent¹, což Mácha naznačuje zřejmým začátkem nějaké jeho zamýšlené promluvy (Pravice má již slabáť opisovati tvá poručení) a celkovou charakteristikou jeho postoje k Oldřichovi.

Gerlovo zpracování jak v novelistické podobě (č. 6, str. 23), tak i v publikované divadelní scéně z roku 1822 obsahuje nápadně rozvedený motiv koruny, která symbolizuje Oldřichovu touhu po vládě. U Gerla ji Oldřich v noční vizi zahlédne na Jaromírově hlavě, u Máchy se tento motiv, ovšem s posunutím významu, objevuje ve fragmentu scény z II. jednání (I 269). Se zjištěním této obdoby není v rozporu, že provedení motivu je u Máchy shakespearovské (srov. dále). Konečně pak má Gerle velmi důležitou scénu – snad nejvíce odchylnou od podání Hájkova –, v níž se Oldřich smrtelně raněný Vršovcem trápí na prahu věčnosti úvahami o svých proviněních a naříká nad ztraceným mírem srdce. Mácha zřejmě rovněž pomyšlel na obdobnou scénu, jak o tom svědčí trojí náčrt situace, kdy Oldřich uvažující nad

¹ Learův vazal, který se vyznačuje neochvějnou věrností k panovníkovi a riskuje i jeho hněv a trest vyhnáním, když se mu snaží zabránit, aby se ukvapeně dopustil nespravedlivého činu.

svým životem (v mém jen srdci pokoj není žádný, mír můj ztracen; I 274) a obávající se věčnosti je zasažen vrahovou střelou, avšak hned nezemře; měla následovat další jeho akce, která je však jenom naznačena ve variantách. Zjištěné období mezi pojetím Gerlovým a Máchovým nutně navozují otázku po genetické souvislosti, – jinak řečeno úvahu, je-li možné, aby byli Mácha i Gerle nezávisle na sobě v tolika shodných závažných momentech domyslet to, co je snad potencionálně obsaženo v podání Hájkově. Domníváme se, že tomu tak není a že se Mácha ve své koncepci opřel o zpracování Gerlovo. Na rozdíl od jeho neobratně komponované a suše vyprávěné prózy i od dutě patetických scén dramatu prokázal však už v náčrtcích úsilí o vyšší úroveň; to je ostatně v souladu s Máchovým vztahem k jiným přejatým motivům a tématům. –

14 *Shakespeare. Viel Lärmen um nichts...* – Máchův odkaz se může týkat jenom 3. scény v V. jednání: Na rodinnou hrobku knížete Leonata zavěšují nápis oslavující jeho dceru právě ti, kdož ji krivým obviněním domněle připravili o život. Souvislost s koncepcí Bratří je v tomto případě nejasná. Avšak obdobně jako u náčrtu Bratří v Ž (viz zde str. 127 n.) je z této poznámky i ze zmínky o Kentovi zřejmé, že náčrt Máchova dramatu vznikl pod vlivem Shakespearových her. – 25 *Suckow vom Waldh.* – Heslovitý záznam (v Poznamenáních: Suckow...; psaní s vypuštěným *c* ve jménu Suckow má u Máchy období), který interpretujeme jako: Suckow vom Waldhornisten, má povahu vsuvky. Jeho písmo má ráz poněkud odchylný od okolního kontextu, do něhož je záznam vsunut in lineam; je ukončen ozdobnou tildou, po níž následuje slovo *stírá*, psané malým počátečním písmenem a písmem, které jako by pokračovalo co do vzhledu v pasáži před vsuvkou, zvláště v posledním slově, které interpretujeme jako *mluví* (srov. obrazovou přílohu č. 3). Čtení *Waldh.* je zcela bezpečné. Při výkladu této zkratky je možno především myslet na lesní roh, oblíbený nástroj romantiků, který i u Máchy podkresluje scénérii například v *Máji* (v. 269 n.). Nabízí se však výklad jemnější a konkrétnější: V povídce *Die Liebesgeschichte* od Karla Adolfa Suckowa (UB Halle, sign. Dd 4975), jejíž název se čte v Ž na rkp. str. 28, zde na str. 84, spolu s údajem, že autor Posgaru je „anonym“, tj. pseudonym, vystupuje jako jedna z hlavních osob hornista mstící hanbu své sestry. Smrtelně zraní jejího svůdce, který se v noci před svou smrtí před tváří věčnosti vyrovnává se svým svědomím. Obdobá, která se jeví mezi výjevem v Bratřích a scénou ve zmíněné povídce, patrně zde rovněž není náhodná. Nelze ovšem říci nic bližšího o tom, jak by byl Mácha v dramatu tento heslovitý náznak rozvinul, protože o naznačených vztazích mezi

vraždicím Heroušem a Jitkou (srov. konec Heroušovy promluvy, I 266 n., a Ž, rkp. str. 54, zde str. 128) a mezi Jitkou a Oldřichem se z fragmentu nedá nic vyčíst.

20, 21 *Aus W. Scotts Abt...* – Scottův román četl Mácha podle Krčmy a Janského v překladu H. Müllera (Walter Scotts Werke, sv. 55–57, Vídeň 1827, muzejní sign. 100 b M 54), jehož každý svazek nově čísluje kapitoly. Situace je však složitější. Třetí odstavec výpisků (srov. níže Abt. Kühn...) svědčí jednoznačně o tom, že aspoň pro prvních 15 kapitol měl Mácha po ruce vydání stuttgartské (Walter Scotts sämtliche Werke, sv. 85–89, Stuttgart 1828, přeložil dr. Leonhard Tafel, muzejní sign. 100 b L 12), z něhož si vypisoval také místa z jiných Scottových románů. Také v tomto vydání je román rozdělen na několik svazečků (pět); proto kapitoly citujeme dále podle jejich číslování v originále. – Děj románu se odehrává v době občanských válek ve Skotsku za Marie Stuartovny, přesněji v době jejího věznění na hradě Lochlevenu. – 22 *Der Günstling...* – velmi volná parafráze pasáže z 3. kapitoly o výchově hrdiny románu Rolanda Gräme u lady Avenelové. Záznam, který má povahu obecně platné sentence, je uzavřen vodorovnou čarou. Titul díla, z něhož pochází, je však umístěn až v postranním rámečku, který přiléhá jen k následujícím výpiskům. Protože je výpisek *Der Günstling...* bezpečně identifikován, umísťujeme jej až za titul excerpovaného díla. – 23 *Das Gebäude...* – (celý odstavec je škrtnut tužkou) klášter Kennaquhair, pobořený v náboženských válkách. V kapitole 13 v něm hledají Roland a jeho babička Magdaléna mnicha Ambrosia, který byl právě zvolen opatem. Na návštěvníky se vztahují slova *Sie klopfen an...* Od slov *Früher ist das Leben...* začíná Máchova vlastní poznámka ke koncepci Karlova tejna. Srov. závěr fragmentu *R16*, tj. staršího rukopisu této prózy, kde Mácha při líčení Viasilovy cesty na Zbraslav (viz II 299) použil Scottova motivu zpusťování kláštera. Motiv zřícení kláštera se objevuje rovněž v Pouti krkonošské (srov. II 110 n.). – 21, 2 *Abt. Kühn...* – charakteristika opata je téměř doslova shodná s předlohou, a to s překladem stuttgartským. Není zajisté bezvýznamné, že se Mácha přidržel této předlohy v neobyčejně ostrém odsudku katolicismu, ale vypustil přitom závěr pasáže, který kritiku náboženství do jisté míry oslabuje poukazem na vynikající osobní vlastnosti opatovy. Ve vídeňském vydání je pasáž, kterou si Mácha vypsál z vydání stuttgartského, překladatelem nebo metternichovskou cenzurou potlačena, takže z ní zbyl jenom zmírňující dovětek sympaticky charakterizující opata, který již Mácha ponechal stranou. – 11 *Die Mönche...* – (celý odstavec je škrtnut tužkou) pozměněný citát z počátku kapitoly 14.

Dodatkem v závorce Mácha opět naznačil užití motivu v souvislosti vlastního zpracování.

17 *Unruh'gen Schlummer...* – verš z mota ke kapitole 18 z básně Albion od blíže neurčeného autora. Výpisek, který má povahu samostatného motivu, je oddělen dvěma vodorovnými čarami. Tento citát je už spolu s dalšími výpisky z vydání vídeňského.

18 *Georg Douglas...* – syn pána hradu Lochleven. Z lásky k Marii Stuartovně se spojí s jejími přívrženci a dopomůže jí k útěku. V rozhodné bitvě, v níž je královnino vojsko poraženo, padne. Mácha ve výpisku shrnul jeho příběh tak, že ze Scottovy kapitoly 23 převzal vyličení Douglasovy duševní trýzně (vědomí marné lásky a snaha neprozradit vlastní podíl na chystaném královnině útěku) a navázal scénu jeho smrti z kapitoly 38; 31 *Roland findet den Abt...* – opat, rovněž přívrženec Marie Stuartovny, přestrojen za družiníka lochlevenského pána, podílí se s vědomím mladého Douglase na královnině útěku (kap. 28); 22, 1 *Der Hausmeier Dryfesdale...* – (text následujících tří odstavců až k hvězdičce za slovem Zigeuner škrtnut tužkou) lochlevenský majordomus si pro úklad na královnin život chtěl opatřit jed od místní čarodějky, kterou však byla přestrojená Magdaléna Gräme, u níž se soustřeďovaly snahy o osvobození královnino; protože prohlédla chystaný úklad, dala majordomovi neškodný lektvar. I nedokonaný zločin ohrozil čest Douglasů, a proto lady Douglasová pošle Dryfesdala k lordu Douglasovi, aby rozhodl o jeho trestu (Scott, kap. 34). S výjevem Dryfesdalovy smrti (Still, du kläffender Hund..., ř. 9) srov. Máchův Křivoklad, kap. 4 (II 32); 12 *Magdalene Gräme...* – výpisek z kapitoly 33 zachycuje scénu, ve které paní Lochlevenu vyslyší domnělou čarodějkou. Magdaléna Gräme se při ní dá poznat a v náboženském vzrušení vyjeví motivy svého jednání.

14 *Zigeuner* – Záznam, v autografu provedený nápadně odlišným větším písmem, má zřejmou povahu hesla. Vychází z výroku lady Douglasové, která označí Rolanda Gräme pro jeho pochybný původ jako cikáně (das nichtswürdige Leben eines Zigeunerbuben, kap. 31). V závěru románu se však na základě dokumentů o tajném, avšak legitimním sňatku Rolandova otce prokáže, že Roland je ze šlechtického rodu. Jde tedy o téměř totožnou situaci jako v románu Cikáni, kde rovněž hrabě z Borku posmrtně legitimuje mladého cikána jako svého syna. Tato interpretace Máchova heslovitého záznamu, otiskovaného dosud bez jakéhokoliv pokusu o výklad, datuje přesně jeden z motivů rozhodných pro syžetovou koncepci Cikánů. (Viz obrazovou přílohu č. 5.)

15 *Es ist der Kön'ge Fluch...* – výpisek z mota, které uvádí 33. ka-

pitolu románu; Máchův trvající zájem o příběh Marie Stuartovny dosvědčují v ζ výpisky z dramatu Julia Slowackého, viz zde str. 136 n.

19 *Co bouřlivé mračno...* – Stylovým biblismem připomíná tento fragment II. oddíl prózy *Návrat* (srov. II 124). – Je pozoruhodné, jak často se počínajíc tímto fragmentem v dalších výpiscích opakuje motiv mlhy; není totiž vyloučeno, že frekvence těchto motivů nějak souvisí s koncepcí *Bratří* (srov. dále ζ , rkp. str. 9, zde str. 36).

23, 1 *Montrose von W. Scott* – Předlohou pro výpisky bylo patrně stuttgartské vydání románu (*Walter Scotts sämtliche Werke*, sv. 130 až 131, 1829, překladatel neuveden, muzejní sign. 100 b L 23); 2 *Allan...* – Allan M'Anlay, bratr pána hradu, na který se sjíždějí přívrženci Karla II., aby se pod velením hraběte Montrose připravili k boji. Scéna je ze 4. kapitoly. Projevy Allanovy, ke kterým dochází v jeho návalech těžkomyslnosti, považuje jeho okolí za věšty. Příčiny jeho duševních stavů se vysvětlují v příští kapitole: Allanova matka před jeho narozením utrpěla těžký duševní otřes nad smrtí svého bratra, drasticky zabitého z rodové msty tlupou psanců; *durch die Halle* – u Máchy: *durchs die Halle*; 5 *Darob ward er...* – moto ze Spensera se vztahuje k Allanově charakteristice; uvádí 5. kapitolu s výkladem o okolnostech jeho zrodu, které vysvětlují jeho povahové a duševní dispozice; 8 *Die fünf Galgen...* – šibenice s pěti viselci, exponovaná na počátku 12. kapitoly (číslyjeme průběžně podle originálu) jako symbol hrůzovlády skotského vrchního sudího markýze Argyleho, náčelníka protistuartovské opozice. Šibenici uvidí při vstupu do městečka rytmistr Dalgetty, kterého Montrose vypravil s poselstvím k Argylemu; 9 *Ranald zu den Bergen...* – Ranald, náčelník psanců, před svou smrtí citovanými slovy odporučuje do ochrany rodového ducha svého vnuka, kterého vysílá k dokončení rodové msty s napomenutím, aby si zachoval naprostou osobní svobodu a nezávislost na lidech a aby lidem odplácel podle toho, jak oni se chovají k němu (kap. 22); *im Nebel* – u Máchy: *in Nebel*. – Vydavatelé soudí, že také tyto výpisky z románu *Montrose* jsou svým způsobem ve vztahu ke koncepci *Cikánů*. Okolnosti Allanova narození připomínají duševní otřes těhotné ženy a jeho následky v *Prísaze* a v *Cikánech*. Ranald má obdobu ve starém cikánovi v tom, že pro oba se stane smyslem a úkolem života pomsta. Ranaldovy rady vnukovi jako by aspoň vzdáleně připomínaly rozhodnutí mladého Valdemara z *Borku* opustit společnost, do níž ho začleňuje jeho odhalený původ. Konečně postava rytmistra Dalgettyho, který sloužil za třicetileté války v různých armádách a který stále žvaní o svých válečnických činech, zejména je-li opilý, nabízí se jako jeden z modelů pro postavu vysloužilce Barty (srov. též II 348).

13 *Jako stíny oblaků...* – konec odstavce srov. s Poutí krkonošskou (II 114) a začátek s Čelakovského básní *Opuštěná z Ohlasu písní ruských*: Letí oblaka přes lesy pusté / a luzní snové přes hlavy lidské, / ach, sledu za sebou nenechávají!

22, 24, 11 *Blumen, Sterne* – Obě znělky z Calderónovy hry vypsal Mácha z překladu Augusta Wilhelma Schlegela (Vídeň 1826, 60–61; muzejní sign. 98 K 166), kde jsou bez titulu; 15 *Blumentrauer* – u Máchy: *Blumetrauer*.

25, 1 *Karl der Kühne...* – Výpisky ze Scottova románu *Anne of Geierstein* pocházejí opět nepochybně ze stuttgartského vydání (sv. 7–11, 1830, překladatel neuveden, muzejní sign. 100 b L 26); 2 *Dum advesperascet ad mortem* – Mácha zapsal tato slova dříve, než si čarou na okraji připravil místo pro výpisky ze Scottova románu; z toho důvodu není zcela jisto, že záznam patří již k těmto výpiskům. Nemá totiž přímo oporu v textu románu, nicméně přiléhá dobře k jeho obsahu; buď jím Mácha charakterizoval náladu úvodních kapitol, v nichž se hrabata z Oxfordu octnou ve švýcarských horách za bouře v nebezpečí smrti, nebo se vztahují k předsmrtné situaci několika dalších postav, totiž vévody Karla, královny Margarety, zejména však hraběte Alberta Geiersteina, srov. závěr kapitoly 34; 3–4 *Die Nebel an den Bergen*. – *Das Steigen des Arthur ...* – Výpisky se vztahují k úvodním kapitolám románu. Hrabata z Oxfordu, otec a syn, vypuzení přívrženci lancasterského rodu, cestují v přestrojení za kupce z Itálie přes Švýcarsko k burgundskému vévodovi s politickým posláním v zájmu vypuzené královny Margarety. V nebezpečné situaci ve švýcarských horách se Arthur odhodlal sestoupit po zřícené skalní stěně, aby přivolal pro otce pomoc. Oba výpisky jsou doplněny údaji, kterými je Mácha spojil se svými zážitky vázanými na místa, jež navštívil. Slova *Noc atd. Šárka nebo u Sv. Ivana* zapsal jako pokračování německého textu a teprve potom, jak se zdá, připsal na své místo slovo *K(é)lč*. Toto slovo je psáno literami kurentními i latinkovými, a proto je interpreti doposud četli mylně (Krčma jako „Řeč“; pro Janského bylo slovo nečitelné, interpretoval je jako „K.eč“, dohadoval se znění „Křeč“). Vrch *Klč* byl Máchovi znám, srov. zde str. 219 (Z, rkp. str. 104). Přitom padá zvláště na váhu, že v *Poznamenáních cest*, kde je zmínka o Klči, fixoval Mácha vlastní zážitek z předchozí noci, který nápadně připomíná scénu s Arthurem ze Scottova románu (kap. 2). Vzhledem k praxi Máchových výpisků je možné, že výpisky aktualizované českými doplňky byly přípravnými záznamy pro využití v zamýšlených pozdějších pracích; 6 *Mein Vaterland...* – parafrázovaný citát ze 4. kapitoly. Pronáší jej tam starší hrabě Oxford v rozhovoru

s hrabětem Arnoldem Geiersteinem, který jako přesvědčený stoupenec švýcarské demokracie odložil šlechtický titul a pod občanským jménem Biedermann stojí v čele kantonu. Pozměněný a ze souvislosti Máchou vyňatý citát nabyt obecné platnosti, takže by jej bylo lze bez obtíží vztahovat i k českým dějinám. To, jakož i okolnost, že je ve výpiscích z románu věnována zvláštní pozornost politickým intrikám, připouští domněnku, že výběr výpisků je řízen koncepcí nějaké zamýšlené Máchovy práce týkající se českých dějin, zvláště když se uváží, že výpisky na prvních stranách Poznamenání obsahují materiál k dramatu z období Bílé hory; 9 *Der Priester von Sankt Paul* – hrabě Albert Geierstein, jehož Karel Smělý donutil, aby se stal knězem. Má vysokou hodnost ve fémovém soudu, dá popravit velitele města La Ferette, obsazeného Burgundany, a tím vydá město švýcarskému vojsku. Vystupuje na sněmu jako mluvčí opozice proti Karlovi, maří jeho dohodu s královnou Margaretou. Zahyne, jak to tušil (srov. výše vysvětlivku *Dum advesperascet* ...), když vykoná rozsudek fémového soudu nad Karlem Smělým; 10 *Die Herbergs*... – v jejím podzemí zasedá fémový soud nad hrabětem z Oxfordu, který byl lživě obviněn z urážky fémy; zachrání ho Albert Geierstein (kap. 18); 11–13 *Politische Gespräche*..., *Margaretha*... – Ve štrasburském dómu se setkávají hrabata z Oxfordu s královnou Margaretou přestrojenou za žebráčku. S její nabídkou spojenectví odcestují potom do ležení Karla Smělého, který je ochoten k vojenské intervenci v Anglii, jestliže Margareta přemluví svého otce Reného, aby Karlovi odstoupil Provenci (kap. 24). Obsah tohoto politického rozhovoru vede vydavatele k tomu, že v Máchově záznamu interpretují nečitelnou literu mezi slovy Provence a England jako zkratku spojky und (četl tak již Krčma). Sled obou záznamů je u Máchy přehozen, stejně jako u některých dalších poznámkových hesel. Charakter záznamu připouští dohad, že Mácha si po přečtení románu (z něhož v celém záznamu není žádný citátový výpisek) vyvolal v paměti hlavní momenty, které ho zaujaly, aniž přitom zachoval jejich dějový sled; 14–18 *Die Szene, wo Arnold*..., *Landtag* – Na sněmu v Dijonu (kap. 26) zamítli burgundští stavové Karlův požadavek, aby byla vypsána nová berně na vedení války se Švýcary. Karel však přesto potom odmítl nabídku švýcarského poselstva, vedeného Arnoldem Geiersteinem, na mírové jednání (kap. 27). Promluva Arnoldova je u Máchy velmi úsporně resumována; 19, 20 *Der gute König René, Ein heitrer Greis*... – veršované moito „ze staré hry“ uvádí 28. kapitolu, která je věnována provensálskému hraběti Renému, jehož královský titul se vztahoval k někdejšími držávám. Jeho přízvisko má přímou oporu ve Scottově textu; charakterizuje se jím nejen jeho

povaha, ale i způsob vlády zaměřené spíše na kratochvíli; 26, 1 *Erals König*... – René se na svém dvoře v Aix obklopoval básníky a umělci a sám skládal verše a hudbu k nim; s oblibou komponoval procházející se ve zvláštní kryté galerii hradu, která byla otevřena pohledům diváků; 3 *10 000 Kronen des René* – nenadálý důchod, který jinak zadlužený král nabídl své dceři Margaretě na její politické akce; 4 *Margaretha von Anjou starb*... – (tato věta je škrtnuta tužkou) po zprávě o Karlově porážce zlomena ztrátou vyhlídek zemřela Margareta na svém trůně při dvorské slavnosti, aniž si toho kdo povšiml (konec kap. 31); 6 *Rudolfs Todskämpfe* – Rudolf Donnerhügel padl v utkání, k němuž vyzval Arthura z Oxfordu; tím se vyřešil jejich spor o Annu, dceru Alberta Geiersteina. Záznam se vztahuje k nevýraznému motivu románu (kap. 34).

7 *Braut von Lammermoore* – výpisky ze Scottova románu (stuttgartské vydání, sv. 121–124, 1828, přeložil A. Ludwig; muzejní sign. 100 b L 72); 8 *Der Begräbnistag*... – Z obsáhlého líčení pohřbu lorda Ravenswooda Mácha zaznamenal opět jenom zcela okrajový motivek mlhy, který není v textu nijak rozveden (kap. 1); 9 *Der Abschied des jungen Ravenswood* ... – Edgar Ravenswood zachránil v nebezpečí lorda Ashtona a jeho dceru, ačkoli Ashton podvodnými právními manipulacemi připravil jeho otce o statky a šlechtický titul, takže Edgar byl zavázán povinností rodové msty. Poněvadž si uvědomil rozpornost své situace, nedal se zachráněným poznat a odešel, odmítnuv jakékoli díky (kap. 4); 11 *Caleb Balderstone*... – starý sluha rodiny Ravenswoodů; vymýšlí všemožné výmluvy a úskoky, aby před hosty zakryl úpadek a chudobu svých pánů (kap. 6 a další). – Na rozdíl od ostatních Scottových románů je v případě Nevěsty z Lammermooru nápadné, že si Mácha pořídil záznamy jenom z úvodních kapitol. Protože následující strana Poznámání zůstala prázdná, je možno se domnívat, že Mácha buď četbu přerušil, nebo že pro něj román ztratil zajímavost, protože – zase na rozdíl od ostatních plně registrovaných Scottových děl – v nejmenším nepřipomíná okruh jeho vlastních představ a tematických plánů.

MALÝ SEŠIT

27 Z autografu (*MS*), který takto nazýváme podle Máchova označení (viz zde dále), zachoval se jeden list, pro nějž se až dosud užívalo pojmenování Náčrt Máje (*NM*). Krčma soudil, že tu jde o list se stránkami 93–94, vytržený ze Zapisníku, a ve svém vydání také

text tohoto listu vložil do textu *Ž* na toto předpokládané místo. Jeho řečení podrobil kritice K. Janský. Správně si všiml, že fragment se formátem neshoduje s rozměry Zápisníku a že také není paginován; vnější znaky fragmentu však nejen dokonale nepostihoval, nýbrž některé z nich přímo chybně popsal (srov. jeho stať *Kdy vznikl Máj?* v knize Janský-Jirát, *Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie*, 1941, 15 n.). Pokusil se také o dataci a na základě faktu, že se fragment odvolává na rkp. str. 104 Zápisníku, položil vznik náčrtu *Máje* na rozdíl od *Krčmy* do konce roku 1834. V následující polemice, kterou Janský resumoval v *Díle III*, 468, *Krčma* opustil svůj původní názor, že jde o list ze *Ž*, ale vcelku setrval na stanovisku, že údobí, v němž náčrt vznikl, bylo delší, než předpokládal Janský, a že tedy nelze jeho vznik datovat takto jednoznačně. V průběhu polemiky se zcela vytratil cenný postřeh, že jde skutečně o fragment zápisníku, a pod vlivem argumentace Janského se ustálil dojem, jako by šlo o samostatný list, na němž si Mácha načrtl „jednotlivé shluky veršů, souvisící náladou nebo motivem s námětem, jehož hlavní rysy měl již v mysli, ale kdy ještě o propracování příběhu, tím méně pak o rozčlenění na jednotlivé zpěvy, nebyl vůbec rozhodnut“ (srov. I 347 n.).

Nové studium autografu však vrhá na věc jiné světlo. Jde totiž skutečně o prokazatelný fragment z většího celku. List – původně v majetku Hindlově, pak ve sbírkách Richarda Morawtze, nyní uložený v literárním archivu PNP – má dnes formát 21,1 × 16,8 cm. „Náčrt *Máje*“ zapsal Mácha na jeho druhé straně [b]. Že je třeba stránku s lužickosrbskou písní a s výpiskem o pánech ze Švamberka (otiskovanou počínajíc *Krčmou* jako stránka druhá) považovat za první stranu [a], svědčí neklamně tyto fakty: Průměrně 2,4 cm od vnějšího okraje obou stran je svislou čarou vyznačeno margo, podobně jako na většině stran v *Poznamenáních*; na vnitřním okraji jsou jednak stopy vpichů, jimiž procházela nit při sešívání, jednak jasné známky toho, že list byl ze sešitu vystřižen. Text na první straně doléhá totiž těsně k vnitřnímu okraji listu, jak se dochoval, ba dokonce v druhém výpisku z *ČČM* na začátku druhého řádku zbylo z předložky *ze* jen *e* a na začátku šestého řádku ve slově *druhé* je odstřiženo ukončení horního obloukovitého tahu litery *d*. Na rozdíl od horního a vnějšího okraje je vnitřní okraj listu zřetelně zubatě odstřižen. Také dolní okraj byl ostřížen, a to nepochybně později. Na druhé straně totiž pod veršem „Ten červů roj?“ zbyly horní tahy liter z přípisu provedeného cizí rukou a počínajícího literou *M* (jméno Michal?). Závažná je také skutečnost, že první strana začíná opisem až 10. písně ze souboru *Prostonárodní písně Slovanů v Lužici Dolní*, který s para-

lelními českými překlady otiskl v ČČM 1830 Fr. L. Čelakovský. Fakt, že tato píseň není na téže stránce uvedena odkazem na předlohu, ze které si ji Mácha vypsál, jak je převážně obvyklé u výpisků v ostatních literárních zápisnicích a jak je doloženo na téže straně u druhého výpisu z ČČM 1828, přesvědčuje rovněž o tom, že lužickosrbskému výpisu něco předcházelo a že je tedy list vyňat z nějakého sešitu. Ráz písma lužickosrbského výpisu nápadně připomíná Máchovy polské výpisky v *Ž*, počínajíc rkp. str. 57. Naproti tomu stránka s náčrtem Máje má leccos obdobného s technikou práce (střídání písma, zařazující znaménka) například ve skice Bratří v Poznamenáních. Závěr náčrtu Máje odkazuje na rkp. str. 104 v *Ž*, kde jsou poslední improvizované verše zapsány v propracovanější podobě. Naproti tomu v *Ž* na rkp. str. 91 je u záhlaví k právnickým výpiskům „Literatur der Jurisprudenz“ poznámka *Fortsetzung aus dem kleinen Hefte*. Máchův odkaz na *Ž* ve fragmentu a jeho výslovné upozornění na existenci „malého sešitu“ v *Ž* korespondují podle našeho názoru do té míry, že neváháme fragment považovat za součást takto označeného literárního zápisníku. Že jde vskutku o list z takového zápisníku, potvrzuje – kromě jeho vnějších znaků – i jeho obsah, tj. výpisky i vlastní koncepty.

Nejen svým vnějším rázem, ale i obsahem a zejména prokázanou korespondencí se Zápisníkem se Malý sešit časově řadí mezi Poznamenání a Zápisník. Z Máchova přímého svědectví vyplývá, že do Malého sešitu psal ještě v době, kdy už vedl velký Zápisník. Okolnost, že si Mácha vedl současně zápisníky dva, je vysvětlitelná tím, že každý z nich měl pravděpodobně původně poněkud odlišnou funkci (srov. zde str. 385 n.).

3 *Golci te koně pojmachu...* – Vypsáno z Čelakovského antologie Prostonárodní písně Slovanů v Lužici Dolní v ČČM 1830, svazek 4, 379 n., uvedené krátkou předmlouvou, v níž se zejména ostře kritizuje germanizační nátlak na Lužičany. Nepřesnosti Máchova opisu rektifikujeme podle znění předlohy, jejíž pravopis zachováváme s přihlédnutím k zdůvodnění Čelakovského (tamtéž, str. 380). Není vyloučeno, že Máchovým takto doloženým zájmem je motivován také záznam o žádoucí četbě dolnolužického diplomatáře v *Ž* na rkp. str. 91 (zde str. 189).

13 *Charakteristika pana Bohuslava ze Švamberka...* – titul a bibliografický údaj z uvedené předlohy; následující záznam je z 2. odstavce Charakteristiky.

28, 1 *Máj* – srov. obrazovou přílohu č. 2 v 1. svazku a komentář

tamtéž, str. 347 n. Ve skice motivů k Máji lze rozlišit nejméně dvě základní vrstvy, které patrně vznikly v jistém časovém odstupu. První, psaná téměř krasopisnou latinkou, obsahuje motivy, s nimiž se vesměs setkáváme v 1. zpěvu Máje. V druhé etapě práce se Mácha k této první motivické skupině vrátil, některé motivy rozvedl a připojil nové, a to jednak v náčrtu, jednak v rozpracování. Poté zaznamenal kurentem druhou skupinu motivů, které – až na závěrečné dvojverší – byly zamýšleny jako základ některého dalšího zpěvu. Ráz písma u druhé vrstvy je dvojitý: jednak rychlopis (doplňky k první vrstvě a závěrečné dvojverší), jednak úhledný kurent, svědčící o tom, že nejde o prvopis, nýbrž že takto psané fragmenty sem Mácha přepsal s opravami a změnami z nějakého makuláře. Stránku se všemi těmito náčrtovými zlomky označil dodatečně na volném místě výrazným názvem *Máj*. Jak je patrné i na publikované reprodukci, vepsal Mácha v prostoru druhé motivické vrstvy na čtyřech místech slovo *dávo*, resp. *davn* a literu *I* (srov. též popis autografu Poznamenání v komentáři na str. 365 a popis autografu *R58* v komentáři na str. 458). O smyslu těchto izolovaných výrazů, z nichž tři nejdolejší jsou zcela smazány, nelze nic určitého říci.

Ze srovnání s definitivním zněním Máje je vidět, že došlo ke změně koncepce. Scéna, v níž měla původně hrdinka navštívit popraviště s milencovou mrtvolou, byla opuštěna a nahrazena scénou s návštěvou samého básníka na popravišti, zřejmě proto, aby Máj mohl ztotožněním Máchy s Vilémem nabýt svého subjektivizujícího vyznění.

Kromě jmenovitého odkazu na Zápisník (str. 104) skica svou druhou vrstvou s opakovaným motivem červů koresponduje se záznamem na 103. straně Zápisníku *Červi na popravišti*. To potvrzuje Janského názor, že záznamy v obou zápisnicích vznikaly v nevelkém časovém rozpětí, přičemž ovšem dvojitá vrstva ve fragmentu Malého sešitu současně nasvědčuje tomu, že tzv. „Náčrt Máje“ nemusel vzniknout najednou, tj. celý v listopadu 1834.

Abychom zejména v první motivické skupině mohli zřetelněji vyznačit postupné fáze Máchovy práce, rozlišujeme v tomto případě výjimečně obě vrstvy sazbu tak, že doplňky první motivické skupiny a motivickou skupinu druhou tiskneme kurzívou. V řazení jednotlivých motivických trsů dbáme především Máchových pokynů, vyznačených zařazovacími znaménky, a dále chronologie, k níž jsme dospěli rozborem autografu. Nové studium textu doplnilo a zpřesnilo čtení autografu, jak lze zjistit při srovnání s textem otištěným v 1. svazku, str. 351 n., kde náčrt Máje sloužil v komentáři jen jako jeden z dokladů, jak vznikl Máj. – V důsledku interpretace jsou v textu provedeny

tyto úpravy: 10 tvář] tvář; / 11 i pod bradu visící kůži;] i pod bradu visící kůži /

K výkladu geneze Máje přispěl nově Josef Panáček v knize Karel Hynek Mácha v kraji svého Máje, 1970.

Tzv. „Náčrtem Máje“ se zabýval Králík v Slezském sborníku 53, 1955, 402 n. Rozbor textu vyhrotil proti Janskému zejména v tom, že změnil chronologii: podle něho dvojverší „Budoucí dny?...“ v Zápisníku je dřívější než jeho variant v náčrtu Máje. Už z toho, co bylo až dosud řečeno o *MS*, vyplývá, že se s Králíkovými argumenty pro tuto novou chronologii neztotožňujeme, a to na základě paleografického rozboru. Králík ostatně připouští, že by se „vnější znaky Náčrtu Máje mohly snad charakterizovat poněkud odlišným způsobem“, než to činí sám. Podle nás především první verš sporného dvojverší nelze číst s Králíkem „Včerejší čas dávno –“ (nebo „Včerejší čas – dávno –“). Slovo *dávno* totiž naprosto jasně patří k oněm zcela smazaným izolovaným výrazům, které jsme charakterizovali výše. V 1. svazku Spisů na str. 347 a 353 byl tento Máchův verš čten: „Včerejší čas – –“ a tím se opravovalo starší Krčmovo čtení „Včerejší čas – dávno [rovněž smazáno]“ (Dílo III, 253). Domnělé dvě pomlčky však dnes čteme jako chvatně napsaná slova *a den*. Co se týče malého začátečního písmene ve verši „co přes to dál...“, je pravda, že tento způsob není u Máchy obvyklý. Avšak v náčrtu Máje v pravém horním rohu je záznam motivu z líčení krajiny, který se pak objevuje v 1. zpěvu Máje (v. 26 a 29), přičemž druhá část tohoto motivu „vinuly se...“, která se už velice blíží definitivnímu znění verše 29 v Máji, rovněž začíná malým písmenem; přitom záznam celého tohoto motivu naprosto nepochybně vznikl naráz. Králíkovi však malé počáteční písmeno ve verši „co přes to dál...“ slouží jako jeden z argumentů, že verš nebyl napsán současně s veršem „Včerejší den...“. Dalším jeho argumentem jsou některé písařské jevy ve verši „co přes to dál...“, například skutečnost, že výraz *to sen* je napsán dohromady a teprve dodatečně korigován svislou čarou. Králík se domnívá, že rozbořem písma v tomto verši „se dá prokázat, že takového písma užíval Mácha při rychlém, spíše mechanickém opisu hotových textů“, jinak řečeno, že si v tomto případě Mácha takto přepsal hotový verš ze Zápisníku. Citovaný Králíkův názor není ničím doložen. Podle našich zkušeností naopak při opisování hotových textů Mácha zpravidla neužíval rychlopisu, nýbrž se snažil psát pečlivě a úhledně. Nedomníváme se tedy na rozdíl od Králíka, že by verš „co přes to dál...“ byl napsán jindy než předchozí řádek. Právě naopak nové čtení slov *a den*, to jest fakt, že náčrt dvojverší obsahuje rýmovou dvojici podobně jako motivický záznam

„dvory...“, svědčí o tom, že dvojverší vzniklo najednou. Co z toho konečně vyplývá pro chronologii *MS a Z*, potvrzuje názor uvedený již v 1. svazku (str. 347).

Z Á P I S N Í K

31 *Zápisník*, označovaný dříve také jako Velký nebo Kokořínský zápisník, je nejrozsáhlejší Máchův autograf (*Z*). Tvoří jej sešit formátu 25,2 × 20 cm, který má 66 listů; papír má vodní značku G E. Sešit byl opatřen deskami z tužšího papíru potištěného barevným ornamentálním vzorem; z přední desky zbyl jenom u hřbetu proužek široký asi 2 cm (viz obrazovou přílohu č. 6). První list s titulem a motem není paginován, autorova vlastní paginace začíná na listě druhém a pokračuje průběžně až na stranu 127, která je ještě zčásti popsána. Prázdné strany 128–130 jsou bez paginace. Listy se stránkami 93–94 a 105–108 byly vytrženy a nezachovaly se. Zápisník měl dlouhá léta Eduard Hindl, z jehož pozůstalosti jej jeho dcera Božena Hindlová darovala prostřednictvím R. J. Kronbauera nakladatelskému družstvu Máj, odkud byl prodán do kokořínských sbírek. Nyní je uložen v literárním archívu PNP.

Soudě podle Máchova názvu, podle obsahu, podle grafického řešení prvního listu a také podle obsahu a úpravy první paginované strany měl mít tento Zápisník patrně jinou povahu než menší zápisníky předchozí: byl totiž asi původně určen pro čistopisy hotových děl a pro takové záznamy, které v souladu s názorem romantiků na vztah života a tvorby byly na úrovni literární tvorby ve vlastním slova smyslu, a bývaly proto publikovány jako doplněk díla formou deníků a podobně (srov. krasopisnou verzi *B* Deníku z roku 1835). Tato pravděpodobná původní koncepce není ovšem v celém Zápisníku dodržena, ale je nápadné, jak se k ní Mácha vracel i na dalších stránkách čistopisy některých svých prací. To znamená, že proti původnímu určení se na stránky sešitu dostávaly i takové záznamy, které jej stále více přibližovaly pojetí dřívějších zápisníků materiálových. Touto postupnou změnou funkce se vysvětluje nejen velká pestrost v obsahu a uspořádání výpisků, ale i ve stupni rozpracovanosti nebo dokončenosti vlastních konceptů a také ve veliké rozmanitosti a proměnlivosti písma.

Celkem vzato tedy Zápisník obsahuje krasopisně přepsaná definitivní znění některých původních prací vedle skic k jiným dílům, jejichž grafická podoba prozrazuje ve své vrstevnatosti postupné pracovní

fáze, a vedle izolovaných záznamů s jednotlivými obrazy, myšlenkami a postřehy, u nichž není vždy jasné, čím byly inspirovány a pro které práce byly zamýšleny. Dále jsou tu záznamy pořízené při četbě nebo při studiu, které nezdědky přecházejí z doslovného přepisu do registru nebo do Máchovy vlastní parafráze, začasť přitom z češtiny do němčiny nebo opačně. Těmito přechody, bez znalosti předloh leckdy těžko postižitelnými, stírá se předěl mezi přivlastněným a vlastním. Všecky až dosud charakterizované záznamy vznikaly s větším nebo menším pracovním soustředěním u stolu; v Zápisníku jsou však i texty, poznámky, popřípadě kresby, jež byly pořízeny na cestách.

Po vnější stránce se rozdílné pracovní podmínky a okolnosti projevují také v písmu a vůbec ve způsobu grafického záznamu. Vedle krasopisných textů původních i přejatých, přičemž nejednou se přechází z písma úhledného a přímo kresleného do písma stále zběžnějšího, jsou zápisy celé psané rychlopisem, pro který si Máchá zvláště v němčině vytvořil vlastní systém zkratek. Přitom texty jiné než české a německé jsou psány výhradně latinkou, zatímco kurentu nebo latinky Máchá užíval bez ohledu na to, zda jde o texty české nebo německé; nejsou řídké případy, kdy v témže textu přecházel z kurentu do latinky a opačně. Rozmanitost písma je zvýšena i tím, že některé záznamy, zvláště cestovní, jsou pořízeny tužkou. Na místa, jejichž ráz písma nebo jeho změna má význam pro kritiku textu, upozorňuje komentář. V něm se rovněž blíže popisují ty pasáže, které Máchá nějakým výrazným způsobem označil, protože jich nějak přímo použil v dochovaných a podle dohadu i v nedochovaných svých původních pracích. V části Zápisníku, která vznikla na cestě do Krkonoš, jsou tužkové kresby; mimo ně se objevují v textu jiné drobné kresbičky a lusi calami, na které rovněž komentář upozorňuje.

Nejstarší záznamy v Zápisníku spadají do první půle ledna 1833. Datum 1. ledna na titulním listě je nepochybně zapsáno dodatečně do mezery před linkou (viz obrazovou přílohu č. 6 a výklad zde dále). K nejmladším záznamům patří především předposlední, tj. výpisek z Bulwerova románu, který lze s oporou Deníku jednoznačně datovat počátkem druhé poloviny září 1835 (srov. záznam z 18. září, str. 284). Pokud jde o záznam poslední, tj. o Heinovu charakteristiku Broughama, není vyloučeno, že byl pořízen v časové blízkosti 24. října téhož roku, kdy Máchovi četba předmluvy k Valdštejnovým dopisům velmi výrazně připomněla Husovu postavu. V uvedených časových mezích jsou některé záznamy, zejména oddíly označované jako „Čtené knihy“ apod., opatřeny daty. Počáteční důkladnost v tomto ohledu však není u záznamů o četbě dodržena, datace je uváděna stále řídkěji,

naposledy na rkp. str. 95 dnem 16. dubna 1834. Skýtají tedy vlastní Máchova data jen velmi přibližnou oporu pro chronologii záznamů mezi datovanými místy. Věc je ještě komplikována tím, že Mácha začínal psát významnější texty, ať původní nebo přejaté, na nových, lichých stránkách, jakož i tím, že na některých stránkách rezervoval místo pro pokračování v stejnorodých záznamech (srov. například rkp. str. 2 počínaje záznamem k 15. lednu nebo soupis rolí na rkp. str. 115). Tak se stávalo, že na nedopsaných stránkách zbývalo větší nebo menší volné místo. Na taková volná místa Mácha někdy později, než byl pořízen základní text té které strany, zapsal nejen záznamy menšího rozsahu (např. Lijavec na Dobytčím trhu na rkp. str. 1), nýbrž začínal na nich i s většími celky, které se rozsahem na zbylé místo, kde byly začaty, nevešly; proto v nich nejednou pokračoval na dalších nedopsaných stranách a jednotlivá pokračování spojoval vzájemnými odkazy (srov. například Přehled nejnovější literatury české na rkp. str. 28 a násl.).

Do záznamů takto místně rozptýlených lze v některých případech na základě vnějších i vnitřních kritérií vnést chronologický sled. Tam, kde se to podařilo (srov. například celek záznamu o cestě do Krkonoš), rekonstruujeme na rozdíl od dřívějších edic nepochybnou souvislost, sdružujeme, co k sobě patří, a rekonstruované celky zařazujeme na ta místa, která jim přísluší podle časové následnosti. Aby však byl uživatelům knihy zřejmý původní obraz stran Zápisníku, označujeme jednotlivá místa, z nichž byly záznamy vyňaty pro nové zařazení. Podrobné zdůvodnění editorského postupu je v těchto případech uvedeno na příslušných místech komentáře. Všeobecně pak oddělování záznamů a vnitřní členění větších záznamových celků vyznačujeme tak, že místo ukončujících linek přes celou šíři strany nebo jejich pruhů dosazujeme hvězdičky a místo pomlček různé délky odsazujeme text řádkovou mezerou.

Komentář je proti předcházejícím edicím zcela nově koncipován. Zakládá se nikoli jen na zjištění předloh, z nichž Mácha čerpal, nýbrž na jejich studiu. Přitom byla znalost Máchových pramenů značně rozšířena, takže zbývá jen velmi málo textů a záznamů, u nichž nám není předloha známa. Na rozdíl od dřívější převážně bibliograficky zaměřené pozornosti k pramenům Máchovy četby bylo tentokrát jejich studium orientováno tak, aby analýza čtených knih a časopisů odhalila motivaci Máchova zájmu o jednotlivá díla nebo témata.

7 *Bájka* – Lessingova bajka je z trojsvazkového souboru Fabeln z r. 1759, jehož součástí je teoretické pojednání *Abhandlungen über*

die Fabel; srov. Máchův záznam o četbě 4. ledna 1833 na rkp. str. 2, zde str. 33. Přeložená bajka je č. 13. V Máchově překladu překvapuje, že ve větě „Bald aber verwandten die besten und geselligsten mitleidsvoll ihre Blicke...“ nepřeložil výraz, který přispívá k motivaci soucitu s Fénixovým osudem.

32, 1 *Připis básní* – (v datu je omylem 1832 místo 1833; srov. I 401) je zapsán krasopisně tak jako následující Baláda (datum u ní je datum vzniku), dále Mnich, Čtené knihy od 1. až do 14. ledna inclusive (rkp. str. 1–2) spolu s básní Die Trümmer s týmž datem a konečně na rkp. str. 3–4 Sen, rovněž datovaný 14. lednem 1833. U všech těchto záznamů jde zřejmě o opis z konceptů (u Mnicha ovšem s dodatečnými autorskými úpravami). Jedině opisem se dá vysvětlit, že záznamy o četbě začínají už 1. lednem, což je také datum dodatečně vepsané do titulního listu. Celá první strana a několik slov na straně druhé je psáno latinkou, pak navazuje kurent. Na zbylé prázdné místo na rkp. str. 1 vepsal Mácha zběžným kurentem dodatečně záznam Lijavec na Dobyčím trhu (viz zde dále a obrazovou přílohu č. 7). Záznamy o četbě na rkp. str. 2 počínající 15. lednem jsou psány převážně zběžným kurentem a vznikly po zápisu Snu.

7 *Lijavec na Dobyčím trhu...* – Zápis končí předposlední větou, za níž následuje odkaz „Viz str. 14“, kde se čte poslední věta s odkazem „Od str. 1“. Vzhledem k těmto odkazům už Krčma správně určil, že tento zápis na rkp. str. 1 byl proveden po záznamu „Skizzen von Montenegro...“ na rkp. str. 14. – Obraz plamínku jako červeného péra srov. s místem v Řeči (II 158, 2–5).

33, 4 *Gramatika polská* – Praktische polnische Grammatik für Teutsche, welche diese Sprache auf eine leichte Art gründlich erlernen wollen, vydaná Alexandrem Adamowiczem ve Vídni a v Praze, 1796. Upozornění M. Szyjowského, že tato příručka je plna chyb (Polská účast v českém národním obrození, III, 1946, str. 33), může objasnit nedostatky v Máchově znalosti polštiny (srov. dopis I). – **7** *kritika o Palackého spisu* – Anonymní recenze, jejíž povahu Mácha dobře vystihl, vyšla v 268. čísle citovaného časopisu z 1. 11. 1832; srov. Krčmův článek Mácha a Palacký, Lidové noviny 10. 12. 1922. – **13** *Über Alexander Puškin...* – V citovaném časopise (lipská UK, sign. Deutsche Zeitschr. 226), č. 336, str. 1411 n., je informační, celkem střízlivá stať o Puškinovi. Autor (šifra 153; časopis nikde neinformuje o jménech autorů krytých šiframi) tvrdí, že Puškin nemá evropskou úroveň. Jestliže ho jeho krajané přirovnávají k Byronovi, jde o soud příliš lichotivý, který se zakládá toliko na zcela vnější podobnosti. Má zřejmě talent, ale vyčerpává jej v krátkých skicách,

místo aby se soustředil na závažná témata. Jeho „Oněgin“ není zatím dokončen a nutno počkat s úsudkem. „Ruslan“ je půvabná pohádková báseň. „Zajatý“ podává nicotný příběh, který poutá jenom provedením. „Bachčisarajská fontána“ měla velký úspěch, vyjádřený i nezvykle vysokým honorářem. Fabule „Cikánů“ je zvolena šťastněji než v jiných básních. (Máchou citovaný překlad vyšel v Čechoslavu 1831, sv. 5, str. 8 n.; přeložil Slavomír Tomíček.) „Poltavu“ považuje kritik zatím za nejzdařilejší Puškinovo dílo. – V závěru článku je krátký odstavec o *Rylejevovi*, kterého autor rovněž přiřazuje k byronistům, o jeho účasti na spiknutí a o jeho popravě. Zmínka o *Vajnarovském* je podložena tím, že hrdina básně je příbuzný Mazepy z Puškinovy *Poltavy*. – 20 *Pojednání o Spazierovém spisu* – (Mácha zde píše Spacir) tamtéž, č. 302, str. 1273 n., je recenze knihy „Geschichte des Aufstandes des polnischen Volkes in den Jahren 1830 und 1831. Nach authentischen Dokumenten... von R. O. Spazier, 1832“. Recenze velmi podrobně popisuje sám průběh povstání, takže do jisté míry materiálově nahrazuje četbu knihy. Druhá část recenze začíná v čísle 334, str. 1401 n., tj. v jednom z těch čísel, která Mácha v záznamu přímo cituje. Srov. zde dále str. 396. Tvrzení M. Szykowského, že se Máchovi sama Spazierova kniha „dostala záhy do rukou“ (o. c., 22), není ničím podepřeno. – 22 *Morgenblätter* – *Morgenblatt für gebildete Stände*, list vycházející u Cotty ve württemberském Stuttgartu (UK, sign. 37 C 17). V č. 287 z 30. 11. 1832, str. 1145 n. je otištěn překlad Mickiewiczovy básně *Romantičnost* s titulem *Die Erscheinung* (přeložil Justin Kerner). Máchova poznámka v závorce (*wörtl.*) se vztahuje k podtitulu „Wörtlich aus dem Polnischen des Dichters Mickiewicz“ (tímto zjištěním se anulují dohady J. Heidenreicha-Dolanského, že Mácha musel znát také polský originál; srov. *Vliv Mickiewiczův na českou literaturu předbřeznovou*, 1930, 82). Podtitul však nezachycuje správně povahu překladu, který vsunutím řady veršů porušil sevřenost originálu a formálně báseň posunul k srbské epice; 24 *tam něco stranu Polska* – Máchův údaj se může vztahovat k dvěma místům. Především v *Literaturblattu* č. 124, str. 493 n. (což jest příloha *Morgenblattu* č. 293 ze 7. 12. 1832) je pod titulem *Schriften über Polen* soubor recenzí různých historických a politickohistorických děl, která se týkají zejména polských povstání. Druhé místo je v 229. čísle *Morgenblattu* z 24. 9. 1832 (str. 916) v rubrice *Korrespondenznachrichten*. Zpráva informuje o chystané, avšak zatím nevydané pruské vládní publikaci, která měla obhajovat pruskou politiku v okupovaném Poznaňsku. Podle informací, které zatím proskočily, spis prý se snaží vysvětlit polskou nespokojenost s pruským útlakem

z největší části jako výsledek zahraniční propagandy. — 27 *Noten aus Prag* — Leipziger Literaturzeitung, č. 124 z 19. 5. 1832 (které má v čele textu záhlaví Intelligenzblatt), sloupec 985 n., s titulem Notizen aus Prag. (Intelligenzblatt obsahoval zprávy o životě na německých universitách s personáliemi významných vědců a spisovatelů a s referáty o některých aktualitách kulturního a vědeckého života v Německu. Přílohu stejného názvu, kterou Mácha několikrát uvedl v záznamech četby bez bližšího nebo jednoznačného určení, měly i některé jiné dobové časopisy, např. Morgenblatt.) Jde o obsáhlý souvislý výťah z publikace odstupujícího rektora pražské university prof. J. V. Krombholze o dějinách lékařské fakulty s biografiemi některých významných profesorů. Následují stručné údaje o některých v Praze vyšlých publikacích statistického a správního obsahu. — *Beweis der Geschichte...* — tamtéž, číslo 119 ze 14. 5. 1832, sloupec 945 n. Recenze o spise Die natürliche Geburt Jesu von Nazareth, historisch beurkundet..., geschrieben von einem Greise im Jahre 1823. Recenzent, který se sám prohlašuje za stoupence názoru o přirozeném početí Ježíšově, vyvrací přesto hypotézu, podle níž Marii svedl v roli anděla Herodův milec Charus, nástroj komplotu farizejů, potřebujících pro chystanou vzpouru mesiáše, jehož původ by odpovídal předpovědi Písma. Srov. dále záznamy o četbě z 28. 1. 1833, zde str. 54. — 29 *Díla Lessingová* — srov. zde poznámku k str. 31. — 30 *Jaromír ... od Šeb. Hněvkovského* — Skutečnost, že Hněvkovský dokončil drama na téma z raných českých dějin, vzbudila Máchovu pozornost proto, že sám v té době, jak svědčí dochované fragmenty, pracoval na hře s obdobným námětem (srov. zde poznámky k Poznámenáním a k Zápisníku na str. 370, 396 a 426, jakož i I 452 n.). Hněvkovského hra vyšla tiskem r. 1835. — Janský považoval za dosti důležité, že Mácha četl v rukopise Hněvkovského drama v době, kdy sám pracoval na Bratřích, a upozornil, že v obou dramatech vystupují Vršovec Kochan, Hovora a synové Boleslava II. Jaromír a Oldřich (Dílo I, 445). Tato shoda však svědčí jen o tom, že obě hry vycházejí z téže samozřejmě předlohy, již byl Hájek; přitom Hovora, u Hněvkovského družiník Jaromírův, vystupuje ve zcela odlišné úloze než u Máchy. Hněvkovského smutnohra má velmi antikvovanou koncepci; některými strukturně závažnými motivy hledí nazpět až k ideové poloze reprezentované Rukopisem zelenohorským a Lindovou Září nad pohanstvem: Kochan se při uplatňování dědických nároků dovolává lenního práva platného v Říši a vůbec vytýká knížeti, že se ve snaze chránit svobodu národa brání všem vlivům z ciziny. Nadto je jeho nenávisť vůči Přemyslovcům motivována také tím, že je tajný přívrženec Jaromírem vymycovaného

pohanství. Hněvkovského tragédie je cele soustředěna na osud knížete Jaromíra, jehož vnitřní nejistota, váhavost a rozkolísanost jakožto dominující vlastnosti vyplývají z jeho mírumilovnosti, ale i z pocitu vladařské slabosti a v neposlední řadě – Jaromír je u Hněvkovského ženatý! – i z domnělé ženiny nevěry. Právě tento motiv je ve hře postupně rozvíjen tak, že místy dokonce rušivě odvádí pozornost od hlavní dějové linie. Aby přivedl svůj rod k vládě v zemi, intrikuje Kochan mezi bratry, připraví Jaromírovu porážku a způsobí, že jej Oldřich dá oslepit a uvěznit. Oldřich sám nezahyne rukou Vršovců; o jeho smrti padne ve hře jenom nezcela jasná a okrajová zmínka. Na Jaromírovi však Kochan dovede svůj záměr ke konci: zastřelí jej úkladně v závěru hry, sám hned poté zemře, a to náhodou nechtěně bezmála komickou. Je patrné, že Hněvkovský nezamýšlel předvést jako hnací sílu veškerého dramatického dění dějinnou spravedlnost. Celkem vzato má jeho tragédie s Máchou styčných bodů méně než Gerlův pokus o zvládnutí téhož historického tématu. (Srov. zde str. 372 n.) – 32 *Morgenblatt, Septemberheft* – Samo označení, které se na dalších místech opakuje, svědčí o tom, že se Máchovi dostávaly časopisy do rukou často v sešitech obsahujících čísla toho kterého měsíce. Čísla 210–234 na tomto místě označují právě zářijový sešit 1832 i s přílohami, tj. s *Kunstblattem* a s *Literaturblattem*; 34 *Korrespondenz aus London* – Máchův výpisek je z rubriky *Korrespondenznachrichten*, kde zpráva o chystaném časopise německých emigrantů začíná už v čísle 214 z 6. 10. 1832 (str. 856). Mácha pominul zpravodajovy skeptické údaje o podpoře časopisu ze strany anglické veřejnosti, dále obhajobu německých knížat, v jejichž státech prý to není s útskem tak zlé, a výraz přesvědčení, že se netřeba pro nabytí svobody přidržovat francouzského vzoru. Vykřičníky v citátu mají v původním kontextu jiný smysl než u Máchy. Zpravodaj jimi naznačuje svůj údiv nad tím, že se má časopis starat také o politické problémy „nějakých Maďarů a Čechů“. 34, 1 *freilich noch die wenigsten* – v předloze: ...nur die wenigsten.

8 *Wien und die Wiener* – Článek je v č. 143, str. 569 n. citovaného časopisu (lipská UK, sign. Deutsche Zeitschr. 581). Máchův přesný výpisek, vyňat z kontextu, nenaznačuje sdostatek autorův ostře kritický, ba protirakouský postoj. Podle něho má Vídeň krásnou polohu a vyvážený půdorys. Žije v ní pestrá směs národností, z nichž se prý každá ve svém jazyce modlí „za blaho panovníkovo“ (autorovy uvozovky mají vysloveně ironickou platnost). Rakousko mu připadá jako dívka, na níž je všecko pěkné, ale která přece sama pěkná není. Příslušníci všech Rakouskem podrobených národů mají duchaplnější a výraznější

fyziognomii než sami Rakušané, jejichž vzhled je podrobněji popsán. Následuje pasáž Máchou opsaná a po ní závěr: Vídeňáci jsou epikurejci, ale bez vášně. – Na tomto místě Mácha poprvé se souhlasem cituje názor Wolfganga Menzela (1798–1873), svou dobou velmi plodného a vlivného publicisty, který v politickém ohledu zastával tehdy ještě stanovisko blízké liberálům, zatímco jeho literárně kritický postoj byl antikvovaně romantický. Publikoval v řadě časopisů, sám redigoval zejména *Literaturblatt* a *Politische Miscellen*, které Mácha pravidelně sledoval. – 35, 2 *vorzüglich über Scotts Leben* – Počínaje číslem 301 (str. 1203) vycházel v Auslandu 1832 na pokračování článku Aus W. Scotts Leben, sestavený ze vzpomínek otištěných v anglických časopisech u příležitosti nedávné Scottovy smrti. V číslech přímo Máchou citovaných, tj. od str. 1299, mluví se o Scottově soupeřství s Byronem, v jehož důsledku romanopisec neobyčejně rozvinul a zintenzivnil svou tvorbu. Její nové období zahájil anonymně vydaným románem *Waverley*; anonymitu knihy dlouho usilovně chránil, například i tím, že sám o ní napsal recenzi jako o práci jiného spisovatele. Poté vydal v rychlém sledu řadu románů. Článek zdůrazňuje, že v nich rozšířil svůj obzor na celou Evropu, avšak že nakonec se vrátil tam, odkud vyšel, tj. ke skotským dějinám. Srov. výrok Sabinou připsaný Máchovi: „Ten Lara mne pronásleduje jako upír; až ho v Mnichu překonám, obrátím se do Čech a zůstanu s svým básněním navždy doma!“ (Upomínka na Karla Hynka Máchu – *Vzpomínky*, 117.). – *Reisebeschreibungen aus Griechenland...* – Ausland 1832, str. 1261 n.: Aus dem Tagebuche eines Reisenden im Morgenlande. Jde o vzpomínky na epizody z řeckých osvobozovacích bojů z pera amerického dobrovolníka. Mezi jiným obsahují podrobné vyličení poprav, srov. Cikány (II 261). – 6 *Der Seeräuber Trelawny...* – „Bibliothek der neuesten Weltkunde, herausgegeben von H. Malten. Neue Folge“, 3. svazek, 8. díl, 1832, str. 154 n. (lipská UK, sign. Hist. H. W. 325b), otiskuje článek s titulem, jež Mácha přesně cituje, a s podtitulem *Erste Mitteilung über sein Leben*. Přetiskují se v něm dobrodružné epizody z *Trelawnyovy* anonymně vydané třísvazkové autobiografie *Abenteuer eines jüngern Familiensohnes*, doplněné charakteristikou tohoto piráta, který byl modelem Byronova *Korzára* a *Ďaura*. Rodem anglický šlechtic, opustil vlast z nenávisti k jejímu zřízení a z touhy po svobodě; po dobrodružném životě statečně bojoval v řeckém povstání a dokonce prý pro ně nadchl i Byrona, jehož pak v Řecku doprovázel. Srov. zde dále str. 398. – 13–14 *Braut von Abydos...* – Obě Byronovy básně i básnická povídka Ernsta Schulzeho vyšly pohromadě v 39. svazku *Klassische Kabinettsbibliothek* oder

Sammlung auserlesener Werke der deutschen und Fremdliteratur, Vídeň 1825 (srov. V. Jiráť, LF 65, 1938, 58 a studii V duchové oblasti Vídně v knize Janský-Jiráť, Tajemství Křivokladu, 1941, 84 n.). Vztahem Máchy k Schulzovi se zabýval H. Siebenschein (LF 39, 1912, 43 n.). Několik málo motivických paralel, které se domníval nalézat mezi Májem a Schulzeho skladbou, však nepřesvědčuje; motivy patří k běžnému inventáři romantické poezie. Schulzeho těžkopádná skladba o třech zpěvech se zakládá na pohádkových motivech (milostný svazek víly a člověka, přeměna dívky v květ a její vysvobození apod.), a pokud jde o základní dějovou osnovu, nemá nejmenší obdobu nejen s Máchovým Májem, ale ani se žádnou jinou jeho epickou básní. Na druhé straně však je epická osnova Růže hojně proložena přírodními popisy a celá skladba je subjektivizována tím, jak se autor ztotožňuje s hrdinou. Hrdinou je pěvec; báseň zdůrazňuje poslání umělce ve světě a význam poezie jako utěšitelky. Konečně pak v neepických motivech Schulze podtrhuje dialektiku citů, zejména v tom smyslu, že láska, sotva se zrodila, už v sobě nese předzvěst svého konce. Báseň vyznívá pojetím lásky jakožto trvalého a neukojitelného citu a touhy. Jak se zdá, právě tyto momenty vysvětlují, že Mácha pociťoval spřízněnost ve své době oblíbené a hojně čtené Schulzeho skladby¹ s vlastními osobními problémy, jejichž ztvárnění právě promýšlel. Srov. také A. Silbermann, Ernst Schulzes Bezauberte Rose, Diss. Berlín 1902 (zatím jediná speciální monografie o Schulzovi; zabývá se především motivací vzniku charakterizované skladby). Na základě toho, co bylo řečeno, Máchův někdy s nepochopitelným interpretovaný přípisek znamená asi tolik, že v jistém smyslu se může mluvit o „okouzlující růži“. – 17 *Manzoni* – V citovaném časopise z roku 1832, č. 331, str. 1389 n., otiskl Karl Witte pod uvedeným názvem zprávu o návštěvě u Manzoniho v jeho venkovském sídle a o rozhovoru, který s ním vedl o jeho chystaných dílech. Manzoni se přitom vyjádřil zamítavě o historickém románu, který je podle něho zcela nepřipustný výplod frivolního, polovičatého vědění, zavrženihodný hybrid dějepisu a poezie. – *Über die neueste Romanenliteratur Frankreichs* – tamtéž, č. 334, str. 1402 n.; článek s názvem „Einige Worte über die neueste...“, podepsaný šifrou 153. Konstatuje se v něm, že vliv revoluce na francouzskou literaturu je

¹ Ohlas v dobové kritice nebyl ovšem jednoznačný. Tak například Máchou čtený Literaturblatt 1832, č. 66, str. 267 n. přinesl ostře odmítavý posudek, podle něhož je Schulzova poezie nápodoba špatně pochopeného Goetha: „Ein wahres Ragout von Romantik in der Nachahmung und Zusammenschmelzung des romanischen, orientalischen, nordischen Charakters.“

neblahý. Veškerá produkce je zaměřena toliko na současnost. Nevytvářejí se stálé hodnoty pro budoucnost. Literatura je právě tak chaotická jako veřejné mínění. Nasazuje drastické barvy, zobrazuje chorobné city, zabývá se problémy, jichž se člověk obvykle děsí, vyjadřuje věci, o nichž se má mlčet, libuje si v útocích na všechny závazné principy lidské společnosti, v odporné krutosti, v bizarním spojení komična a děsu, v přemíře fatalismu nebo v zoufalství, které si ulevuje bezbožností a sarkasmem. Přitom je svůdná, má vnitřní sílu a dokonale ovládá prostředky, jimiž působí na čtenáře. Tuto obecnou charakteristiku pak autor dokládá na rozboru děl Balzacových a Janinových. – Za těmito záznamy následuje na rkp. str. 2 datovaný záznam básně *Die Trümmer*. S týmž datem zapsal Mácha podle své obvyklé praxe na novou rkp. str. 3 a 4 krasopisně Sen. Zbytek rkp. str. 4 a další str. 5–9 vyplnil výpisky z Auslandu, jejichž tituly obsahuje záznam o čtetbě z 15. ledna, následující na rkp. str. 2 za básní *Die Trümmer*. Rkp. str. 2 je ukončena záznamem o čtetbě ke dni 18. ledna, který potom pokračuje na zbývajícím místě na rkp. str. 9.

19 *Die Trümmer* – Králík opakoval (*Zeitschrift für Slawistik* 6, 1961, 391) pochybnosti o Máchově autorství, které už dříve vyslovil Mil. Novotný. Dokud o autorství básně nebudou podány přesvědčivé důkazy, mohlo by se podle Králíka spíše dojít k úsudku, že si Mácha báseň odněkud opsal. Nepovažuje totiž za argument pro Máchovo autorství tu skutečnost, že báseň je uvedena datem na rozdíl od ostatních výpisků, které obvykle datovány nejsou. Podle našeho názoru však tento argument svou platnost má. Domnělý výpisek je umístěn mezi záznamy o čtetbě, které vesměs velmi přesně registrují bibliografické údaje. Zvláště je závažné, že s týmž datem 14. ledna 1833 bezprostředně před básní předchází běžný registrační záznam. Vzniká tedy otázka, proč především Mácha opakoval datum u básně (stejně jako datoval na konci opis *Snu* na rkp. str. 3–4) a proč u ní uvedl datum ve stejné formě jako u Přípisu básní a u *Snu*, tj. *Dne 14tého ledna 1833*, zatímco záznamy o čtetbě jsou zcela systémově označovány formou *1ního, 14tého* atp., – a dále otázka, proč u této básně, kdyby šlo skutečně o výpisek, nepoznamenal pramen, což je v rozporu s jeho systémem nejen na prvních stranách Zápisníku, nýbrž na všech místech, kde jde o skutečné výpisky z knih nebo z časopisů, zatímco bibliograficky neurčeny jsou jen některé pasáže, v nichž Mácha čtený text parafrázoval. Bez povšimnutí ponechal konečně Králík také Eisnerův argument, srov. I 472.

21 *Der Mörder...* – Článek je z citovaného časopisu, str. 609 n. Louis-Pierre Louvel, bezúhonný muž, zabil r. 1820 bourbonského

prince z vlasteneckých důvodů, které sám charakterizoval takto (str. 626): „Man wird meine Tat für die eines Mannes halten, der sein Vaterland von Tyrannen befreien wollte.“ – 22–23 *Ausflüge nach Illyrien...*, *Skizzen aus der Walachei* – srov. zde výpisky na str. 36 n. a 40 n. – 24 *Allgemeine politische Annalen* – ... Neueste Folge. Herausgegeben von Karl von Rotteck. Svazek 10, sešit 2, 1832 (lipská UK, sign. Hist. H. W. 339h), str. 105 n. Rotteckovy Annály byly tribunou dobového krajního liberalismu a byly proto i v Německu brzo zakázány. Stejnou tendencí jako časopis je neseno i Rotteckovo dílo *Allgemeine Geschichte*, o němž se ví z Pamětí z mého života od W. W. Tomka (1904, díl I, str. 71), že bylo v Rakousku zakázáno a že se právě proto potají horlivě četlo. Mácha si heslovitě zaznamenal jednotlivé příspěvky v citovaném sešitu, a to buď tituly, nebo náznakem obsahu. – 25 *I. Aktenstücke...* – obsahuje úplný překlad novin *Gazeta narodowa*, které vydávala polská revoluční vláda v Zakroczymin od 11. do 20. září 1831; 28 *II. Über Frankreich* – Einige Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand Frankreichs von O. von W-r. Autor tvrdí, že politická situace ve Francii je stále labilní. Nejsou prý tam ještě dány podmínky pro svobodu, lid pro ni není vychován, ba bude pro něj těžší než jinde, aby pro svobodu dozrál. Nejhlubší příčina tohoto stavu tkví v úpadku náboženství a morálky. Ve Francii se však na něm podílí nevzdělané, fanatické, lidu a lidstvu odcizené kněžstvo; *III. Miscellen* – obsahuje recenzi knihy *Antwort auf einige sogenannte Gewissensfragen in der Nationalzeitung der Deutschen*. Von dem Herausgeber. Mácha ve svém resumé zachytil hlavní aktuální otázky, o nichž autor pojednává s důrazem na potřebu uvedených svobod a politického sjednocení Německa; 30 *IV. Politische Literatur* (v *Ž*: *Literatur Politische* – bez jakéhokoli dodatečného označení korektury) – Tato pravidelná recenzní rubrika obsahuje především posudek knihy „Was gebieten in einem konstitutionellen Staate Recht und Politik, hinsichtlich der Behandlung der Fremden. Von Friedrich Murhard“ (v *Ž*: *Murward*). Autor odsuzuje šikany cizinců i v těch německých státech, kde to odporuje ústavám. Následuje stručná charakteristika časopisu „*Bellona. Eine Zeitschrift für Wahrheit und Recht*, herausgegeben von Peter von Kobbe“ (v *Ž*: *Kobte*); 36, 1 *V. Politische Grillen...* – von Wolfgang Menzel. Jde o soubor aforismů, z nichž poslední ze str. 200 je Máchou citován doslova až na malou změnu ve větě *Jetzt ist sie vakant* (v předloze: *Jetzt ist es vakant*). – 8 *Kritik über Alexis* – v citovaném časopise č. 334, str. 1441 n. Kritika Wilibalda Alexise (pseudonym Wilhelma Häringa) je založena spíše na výsledném dojmu z četby. Celkově Alexis hodnotí

trilogii jako velké a dokonalé dílo, z něhož však dýchá mrazivé opovržení lidmi. Máchou citovaný odstavec je ze začátku posudku; 9 *In dem Traume...* – srov. Pouť krkonošskou (II 108), báseň V svět jsem vstoupil (I 233) a dopisy III a XXV (zde str. 306 a 342). – 14 *Über Lord Byron* – tamtéž, počínajíc číslem 326, str. 1370 n.; výtah z článku New Monthly Magazine, podepsaný šifrou 3. Na základě deníku anglické aristokratky je podána Byronova charakteristika a reprodukovány jeho názory o některých spisovatelích. Článek je dokončen v čísle 346, str. 1450 n., které Mácha četl; charakteristika je zde vyhrocena v tvrzení, že Byron byl povahově chameleon, který si byl této vlastnosti vědom a liboval si v neustálých proměnách a v klamání svého okolí. – *Geschichte des Aufstandes...* – poslední část posudku Spazierovy knihy v čísle 352, str. 1473 n. Srov. záznam o četbě předchozích částí kritiky ke dni 3. ledna, zde str. 33. – 16 *Über Lorenz von Westenrieders sämtliche Werke* – tamtéž, č. 360, str. 1505 n. Kritika, podepsaná šifrou 20, se týká desetisvazkového souboru Westenriederových spisů, vydaného v letech 1831–1832. Podle autora kritiky bylo chybou vydat v souboru zejména díla z poslední doby, kdy se jejich autor, bavorský jezuitský historiograf, bránil proti svobodomyšlnějším názorům. – 17 *Über Album aus Paris* – tamtéž, v témže čísle, str. 1507 n. Autor recenze, kryjící se šifrou 78, podal z tohoto duchaplně napsaného dvoudílného průvodce Paříží (vyšel v Hamburku r. 1832) spíše montáž citátů; kromě jiného je tu zachycen život v kavárnách a na bulvárech, kde promenovali také spisovatelé, např. Balzac, Janin a Heine. – V Ž je záznam ukončen poznámkou (*Fortsetzung folgt.*). Tato poznámka se vztahuje k odstavci začínajícímu „Daß der Stern...“, který vyplňuje zbývající místo dole na rkp. str. 9 za výpisky z Auslandu (viz zde konec poznámky k heslu *Über die neueste Romanenliteratur Frankreichs* na str. 394). Odstavec se totiž také opírá o Alexisovu kritiku Immermanna. Jeho první část až po slova „Blume giftig sei“ je ze strany 1441, druhá část až po slova „nach dem Nebelhaften“ ze začátku recenze na téže straně, třetí část pak ze strany 1443.

19 *Daß der Stern...* – Údaj za tímto výpiskem naznačuje, že se vztahuje ke koncepci postavy Jaromírovy z dramatu Bratři. Pasáž *Sehnsucht nach dem Nebelhaften* srov. s Poznamenáními (zde str. 23–26), kde v sousedství fragmentu téhož dramatu je ve výpiscích z četby nápadně frekventován rovněž motiv mlhy. Pokud jde o motiv *Nemesis*, uváděli jej Krčma a Janský v souvislost se závěrem Hlavní ideje Bratří (I 257); shoda je tu však jenom ve jménu, nikoli v představě bohyně osudu.

28 *Vysoký vrch v Dalmácii...* – Předlohou výpisků je stať *Ausflüge*

nach Illyrien und Dalmatien v časopise *Ausland* 1832, začínající na str. 645. Předloha, jejíž předcházející kapitoly byly otištěny v *Auslandu* ve 2. pololetí 1831 (srov. též Máchův údaj za výpisky na str. 40), má ráz cestovního deníku; Mácha z něho vypsál jenom faktické údaje. – 30 (*Ryb.*) – zkratka se vztahuje na setkání s dalmatskými rybáři při lovu sépií; rybářů se pak týká následující popis kroje; 37, 15 v předloze: eine Art Sandalen, Opanken genannt; 38, 1 v předloze: Dubrovnic (Eichenstadt). Die Besteigung; 12 za slovy „vor uns lag Cattaro“ je v *Ž* věta „das in einem tiefen Bergkessel liegt“, kterou Mácha omylem napsal podle místa níže v ř. 16; 39, 13 *Se to je bjeli...* – nepřesně citovaný incipit srbské epické písně obvykle uváděné s titulem *Hasanaginica*. Tiskem vyšla poprvé ve *Viaggio in Dalmazia* (1774) od Alberta Fortise, kde k ní byl připojen italský prozaický překlad. Kapitoly z Fortisova cestopisu a nedlouho potom i celý cestopis byl přeložen do několika evropských jazyků. Z adaptace pořízené hraběnkou Rosenbergovou poznal píseň Goethe. „Nach dem beigefügten Französischen (tj. podle jejího překladu) mit Ahnung des Rhythmus und Beachtung der Wortstellung des Originals“¹ píseň přeložil v původním metrickém rozměru, tj. v desaterci, a otiskl poprvé anonymně v *Herderových Volkliedern* (1778–1779) s titulem *Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga*. Tento překlad byl skutečně prvním popudem k celoevropskému kultu srbské lidové epiky.

40, 10 *Skizzen aus der Walachei* – Předlohou je stať v časopise *Ausland* 1832, str. 653 n. – 31 v předloze: und ziehen aus ihr Nutzen für ihren Pacht.; 41, 5 v předloze: nimmt zuvörderst; 42, 28 v předloze: endet mit einem; 29 v předloze: wobei sie Arme und Beine; 43, 7 v *Ž* odchýlně od předlohy: Herden von 2000 Pferden; 44, 2 v předloze i v *Ž*: mamalingua; 45, 12 v předloze: lieber... als ihren Bruder; Mácha opravil nekorektní tvar, užitý patrně jako licence z metrických důvodů, ačkoli tím porušil rytmus verše; – ř. 11–13: Poslední tři verše Mácha označil svorkou; 46, 15 *Die Fruchtbarkeit des Landes...* – následující pasáž až po slova „auf dem Boden des Herrn“ je na rozdíl od předchozího doslovného výpisku silně krácena; 29 *Tiere und Menschen...* – následující doslovný výpisek srov. s líčením cikánského tábora ve 12. kapitole *Cikánů* (II 252).

¹ Über Kunst und Altertum, 1825, 5. Bd., 2. Heft, 53. V literatuře běžně uváděný údaj, že Goethovou předlohou byl německý překlad Fortisova cestopisu, pořízený F. A. C. Werthesem (1775), je chybný.

47, 24 *Eine der letzten Nummern...* – V recenzi oceňovaná kniha jsou Russkije skazki, 1832; jejich pseudonymní autor je V. J. Dař.

48, 1 *Περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείας...* – První z uvedených Oikonomových spisů pojednává o blízké příbuznosti slovansko-ruského jazyka s řečtinou, druhý o skutečném (pravém) původu řečtiny.

7 *Die Pariser Hunde* – črta s podtitulem Nach Jules Janin, začínající v čísle 293 ze 7. 12. 1832 (str. 1169 n.). Mácha si jí povšiml nepochybně proto, že se v úvodu hovoří o Byronovi jako o znalci a milovníku psů. V Paříži by si prý nebyl vybral žádného, protože Pařížané chovají jenom bastardy tak ošklivé, až to svědčí o jejich špatném vkusu. – 8 *Nachhall der Liebe* – cyklus čtyř lyrických básní od J. Fallatiho, spojených titulem Verhallende Liebe (Morgenblatt č. 295 z 10. 12. 1832, str. 1177 n.). Každá z básní má ještě vlastní titul Erster... Letzter Nachhall. V cyklu je zejména exponován motiv lásky, která v sobě nese předtuchu zániku, sotva se zrodila. – 9 *Über Puškins Boris Godunov* – V citovaném časopise, č. 362, str. 1515 n., je informativní článek označený šifrou 44, jehož název Mácha uvádí v závorce. Pokud jde o Puškinovo drama, Mácha z článku převzal všechny podstatné údaje. Z ostatního obsahu si pořídil heslovité poznámky; 13 *Otšelnik* – v předloze: Otschelnik, v Ž: Očelník; 14 *Korzeniowski* – v předloze: Korschenewski, v Ž: Korssenewski; *od Basil. Szcześného* – v předloze: Basilius Schtschastny, v Ž: Šczastného. – Obě vlastní jména jsou emendována s pomocí monografie Piotra Chmielowského „Józef Korzeniowski, jeho žycie i dziełalność literacka. Zarys biograficzny”, Petersburg 1898. – 19 *radová* – podle podtitulu v Blätter: Die Rats-herrnfrau Marthe oder Die slawischen Frauen; 21 *Žagoskin* – v předloze: Sagoskin, v Ž: Sagoskín; 23 *Begstvo* – (v Ž: Bejstvo) v Blätter i u Máchy bez označení autora, jímž jest F. V. Bulgarin.

27 *Der Seeräuber Trelawny...* – druhé a poslední pokračování článku téhož názvu (viz poznámku k záznamu o četbě z 10. ledna, zde str. 392), citovaný 9. díl, str. 166 n. – 30 *Geschichte der Maltheser...* – Máchou citované dějiny maltézských rytířů vyšly ve sbírce Allgemeine historische Taschenbibliothek für jedermann (Mácha neuvedl titul sbírky přesně) s názvem Geschichte der drei wichtigsten Ritterorden des Mittelalters: Templer, Johanniter und Marianer von Karl Falkenstein; 2. svazek, 1832 (tj. celkově 37. díl sbírky). – 32 „*Jetzt!*“... – Svazky současných historicko-politických přehledů, takto označené, vycházely v téže sbírce. Citovaný svazek pro rok 1832 je označen jako „Letzter Teil. Neueste Jahrbücher. Fortsetzung auch für die Weltgeschichten von Eichhorn und Pölitz, von Rotteck und Schneller. Das Jahr 1832. Erstes Bändchen. Dresden 1831“.

V titulu vydavatele emendujeme Máchovo „öffentl. öffentl.“. – 49, 5 *Miszellen aus der neuesten ausländischen Literatur* – V citovaném sešitě mohou do okruhu Máchových zájmů patřit dva příspěvky. Je to především „Rechtfertigung des Belagerungszustandes von Paris, von Barthélemy“ (str. 396 n.). Autor zde sice ospravedlňuje brutální potlačení pařížského revolučního výbuchu proti Ludvíku Filipovi z června 1832, věnuje však mimoděk velkou pozornost líčení vlastních revolučních akcí pařížského lidu. Dále skica Eugena Sue *Der Pariser zur See* (str. 464 n.), přeložená z antologie *Le Livre des Cent-et-un*. Líčení života pařížského povaleče ukazuje, že se Pařížan sice vyzná v každé životní situaci, ale nakonec přece jenom neujde trestu za svou bezbožnost: hrdina je v Cádizu ubodán věřícími, když provokuje při církevní slavnosti. Z Knihy sta a jednoho francouzského spisovatele, již Goethe věnoval velmi uznalou recenzi v 6. sv. *Nachgelassene Werke*, str. 185 (jeho četbu Mácha registroval v *Ž* na rkp. str. 31, zde str. 93), se hojně překládalo pro řadu německých časopisů. Výpisek v *Ž* (zde na str. 88) je dokladem toho, že Mácha tyto překlady sledoval. – 10 *des geistlichen... Lebens* – v předloze: *des geistigen... Lebens*; 16 *Allgemeinen deutschen Anzeiger* – v *Ž* akusativní tvar, v předchozích edicích nespřímně čtený nebo emendovaný; srov. obdobu na str. 148, 8: Včelu českou. – Jde o časopis *Allgemeiner Anzeiger und Nationalzeitung der Deutschen*, zabývající se převážně právními a státovědnými otázkami.

20 *Lettische Volkslieder* – *Blätter für literarische Unterhaltung* 1831, č. 319, str. 1378 n.; článek má název *Proben lettischer Volkslieder und Poesie* a je podepsán šifrou 208. Až na jeden vypadlý titul (zde na str. 51) a na krátkou uvozovací větu před poslední písní *Abschied eines Kriegsmannes* je výpisek úplný. Obě citované vzácné sbírky lotyšských písní vydal pod titulem *Die erste... a Die zweite Sammlung der lettischen Volkslieder* Gustav Bergmanns ve vynikající kritické edici J. Biezais, Uppsala 1961 a 1967. – 53, 14 *würd' es mir* – v *Ž*: *wird es mir*; 15 *Einige sind...* – v předloze: *Einige sind epigrammatischen und ironischen Inhalts*; 23 *ein keusches Mädchen* – v předloze: *ein keusch Mädchen*; změna má jasnou motivaci v metrickém vyrovnání verše.

54, 13 *Der Freimütige* – *Unterhaltungsblatt für gebildete, unbefangene Leser*; založil jej r. 1803 A. Kotzebue a v letech 1808–1829 vydával v Berlíně Aug. Kuhn. – 14 *Blánik...* – Titul tohoto blíže neurčeného literárního díla byl nejprve zaznamenán formou: „*Blánik*“. – Obojí interpunkci (tj. tečku i pomlčku) Mácha pak nahradil čárkou, aniž původní znaménka zrušil, a připojil záznam o motivaci četby.

Za tímto záznamem po tečce a pomlčce, kteroužto interpunkcí Mácha v záznamech o své četbě obvykle odděluje jednotlivé bibliografické údaje, následuje zkratka *P. M.* Pokud jde o „Bláník“, je velmi nepravděpodobné – na rozdíl od domněnky K. Janského (srov. Dílo III, 447) –, že se záznam týká Klicperova dramatu. Záznam je z ledna 1833 a Mácha v této hře vystoupil ve Stavovském divadle až v prosinci 1834. Klicperova hra, která měla premiéru ve Stavovském divadle již r. 1816 (tiskem vyšla r. 1820 a poté byla znovu uváděna), byla příliš dobře známa, než aby byl někdo z organizátorů českých představení potřeboval Máchův posudek. Mohlo tedy jít o nějakou jinou skladbu s tímto tématem, která případně ani nevyšla tiskem. Co se týče zkratky *P. M.*, interpretujeme ji jako titul Menzelova periodika *Politische Miscellen*, jehož záznam je v *Ž* v údajích k předcházejícímu dni o řádek výše přesně nad zkratkou. Touto interpretací se rovněž distancujeme od starší domněnky K. Janského (v stati *Divadelní ochotník* v knize *Janský-Jirát, Tajemství Křivokladu*, 1941, 127, a v poznámkách k Dílu III, 447), podle níž by zkratka mohla znamenat „Prachatický (= postava z Bláníku) Milihaj (= Máchův herecký pseudonym)“, byla-li vepsána dodatečně. Pro tento dohad záznam neposkytuje oporu: inkoust a ráz písma uvedené zkratky jsou přesně tytéž jako v okolním kontextu; zkratka je uvedena způsobem, jímž Mácha znamenával bibliografické jednotky četby (tj. po pomlčce); konečně není pravděpodobné, že by byl Mácha takovýmto způsobem záznamu o svém vystoupení v Bláníku z konce roku 1834 dodatečně doplnil pouhý heslovitý údaj o četbě staré bezmála dva roky. Janského k uvedené domněnce svedla Krčmova nepřesná reprodukce textu na tomto místě (*P. M.* není u Krčmy odděleno pomlčkou). – 16 *Notizen aus Prag* – V čísle 197 citovaného časopisu z 11. 8. 1832, sloupec 1569 n. a v čísle 203 z 18. 8. 1832, sloupec 1617 n. (obě čísla opět se záhlavím *Intelligenzblatt*) je otištěn obsáhlý referát o *Jahrbücher des Böhmisches Museums* (2. svazek ročníku 1831), který zvlášť hodnotí příspěvky redaktora Fr. Palackého. Naproti tomu časopisu *Bohemia oder Unterhaltungsblätter für gebildete Stände* (jde o poslední kvartál ročníku 1831) recenzent vytýká, že časopis jenom přetiskuje materiál z jiných periodik a kromě divadelních referátů a průměrných povídek neobsahuje nic, proč by se napříště mělo o něm referovat. – 17 *Antikarus* – tamtéž, č. 210 z 27. 8. 1832, sloupec 1677 n. Kladná recenze o knize *Anti-Carus oder Historisch-kritische Beleuchtung der Schrift Die natürliche Geburt Jesu ... von M. Wilhelm Ferdinand Korb*. Recenzent v ní vidí potvrzení názorů, které zveřejnil dříve ve své vlastní polemice. Srov. zde str. 390 (heslo *Beweis der Geschichte...*).

– *Odyssee von Zauper* – tamtéž, č. 206 z 22. 8. 1832, sloupec 1641 n. Odmítavý referát o komentovaném vydání Homers *Odyssee*, erläutert von J. St. Zauper, Wien 1828. – 20 *Die junge Pariserin* – *Morgenblatt* počínaje číslem 288 z 1. 12. 1832 (str. 1139 n.) otiskl v třech krátkých pokračováních zmíněnou črtu. Její rozsah i povaha kontrastují s podtitulem Ein historischer Roman nach Viktor Ducange. Jde o charakteristiku krásné, elegantní, pěstěné, společensky obratné, ale povrchní Pařížanky, která se i v kultuře orientuje na módní efeméry. Tyto její vlastnosti se odhalují ve sledu scén v kontrastu k staromódnímu, trochu pedantickému, mravně nezkaženému ženichovi z venkova, který nakonec zruší zasnoubení. – *vom Walzer* – natěšnaný, těžko čitelný příspěvek „v. Walzer“ na vnitřním okraji řádku na sudé straně, kde bylo již méně místa, když byl sešit přehnut ve hřbetu. Krčma i Janský četli jako „v[on] Wolzer [?]“, čímž vznikl nijak nepodložený náznak, jako by šlo o jméno autora. Naše interpretace se opírá o výraznou a poměrně rozsáhlou pasáž na str. 1155 předlohy, která obsahuje vzrušený a obdivný popis valčíku v plesovém výjevu. Srov. také *Deník na cestě do Itálie* ke dni 25. srpna 1834: Walzer na varhany (zde str. 272).

55, 1 *Korrespondenznachrichten. Moskau* – Výpisky obsahují přesné citáty ze stran Máchou uvedených.

56, 17 *Skizzen von Montenegro* – V citovaném *Taschenbuchu* je Petterův článek (*Skizze von Montenegro*) na str. 235 n. Záznam vznikl spojením údaje z úvodních odstavců a z pasáží o vladykovi Petru Petroviči ze str. 239 n. Poslední věta „Das Volk ist roh“ resumuje obsáhlou kapitolu *Sitten und Gebräuche der Einwohner* (str. 253 n.). 19 *Das gegenwärtige Oberhaupt* – vladyka Petr I. Petrovič, strýc a předchůdce Petra II. Petroviče Njogoše, největšího černohorského básníka.

57, 1 *Die Freunde der russischen Nationalpoesie* – *Blätter für literarische Unterhaltung* 1832, č. 223, str. 988; výpisek je doslovný. – 5 *Severnyje cvety* – V tomto výpisku se poprvé objevuje zmínka o almanachu tohoto jména. Záznam o jeho četbě viz dále na str. 112 a 135; zájem o Deřvigovu poezii je dosvědčen rovněž záznamem na str. 135. – 15 *wo unter Hügeln die stillen Toten ruhn* – srov. záznam na rkp. str. 44, zde str. 122, ř. 27, a *Večer na Bezdězu* (II 136 a 334). Alfréd Bém upozornil, že Máchu upoutal právě verš, jemuž německý překladatel – jako ostatně celé básni – dodal proti původnímu znění romantický kolorit (srov. „K. H. Mácha a ruská literatura“ ve sborníku Karel Hynek Mácha – Osobnost, dílo, ohlas, 1937, str. 79).

24 *Alexander, cár ruskoj* – *Blätter für literarische Unterhaltung* 1832,

č. 222 n., str. 941 n. Výpis je ze stati „Beiträge zur Charakterschilderung einiger Zeitgenossen. In Fragmenten aus den Papieren eines alten Diplomaten. Friedrich Maximilian Klinger“, podepsané šifrou 127. Jak nasvědčuje pokračování seriálu, uveřejněné dále v Blätter pod stejným titulem, je šifrou krytý autor totožný se „starým diplomatem“ a Friedrich Maximilian Klinger, kdysi básník období Sturm und Drangu, poté od r. 1780 vysoký funkcionář carského dvora, je jedním ze současníků, jichž se seriál týká. V poznámce pod čarou autor tvrdí, že cokoli reprodukuje jako Klingerovy výroky a názory, je opřeno o Klingerovy zápisky nebo o záznamy, které si autor sám pořídil z hovorů s ním. Máchův výpisek posunuje koncepci vzpomínkového článku tím, že se zcela soustřeďuje jenom na ucelenou charakteristiku cara Alexandra. Proto dal Mácha výpisku, počínajícimu stranou 946 předlohy, vlastní titul (jehož změtenou jazykovou i grafickou podobu zachováváme) a začátek výpisku upravil proti původnímu znění: „Von Napoleon hatte er [= Klinger] ... viel erwartet...“ Volba výpisku byla patrně motivována velmi výstižnou charakteristikou carovou, vysvětlitelnou Klingerovou zasvěceností, a snad také vlivem Čelakovského básně Smrt Alexandra z Ohlasu písní ruských, kde se k carovi projevuje nápadně obdobný sympatický vztah. – 60, 30 *Man bemerke* – v předloze: Man bedenke; 63, 11 *ein gerechter Monarch* – v předloze: ein gerechter Regent; 31 *Parvenu* – pův. kurentem, pak škrtnuto, rozmáznuto a znovu napsáno latinkou jako ostatní slova latinského a podobného původu.

65, 1 *Spisy Lorda Byrona* – Soupis titulů Byronových děl vznikl nejméně nadvakrát. Jeho první část až po titul *The Corsar* (tak v *Ž*) je zapsána latinkou a týmž písmem jako zápis Po Šekspírovi... (srov. dále). Druhá část od titulu *Die Belagerung*... byla vepsána drobnějším kurentem a zřejmě dodatečně na zbývající místo v řádku za první částí a do mezery mezi oběma latinkovými záznamy. Tím se vysvětluje, že se tři tituly opakují a že název dramatu *Marino Faliero* je psán na druhém místě odchýlně. Jirátko ve studii V duchové oblasti Vídně (v knize Janský-Jirátko, *Tajemství Křivokladu*, 1941, 91 n.) se pokusil, aniž přihlédl ke grafické povaze záznamu, vyložit jeho začátek tak, že si Mácha zapisoval tituly Byronových děl, jak je postupně nacházel (měně přitom původní seskupení a něco i vynecháváje) ve své předloze, kterou byl anonymní almanach „*Pantheon der epischen Dichtungen aller Völker und Zeiten. Historisch-kritisch dargestellt*“, Vídeň 1825, 2. díl, 75 n. (brněnská UK, sign. 2-13363). Nový seznam Byronových děl našel prý pak na str. 552 v dodatcích *Nachträge über die poetischen Erzeugnisse der neuesten Zeit* v oddílu

Britische Poesie. Obtíž Jirátova výkladu je však v tom, že ani přehledná kapitola v Pantheonu o vývoji anglické literatury (str. 75 n.), ani monografická kapitola o Byronovi s ukázkami (str. 220 n.) neregistrují všechna Byronova díla, jež si Mácha zapsal v první části záznamu. Plynulo by tedy z toho, že se Mácha zprvu opíral také o své vlastní povědomí o Byronově tvorbě, o níž si často získával informace. Je například nápadné, že tituly prvních devíti citovaných Byronových děl jdou za sebou přesně v témže pořadí, v jakém jsou uvedeny v referátu o Byronově biografii od Thomase Moora v Tygodniku Petersburském 1830 (roč. 1, část 1, č. 10, str. 76). Četbu tohoto časopisu si Mácha zaznamenal teprve dodatečně spolu s četbou Pantheonu na rkp. str. 27 (srov. zde str. 81). Některé tituly opsal zřejmě z předlohy, např. titul *The Corsar*. Pokud jde o nesprávné zařazení Manfreda mezi dramata, Mácha se přidržel předlohy na str. 88, kde je Manfred označen jako romantická tragédie, zatímco na jiných místech Pantheonu označení kolísá (dramatická báseň, báseň, drama). – 7 *Po Šekspírovi...* – parafráze údajů z Pantheonu, 2. díl, 81; tamtéž v následujícím odstavci předloha pro údaje o *Nathanielu Leeovi*.

14 *Sterne faßt das menschliche Leben...* – přestylizovaný výpisek z Pantheonu, 2. díl, 91 n.; 16 v *Ž* pův.: ...*Einbildungen als ein Ganzes*; potom opraveno na: *Einbildungen und während er es als ein Ganzes*; dále opraveno na: *Einbildungen auf...*, současně správně škrtnuto und, ale zároveň ukvapeně škrtnuto též während er es; emendace provedena podle předlohy. – Celý odstavec je ze tří stran červeně orámován a přeškrtnut tužkou; podle analogie s jinými místy to nepochybně znamená, že Mácha odstavce někde použil. Podle litery *W*, připsané na konec odstavce rovněž červeným inkoustem, je možno se domnívat, jak soudil Janský, že se tak stalo ve Valdicích, a to v některé části nám dnes neznámé.

26 *Milton po spáchaném činu...* – parafrázovaná charakteristika 10. zpěvu Miltonova eposu s částí připojené ukázky; Pantheon, 2. díl, 108; 66, 3 *denn verstellt sind jetzt sie all' in Schlangen* – v *Ž*: ... *sind sie jetzt sie all'...* – 12 *Báseň Ztracený ráj...* – téměř doslovný překlad pasáže z Pantheonu, 2. díl, 111.

16 *Lalla Rookh...* – Záznam vznikl parafrází Pantheonu, 2. díl, 209 a 211; charakterizovaná epická báseň je dílo Thomase Moora; povídka *Das Paradies und die Peri* jest jeden z jejích čtyř zpěvů.

67, 1 *Aus Lara...* – Pantheon, 2. díl, 226, kde však tento citát následuje až za citátem z *Childe Harolda*, a to v charakteristice Byronova díla, která se opírá o studii Wilhelma Müllera v almanachu *Urania*,

Taschenbuch auf das Jahr 1822 (Herausgeber F. A. Brockhaus; Neue Folge, 4. Jahrgang, Leipzig 1822; UK v Lipsku, sign. Lit. germ. B 906, str. 207 n.). Müllerova studie obsahuje řadu dokladových citátů z Byronových děl v originálním anglickém znění a v překladech. Na str. 231 je tu napřed citát z Lary a na str. 238 úryvek z Childe Harolda. Jirát ve studii V duchové oblasti Vídně (Janský-Jirát, Tajemství Křivokladu, 1941, 93, srov. také Dílo III, 449) nadhodil na základě tohoto pořadí otázku, zda Mácha kromě Pantheonu neznal také Müllerovu studii. Fakt, že mezi oběma citáty je řada citátů jiných, které rovněž leží v okruhu Máchova zájmu, avšak nijak se v jeho zápiscích nereflektují, činí závěr, ke kterému by Jirátova poznámka mohla vést, nepravděpodobným. – V Úvodu (str. 41 n.) Sabina uvádí rozmluvu s Máchou, v níž je v českém překladu citován výpisek z Childe Harolda a počátek výpisku z Lary; kromě toho vkládá Sabina Máchovi do úst charakteristiku Moorovy básně Lalla Rookh. Krčma správně postřehl, že pro konstrukci zmíněného rozhovoru s Máchou byla Sabinovi zřejmě oporou příslušná pasáž v *Ž* (Literární listy 1, 1923, 106 n.; podle Janského nepřesné interpretace Krčmova výkladu – viz Dílo III, 449 – je Máchova charakteristika Moora u Sabiny shodná s výpiskem z Pantheonu). – K citátu z Lary srov. Máchův záznam v *Ž*, rkp. str. 2 (zde str. 35, ř. 13) a komentář na str. 392.

68, 1 *Aus der dänischen Poesie...* – Pantheon, 2. díl, 241 n. Počínaje těmito záznamy se Mácha postupně zaměřoval stále víc na bibliografické a historické údaje a pomíjel charakteristiky a ukázky. – 4 *Sorterup* – v *Ž* pův. *Sortenny*, pak opraveno na *Sorterny*;

21 *Aus der schwedischen Poesie...* – Pantheon, 2. díl, 253 n.

28 *In der holländischen...* – Pantheon, 2. díl, 257 n.; *Bilderdijk* – v předloze a v *Ž*: *Bilderdyk*.

69, 1 *Epische Gedichte der Deutschen...* – Pantheon, 2. díl, 291 n. S výjimkou náznaku děje eposu o Nibelunzích zaznamenával si Mácha i z následujících článků věnovaných jednotlivým epickým básníkům toliko bibliografické a historické údaje, končící zde na str. 70 neúplnou registrací Schulzových básní. K výpiskům z Pantheonu srov. Jirátovu studii V duchové oblasti Vídně (Janský-Jirát, Tajemství Křivokladu, 1941, 90 n.). – Není vyloučeno, že Máchovy záznamy byly pořízeny ve vztahu k náčrtu studie Přehled nejnovější literatury české 1833, viz dále *Ž*, rkp. str. 28, zde str. 83. – 2 *von Hagen* – v *Ž*: van Hagen; 5 *Bodmer* – Kromě básní *Sündflut* a *Colombona* jsou ostatní díla uvedena neúplnými nebo nepřesnými tituly; znějí: Jakob und Josef, Jakob und Rahel, Jakobs Wiederkunft von Haran, Dina und Sichem

(srov. bibliografii připojenou k sborníku Johann Jakob Bodmer, Denkschrift zum 200. Geburtstag, Curych 1900, str. 393 n.); 70, 7 im 6. Dezennium – v Ž: im 60ziger..., zřejmě kontaminací, in den 60. Jahren' a, im 6. Dezennium'.

31 *Der Adler mit den Schlangen...* – srov. Nachgelassene Werke, 6. sv. (Vollständige Ausgabe letzter Hand, sv. 46, str. 8–9), studii Altgriechische Literatur, kapitolu Über die Parodie bei den Alten. Mácha si tu ve zkratce zaznamenal popis dvou řeckých skulptur, kterými Goethe charakterizuje obecný ráz antického umění: jakkoli je toto umění co do témat rozličné a hierarchizované, stylem zpracování je zcela jednotné.

71, 3 *Denn daß niemand den andern versteht...* – Vollst. Ausgabe, sv. 48, str. 11; srov. dále Ž, rkp. str. 31 (Vlastně jest každý člověk..., zde str. 94) a rkp. str. 39 (Každý rozumí jen sobě, zde str. 117). Výpisek je z počátku 16. knihy Goethovy autobiografie Aus meinem Leben, kde Goethe mluví o svém vztahu a o své účtě k Spinozově filosofii a současně odlišuje svůj vlastní myslitelský typ. Máchou citované místo obsahuje Goethovo vysvětlení, proč ušlechtilá (ale „nelidská“) filosofie myslitelů, jako byli Spinoza, Leibniz a Böhrove, naráží na nepochopení a odsudek. Citát, vyňatý ze svého kontextu, nabývá posunutého smyslu, je v souladu s Máchovou vlastní, osobní zkušeností, že člověk nemůže být pochopen.

29 *Türkei (darin Serbien...* – Historicko-politický přehled týkající se poměrů v Turecku začíná v citovaném svazku na str. 104. Zachycuje situaci po prohrané válce s Ruskem, kdy se na nátlak ruské diplomacie sultán musel odhodlat k reformám. Mezi jiným mělo být šest jmenovaných provincií co nejdřív opět spojeno se Srbskem, kde chystaná správní reforma vyvolala vzrušené očekávání dalších svobod, např. volby knížete, navrácení Turky zabraných statků do srbského vlastnictví, zákazu pobytu Turků v Srbsku kromě posádek v některých pevnostech atd. 72, 1 *Bosnien, Albanien...* – Chystané reformy v Srbsku byly ve jmenovaných zemích podnětem k přípravě povstání. Albánci shromáždění u Skanderbegova hrobu v Alessu složili přísahu, že budou bojovat za svobodu. Jejich vzpouru však Turci krvavě potlačili. – Máchův zájem o politické uvolnění balkánských Slovanů dobře zapadá do dobových nadějí, které od ruského vlivu očekávaly obdobný zásah ve prospěch Slovanů rakouských. 2 *Österreich* – V citovaném svazku na str. 122 n. je výklad o politické situaci v Rakousku. Život ve státě je podle autora vnějškově zaměřen na požitky z života a umění, ale státní systém je naprosto prohnílý. Přežívají některé středověké instituce, jako např. cenzura, která je v rukou obskurantů, mrzačících

zejména divadelní hry, ale potlačujících i nepříjemné zprávy, jako o hladomoru v Haliči, který prokázal neschopnost rakouské vlády a kontrastuje s předstíraným bohatstvím státu. Ze zahraničních listů autor cituje doklady stařeckého marasmu Rakouska, v němž všecko volá po konstituci. Vládnoucí šlechta je líná, nevědomá a rozkládá stát jako jed. Vláda připouští policejní zvůli a přehmaty v daňové praxi. Všecko podporuje revoluční nálady, zejména v národech Rakouskem podrobených, mezi nimiž si také Češi připomínají dřívější uvolnění způsobené josefínskými reformami (str. 158). – 3 *Jindy a nyní, číslo IV (slabost)* – Číslo obsahuje jednak Tylovy příspěvky, a to pokračování povídky Bilinský vládyka, znělky a úvahu o kritice divadelních her, dále informační článek o pařížské pěvkyni českého původu, článek V. Klicpery Pomoc proti přežrání se dobytka a pochvalnou kritiku sbírky Vacka Kamenického Písně v národním českém duchu (s ukázkami). 7 *Schloß Chantilly* – titul článku v Auslandu, který začíná v č. 364 na str. 1455. Jako host prince Condé byl na zámku přijat pozdější car Pavel I., cestující inkognito jako *Graf von Nord*. Lov a noční slavnost uspořádaná na jeho počest pohltily přes milión franků. Na zámku byla každoročně v kapli sloužena na den sv. Huberta mše, při níž byla přítomna celá smečka loveckých psů (*die Hundemesse*). 8 *Beschluß des Zohrab* – v Auslandu v č. 365, str. 1458 končí anonymní próza „Zohrab, der Geisel“, otiskovaná na pokračování od str. 1389 (č. 348). Je to zkrácená verze povídky, podávaná jako exemplární doklad orientální despotie. Upravovatel vypustil nejdrastičtější místa a ve vsunutých glosách zaujal ke krvavému ději odstup ze stanoviska evropské humanity. – *Die Studenten in China* – noticka v Auslandu, str. 1452, o zákroku čínského císaře proti studentům, kteří podváděli při písemných zkouškách, užívajice ukrytých miniaturních vydání klišů.

18 *Svíčka má zloděje v slunci* – zběžně a rozmáchle tužkou napsaný záznam v nápadné časové přerývce mezi záznamy z četby; viz obrazovou přílohu č. 8.

22 *Skizzen einer Reise...* – Ausland 1832, str. 1109 n.; výpisky jsou z 11. a 12. kapitoly. První odstavec „Lipovany ve Valaších...“ je překlad úvodního odstavce cestopisu ze str. 1109. Odstavec „Jeder Walache...“ je opsán ze str. 1110 právě tak jako pasus „Der Weg von Lipowan ... ein höchst überraschendes Schauspiel atd.“ ze str. 1113. Následující výpisek „Das ist das Unglück...“ (v předloze: Dies ist..., 75, 14), který přechází v český regist až po slova „k vyvedení oučelů“, je ze strany 1122. Závěr regist od slov „Město samo v sobě“ následuje v předloze za textem ukončeným slovy „ein höchst

überraschendes Schauspiel“. 76, 26 *Nazvce ulic místo* (v Ž: místo) [dlažby]... – v předloze: Die meisten Straßen sind statt des Pflasters mit breiten Balken belegt; v textu interpolujeme podle předlohy.

32 *Indiánové červení*... – Heslovitý záznam se vztahuje k článku Die Indianer auf Neufundland, Ausland 1832, str. 1111 n. Jde o zprávu cestovatele MacGregora, který na ostrově našel už jenom zbytky hmotné kultury po vyhynulém původním obyvatelstvu. V redakčním doplňku je zmínka o smrti poslední domorodé ženy, Indiánky *Schandihit* (r. 1829).

77, 1 *Hory Himaláji*... – Ausland 1832, str. 1132; výpisek je z článku Die Berge des nördlichen Hindustan.

5 *Mimosa pudica*... – Vollst. Ausgabe, sv. 48, str. 13. Výpisek je rovněž z počátku 16. knihy Goethovy autobiografie Aus meinem Leben, a to z pasáže, ve které Goethe na názorných příkladech z říše zvířecí a rostlinné rozvíjí Spinozovy myšlenky, s nimiž se ztotožňuje. V Máchově úpravě zůstává z Goethových dedukcí jenom důraz na reakce rostlin, v kterých jako by se projevovala citlivost obdobná citovým reakcím člověka.

10 *Slované v Konstantinopoli* – motivická regesta z článku Die Slavonier in Konstantinopel, Ausland 1832, str. 1145 n. Mají zde jiné pořadí, a to: „Žádný z kmenů všech...“, „V Brindisi jsou...“, „Oblečení jsou...“ (nedokončená charakteristika pokračuje v předloze slovy, že se jich autor zděsil, třebaže už měl zkušenost s neapolskými bandity), „Pranice jejich...“ (skončila zabitím při sporu o košík fíků). Všecky tyto motivy jsou ze str. 1145. Následující text „Večer se snížil ... že oni jsou příčinou toho“ je ze str. 1150. Heslem *Jovo* Mácha resumoval příběh dalmatského zahradníka téhož jména, k němuž se vztahují všechny následující motivy (str. 1154). Jovo zachránil syna svého zaměstnavatele – zastřelil tureckého hodnostáře, který na oba cíhal v záloze. Po činu zůstal zcela lhostejný a považoval za samozřejmé, aby se za čas k mrtvole vrátil a obral ji. Při volbě kápa neuspěl a nově zvoleného kápa chladnokrevně zabil. Po řadě let byl sám jako oběť krevní msty zavražděn synem zabitého kápa. S tímto motivem srov. obecněji pojaté motivy msty v Máchově díle. – 12 *není tak rozhlášený* – v Ž: není tak rozhlášená; 17 *dlouhé a silné kňasky* – Máchův ekvivalent za ungeheure Schnurrbärte v předloze; 78, 5 *k vyznačenému stromu* – pův. na vyznačený strom, pak upraveno; 10 *odříznutý náramek jeho* – tj. rukáv; v předloze Handärmel.

12 *Galac leží při Dunaji*... – poznámky z článku Skizzen einer Reise durch Ungarn und die Türkei, Ausland 1832, str. 1146 a 1149.

17 *Misionáři moravských bratří*... – Máchův odkaz na článek v Aus-

landu (str. 1183–1184) Die Missionen der Mährischen Brüder, který reprodukuje obsah pochvalné zprávy v citovaném francouzském časopise.

20 *Walter Scott*... – úryvek ze zprávy o Scottově pohřbu; Ausland 1832, str. 1171.

23 *Doktor Adrian*... – Údaj o vydání sebraných spisů Byronových má Mácha nepochybně z recenze v Literaturblattu č. 111 z 2. 11. 1832 (str. 441 n.).

79, 1 *Budoucnost kráčí*... – Záznam má dvě části. První z nich je myšlenka Máchova, vybavená při četbě 17. knihy Goethovy autobiografie Aus meinem Leben (Vollst. Ausgabe, sv. 48, str. 62), kde Goethe analyzuje proměnu svých pocitů po zasnoubení s Lili Schönemannovou, zejména pokud jde o vyrovnání dřívějšího niterného sváru. Na tuto pasáž autobiografie odkazuje druhá část Máchova záznamu, heslovitá formulace „Obzvl.: Cit co ženich.“ (u Goetha: „wie es einem Bräutigam zu Mute sei“), za níž následuje bibliografický údaj s doplňkem „k čtení“.

3 *Zlomek z básně*... – Blätter für literarische Unterhaltung 1832, č. 307, str. 1296; časopis otiskl citovaný úryvek jako ukázkou z tvorby mladistvé předčasně zemřelé dívky. Máchu zaujal patrně proto, že rozvádí motiv osamělé bytosti; srov. kontext *Z* (výpisky na rkp. str. 20, zde str. 71, a na rkp. str. 31, zde str. 94). – Po obou stranách francouzské básně si Mácha třikrát poznamenal tajné šifry v rozmanitém pořadí. První dva záznamy začernil inkoustem, první z nich úplně, druhý částečně; třetí záznam, vpravo, orámoval jako definitivní. Šifer použil v Deníku z roku 1835; srov. zde dále str. 482.

26 *Mnich* – Text básně je v *Z* zapsán na str. 25 a 26 v levé půli; na zbývajícím volném místě vpravo od tohoto textu jsou na obou stranách následující drobné záznamy. Vzhledem k tomu, že u jednoho z nich, Lid do Hvězdy spěchající..., lze určit terminus post quem, vyplývá pro čistopisný záznam Mnicha, že byl do *Z* vepsán mezíkem ncm února a počátkem července 1833. Viz obrazovou přílohu č. 9.

80, 3 *Dąbrowski* – (v *Z*: Dombrowski) Jan Henryk D., tvůrce a velitel polské legie v Napoleonově armádě; její pochod Jeszcze Polska nie zginęła byl nazýván mazurkem Dąbrowského.

11 *Hrobník na Zbraslavu*... – srov. konec zlomku Valdice (II 94); odstavec je třikrát křížem červeně přeškrtnut.

16 *Lid do Hvězdy spěchající*... – srov. *Z*, rkp. str. 52, zde str. 126 n. – 21 *mrkne se*. – Bezpečně lze číst jen začátek slova, jeho první tři písmena. Krčma s jistou pochybností četl „mrkev sir-“, Janský „mrkne si -“. Naše interpretace vychází z lexikálního významu doloženého u Jung-

manna: výraz znamená ‚stmívá se‘, ‚smráká se‘. Námi interpretované relativum je napsáno v podobě ‚sie‘ (ve zběžném kurentu), přičemž předpokládáme, že Mácha škrtem zrušil *e* místo *i*. Při této interpretaci se také nezřetelná interpunkce na konci záznamu snáze podle smyslu místa vyloží jako tečka.

22 *Holka u Bránika*... – Slova „po stavivu (remlíky)“ jsou zapsána na konci záznamu a označena křížkem, který je podle korespondujícího stejného znaménka zařazuje do kontextu na příslušné místo. – 22 *stativo* – vodorovný trám načepovaný na pilotách; 23 *remlík* – trám, na němž spočívá mlýnské kolo.

8x, 6 *Mé mladosti sny*... – srov. báseň V svět jsem vstoupil (I 233), Pouť krkonošskou (II 108) a dopis XXV.

8 *Stora tuna v Dalarně*... – jde o staré kmenové sněmovní shromaždiště.

9 *Lépe by bylo přirovnati*... – srov. začátek Večera na Bezdězu (II 133); odstavec je třikrát červeně škrtnut.

14 *Poutník* – V doslovu k edici Pouti krkonošské, 1968, str. 21 n. Králík vyslovil a rozvedl tezi o tom, že některý z posmrtných vydavatelů Máchova díla, a to autor Cikánů, upravil text Poutníka podle závěru Pouti a vepsal jej na prázdné místo v Zápisníku. Králíkova argumentace je založena převážně na vnitřní kritice. Jediný filologický důkaz vidí v grafice zájmena *nim*, v níž se podle něho skrývá cizí ruka. Toto *nim* se v Poutníku vyskytuje dvakrát. Podle Králíka je na paralelním místě rukopisu Pouti správně *ním*, právě tak jako ve Snu, který byl do *Ž* zapsán před Poutníkem. Tento argument pro apokryfní povahu Poutníka však podstatně ztrácí na váze tou skutečností, že se také v autografu Pouti (*R12*), který Králík jediné považuje za autentický, vyskytuje podoba *nim* jednou zcela bezpečně (II 115, 24), podruhé s jakousi pravděpodobností (II 115, 11). Co se týče Králíkova tvrzení, že Poutníka zapsal někdo cizí na prázdné místo v *Ž*, je nutno konstatovat toto: Poutník je zapsán na rkp. str. 27 nahoře, a to tak, že poslední řádek textu dosahuje až k vnějšímu, tj. pravému okraji. Text je oddělen od následujících záznamů vodorovnou čarou, která přesně sleduje sklon posledního řádku stoupajícího mírně doprava vzhůru. Tato oddělovací čára nemohla být učiněna před zápisem tak, že by byla nahoře vymezila prázdné místo pro nějaký záznam, který by byl pozdější než následující poznámky o čtených knihách a zápisy sonetů, z nichž Mácha vytvořil Finále Obrazů ze života mého. Ráz písma a zejména celkový vzhled záznamu zdá se nasvědčovat tomu, že Mácha sem přepisoval text, který už byl značně vypracovaný. Od čtvrtého řádku se záznam stává poněkud zběžnějším, text je měněn, písmo je větší, mezirádkové vzdálenosti se mírně zvětšují a zvětšují se

také mezislovní mezery, charakteristické pro mnohé Máchovy texty. Nikde není nejmenší náznak toho, že by se byl pisatel musel ohlížet na předem daný prostor při vpisování textu, o jehož rozsahu nemohl mít předem jasno vzhledem k tomu, že jej ještě při psaní upravoval. Záznam Poutníka svou úpravou i umístěním je tedy naprosto analogický úpravě i umístění důležitých definitivních textů, jak jsme na to již upozornili při celkovém popisu Zápisníku (zde str. 387). V této souvislosti znovu připomínáme umístění Snu na rkp. str. 3, Mnícha na rkp. str. 13 a Ukončení Mnícha na rkp. str. 28. Podobně na lichých rukopisných stranách hned shora zaznamenával Mácha některé jiné texty, případně výpisky, které považoval za důležité, tak například s obdobně nápadným titulem Čtené knihy na rkp. str. 21, zlomky z Goethovy rekonstrukce Euripidova Faethóna na rkp. str. 33 a výpisky ze Slowackého na rkp. str. 57. Podle našich zjištění tedy nikdy a nikde nebylo ponecháno v záhlaví strany volné místo pro budoucí záznamy. Zcela jinak je tomu s místy, která vybyla po záznamech v dolní části strany nebo v okrajových sloupcích, jestliže byly záznamy svisle členěny. Tak je tomu například hned na rkp. str. 1, kde je drobnými poznámkami vyplněno místo pod textem Mnícha, na rkp. str. 25 a 26 vedle textu této básně, podobně na rkp. str. 28, kde zbylé místo vyplňuje začátek náčrtu studie Přehled nejnovější literatury české, který pak pokračuje obdobným způsobem na rkp. str. 32 a 37. Nevyplněna zůstala zbylá místa na rkp. str. 64, protože na rkp. str. 65 nápadným titulem Rok 1834 začínají záznamy tohoto roku, dále na rkp. str. 115, aby se mohlo pokračovat v seznamu rolí (na rkp. str. 116 je soupis hradů spatřených), a konečně na rkp. str. 117, protože na rkp. str. 118 nahoře začíná rozsáhlý a závažný výpisek z Heina o Broughamovi. – Ze skutečnosti, že tedy začátky stran nikdy nebyly ponechány prázdné a že zejména na liché strany hned nahoře Mácha zapisoval důležité texty, jakož i z grafiky Poutníka vyplývá, že Králíkovo tvrzení je naprosto nepodložené.

15 *Nowe wypisy polskie...* Účel knihy vysvětluje z podtitulu „Dla użytku młodzieży szkolnej“. Jde o systematicky uspořádanou antologii literárních textů, která vzdáleně připomíná Jungmannovu Slovesnost až na to, že všechny oddíly nejsou opatřeny teoretickým pojednáním. – 20 *Tygodnik Petersburski* – týdeník tištěný ve Vojenské tiskárně v Petrohradě s výslovným povolením cenzury; redakce je anonymní (Leninova státní knihovna v Moskvě, čís. mikrofilmu 2310). To, jakož i obsah – časopis měl tyto hlavní oddíly: úřední zprávy, zprávy domácí a zahraniční, obchodní a kulturní rubriku – a stylizace zpráv dovolují jednoznačně soudit, že šlo o vládní list. Jenom zřídka časopis přinášel

zprávy a stati týkající se polského a západoevropského kulturního života. Mezi ně patří například ojedinělé ukázky z díla Korsakova (práce původní i překlady z Byrona) a výňatky z Moorova životopisu lorda Byrona, z Byronova deníku a z pamětí W. Scotta. – 21 *Pantheon der epischen Dichtungsarten...* – srov. zde komentář na str. 402.

82, 11 *Der Gefangenenwärter...* – Zápis byl určen pro povídku Karlův tejn, jejíž název je v Máchových autografech zachován jedinečně na tomto místě. – Umístění záznamu na rkp. str. 27 umožňuje přibližně určit dobu, v které se Mácha ještě zabýval koncepcí povídky, totiž dobu mezi koncem února 1833 (srov. dataci na rkp. str. 21) a srpnem 1833 (srov. rkp. str. 41, datace krkonošské cesty v Plánu).

21 *Kind! Kind! nicht weiter!...* – Vollst. Ausgabe, sv. 48, str. 194 n. Citát je z dramatu, na němž Goethe pracoval před svým přesídlením do Výmaru. Užil ho v závěru 20. knihy autobiografie *Aus meinem Leben*, když líčil scénu, jak překonával zábrany v odjezdu. K. Polák upozornil (ČMF 19, 1933, 43 n.), že závěr citátu koresponduje s Máchovým pojetím lidského života, jak se projevuje zejména v Máji. Srov. také Máchovo stanovisko k Šafaříkovu článku v ČČM 1833, v Ž na rkp. str. 28 (zde str. 83).

83, 5 *Přehled nejnovější literatury české 1833* – Náčrt studie, určené patrně pro časopis *Unser Planet*,¹ začal psát Mácha na zbývající volné místo na rkp. str. 28. Zaznamenal si nejdříve první myšlenku (tj. zde první odstavec) a teprve za ní uvedl latinkou (na rozdíl od ostatního textu kurentového), v které práci jí hodlá použít. Takovýto postup má u něho obdobu také na jiných místech (srov. například v Poznámkách postranní záznam výpisu ze Scottova románu *Der Abt*, zde str. 20, v Ž výpisek *Daß der Stern...*, zde str. 36, *Der Gefangenenwärter...*, zde str. 82. Shodně se studií Máchova jako literární kritik, otištěnou ve sborníku *Studie o jazyce a literatuře národního*

¹ Časopis tohoto jména existoval. Podle Máchova sdělení Hindlovi v dopise z 9. října 1836 (č. XVIII) byla v něm otištěna kritika Máje (podle Janského patrně Sabinova). Sabina ve „Vzpomínce“ (Svoboda 2, 1868, str. 78) mluví však o časopise *Der deutsche Planet*, do něhož prý „psal K. H. Mácha o české poezii“. Sabinou takto označený časopis však neexistoval (spojení jména J. Seidlitze s tímto časopisem je druhý Sabinův omyl). Několik badatelů (Mil. Hýsek, Fr. Krčma, K. Janský, K. Dvořák) prohlédlo proto časopisy podobných názvů, a to především *Unser Planet*, dále pak *Der Komet* a *Der deutsche Horizont*. V žádném z ročníků těchto časopisů, které jsou – někdy neúplně – dochovány v knihovnách našich, německých a v jiných větších knihovnách evropských, jakož i v *The Library of Congress* ve Washingtonu, nepodařilo se zatím nalézt ani Máchovu studii o nejnovější literatuře české, k níž by byly Máchovy záznamy v Ž přípravou, ani Sabinovu kritiku Máje. – Jak nám sdělil S. V. Nikolskij, skončilo prozatím rovněž neúspěchem jeho pátrání po *Unser Planet* v knihovnách sovětských pobaltských republik.

obrození, 1959, 229 n., kde je celý Přehled reprodukován, soudíme, že následující myšlenka (tj. druhý odstavec) navazuje plynule, a interpretujeme tedy latinkou psaný údaj jako titul celého náčrtu ke zmíněné Máchově studii. Jejím pokračováním Mácha vyplnil zbývající volné místo na rkp. str. 28 až po slova „co vykonal zde atd.“. Pod nimi na dolním okraji stránky, dnes oddroleném, byl – soudě podle stop horních duktů liter – zřejmě údaj odkazující na pokračování na str. 32 způsobem doloženým na právě zmíněné straně, tedy formou „viz str. 32“, jak už naznačila citovaná studie. Na str. 32 po údaji „od str. 28“ následuje text počínající slovy „Co zatím v německé literatuře“ po slova „z chyneského příklady“, opět s odkazem „viz str. 37“. Tato strana pak po údaji „od str. 32“ obsahuje poslední část náčrtu. Přesto, že jsou záznamy takto rozděleny, podle rázu písma lze bezpečně tvrdit, že vznikly najednou, a proto je také tiskneme pohromadě. Pokud jde o jejich dataci, určila studie dobu jejich vzniku do května až června 1833, vycházejíc ze správného postřehu, že se Mácha ve skice opírá o Goethovy překlady některých folklórních děl, otiskěné v témže svazku, z něhož si vypsál úryvky z Faethóna na rkp. str. 33–37 v Ž. Náčrt studie je tedy pozdější než úryvky z Euripidova dramatu. Avšak s přihlédnutím k faktu, že Mácha skicou studie vyplňoval nepopsaná místa na předchozích stranách Zápisníku, lze časový údaj ještě zpřesnit. Na rkp. str. 26 Mácha totiž na obdobně nevyplněné místo dodatečně vepsal zápis „Lid do Hvězdy spěchající...“, datovatelný po 14. červenci 1833. Počátek náčrtu studie na rkp. str. 28 spadá tedy nepochybně do doby po tomto datu. – 15 *Šafaříka Literatura...* – Přehled nejnovější literatury ilyrských Slovincův, ČČM 1833, seš. 1, str. 3 n., který nepřímě Máchu inspiroval k náčrtu studie, jejíž titul byl rovněž vytvořen podle titulu článku Šafaříkova (viz cit. sborník); 27 *Müller–Wilhelm M.* vydal r. 1825 *Neugriechische Volkslieder*; *Vuk Štěpanovič* – Vuk Stefanović Karadžić vydal do r. 1832 *Srbské pohádky a několik svazků písní*; 28 *Mailáth* – János M. vydal r. 1825 *Magyarische Sagen und Märchen*; 29 *Goetze* – Peter Otto von G. vydal r. 1828 sbírku *Stimmen des russischen Volkes in Liedern*; 30 *Kamenický* – Františka Jaroslava Vacka Kamenického *Písně v národním českém duchu* vyšly r. 1833; 34, 5 *Uhland* – Johann Ludwig U. byl znám jako autor ohlasové poezie a odborných prací o dějinách německé poezie a lidové písně; *Kerner* – Justinus K.; jeho sbírka ohlasové poezie *Gedichte* vyšla r. 1826; 7 *Zedlitz* – Josef Christian Freiherr von Z. vydal *Gedichte* r. 1832; *Ebert* – Karl Egon E.; jeho lyrika (*Gedichte*, 1824) má ohlasový ráz, překládal české lidové písně; *Pfizer* – Gustav P. vydal *Gedichte* r. 1831; 8 *Adelbert von*

Chamisso navazoval na lidovou píseň zejména ve svých baladách (*Gedichte*, 1831); *Goethe* dal z *Frithiofs Saga* a z *chyneského příklady* – *Nachgelassene Werke*, sv. 6 (tj. *Vollständige Ausgabe letzter Hand*, sv. 46: „Auswärtige Literatur und Volkspoesie“) shrnuje v 6. oddíle Goethovy recenze folklórních i ohlasových sbírek a studií o folklóru. Na str. 299 n. Goethe v krátké zprávě s titulem *Frithiofs Saga* upozorňuje, že v *Morgenblattu* vyšel obsáhlý posudek švédského Tégnerova přebásnění staronorské ságy, a cituje z něho ukázkou ve zdařilém překladu paní von Helbig. (Fakt, že jde o švédské přebásnění, vysvětluje Máchovo rozepsané slovo *šve*, které Mácha smazal a nahradil titulem skladby.) Tamtéž na str. 362 n. v glose „Chinesisches“ Goethe otiskuje ukázkou z „chrestomaticko-biografického díla“, tj. z antologie „*Gedichte hundert schöner Frauen*“; 13 *Pyrker* – János László von P., německy píšící básník; jeho cyklus epických básní na starozákonní témata *Perlen der heiligen Vorzeit* je z r. 1823; 14 *Furchau* – Adolf Friedrich F., autor hrdinské básně *Arkona*, 1828; 16 *Ludwig Tieck* – jeho novela *Aufbruch in den Cevennen* je z r. 1826, novely *Dichterleben* v souboru *Novellenkranz* z r. 1831; 18 *Spindler* – Karl S.; jeho romány *Der Bastard*, *Der Jude* a *Der Jesuit* vyšly v l. 1826, 1827 a 1829; 19 *Häring* – Wilhelm H. vydával od r. 1830 soubor novel pod pseudonymem *Wilibald Alexis* (srov. zde str. 36); *Witzleben* – Karl August Friedrich von W. psal historické povídky pod pseudonymem *A. von Tromlitz*; *Steffens* – (Mácha píše *Steffen*) *Heinrich S.*; *Die Familien Walseth und Leith*, 1827, *Die vier Norweger*, 1828, *Malkolm*, 1831; *Posgaru* – pseudonym, pod kterým vydal r. 1828 svou novelu *Die Liebesgeschichten Karl Adolf Suckow* (srov. zde str. 16). – Máchova znalost současné německé literatury, kterou v náčrtu probírá, srovnává je s českou současnou produkcí, je pozoruhodná; díla, která Mácha přímo cituje nebo která určujeme v komentáři, jsou vesměs z dvacátých let nebo z počátku let třicátých. Není ovšem jasné, do jaké míry je znal z vlastní četby, protože o tom máme jenom ojedinele jeho přímé údaje (např. Goethův překlad *Frithiofs Sagi* a čínské lidové poezie), a do jaké míry se opíral o údaje z druhé ruky. V této souvislosti srov. výpisky v *Ž* na rkp. str. 19 n. (zde str. 68 n.), které si možná pořídil již s úmyslem použít jich v zamýšlené studii. Některé údaje se totiž na obou místech opakují.

30 *Aus alter unbekannter Schlacht...* – Výpisek je z 3. zpěvu Scottovy básně, 5. odstavce; k veršům *an diesem bleichenden Gebirn...* s motivem vůdcovy lebky v purpurovém věnci srov. 4. zpěv *Máje*, verše 769 n.

85, 19 *In einer dieser schauerlichen Nächts...* – Máchou určený výpisek

je ze str. 982; výraz *im Brande* podtrhl Mácha; 28 v předloze: von Charleston.

86, 12 *Der Mann...* – parafrázovaný motiv ze začátku téhož článku v Auslandu, str. 977; navazující motiv *Die Sklaven...* je skoro doslovný výpisek ze str. 982.

17 *Man fand nirgends...* – z téhož článku, str. 982–983.

87, 14 *Der alte Franzose...* – z téhož článku, str. 983; 17 *Steuern auf einem Boote...* – motiv z téhož článku, str. 1069; funguje tam jako doklad naprosté otupělosti černochů, způsobené otrokářským systémem; 18 *Ein Sklave leuchtete...* – výpisek z téhož článku, str. 1074; oba výpisky dobře charakterizují téžiště celého článku, totiž jeho vyhraněný odsudek společenských poměrů v jižních státech Unie, projevujících se zejména v postavení černošských otroků; 23 v předloze: indes hielt er; následující záznamy *Die Leichen...* (27) a *der Rektor...* (29) jsou však z článku *Die Schlacht von La Tablada*, Ausland 1832, str. 998 n.; poslední záznam odstavce, *Der schöne Häuptling...* (88, 1), se týká indiánského náčelníka Tekumseha, jehož charakteristikou je v Auslandu 1832, str. 1091 uzavřeno pojednání o mnoha pokračováních (od str. 1053) *Der letzte Bund der Indianerstämme gegen die Vereinigten Staaten*, které informuje o nezdařeném povstání Indiánů.

3 *Eugen verließ mich...* – Odstavec je pointa skici podávající obraz života pařížských grizet v Auslandu 1832, str. 1010, jehož titul i autora Mácha přesně uvádí. V Auslandu má skica podtitul *Aus dem jüngst erschienenen sechsten Teile des Buchs von Hundert und Einem*. Původní titul antologie si Mácha pamatoval z četby *Miszellen* (srov. zde komentář k záznamu na str. 49, 5, zde str. 399). V závěru skici, napsané s jistým cynickým nádechem, hrdina pocítí žárlivou lítost nad tím, že nebyl prvním milencem své dívky; srov. motivy žárlivosti v Máchově biografii a v díle.

12 *In Ungarn...* – Výpisek má vlastně tři části. První z nich je z Auslandu 1832 ze str. 1026. Záznam končil v *Ž* neúplným řádkem, pod nímž Mácha začal záznam oddělovat obvyklou vodorovnou čarou, kterou nedokončil. Za tímto záznamem v témže řádku pokračoval po pomlčce a slova *Zvonění proti mračnům* napsal výraznějším písmem (opět kurentem) a i s konečnou pomlčkou je podtrhl. Tento motiv nemá v registrovaném článku žádnou oporu. Srov. Cikány (II 226). Následující třetí část, *Die Ortschaften...* (na kterou se jediná vztahuje Máchův údaj stránky), je napsána písmem, které zřetelně svědčí o časovém odstupu.

89, 1 *Wunderbar ergreifend...* – Ausland 1832, str. 1039.

23 *Auf der Stirne der Zigeuner...* – Ausland 1832, str. 1041, z článku Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkei; srov. s R58 (zde str. 251) „Přes jeho mužný zamyšlený obličej...“ Výpisek je dokladem, jak Mácha dále sleduje tematiku Cikánů (srov. Poznamenání, rkp. str. 11, zde str. 22, a Zápisník, rkp. str. 9, zde str. 46).

91, 8 *Washington Irvings Eingemachtes* – Tento titul dal anonymní německý překladatel nevelkému souboru humoristicky, někdy i satiricky laděných črt ze života vyšší newyorské společnosti, který tvoří 19. svazek souborného německého vydání Irvingova díla, v němž počínajíc 20. svazkem následují Máchou rovněž čtené a od rkp. str. 31 zaznamenávané Erzählungen eines Reisenden. Svazek 19 vyšel ve Frankfurtu nad Mohanem r. 1827 (Bayerische Staatsbibliothek München, sign. P. o. ang. 186 nh). – 12 *Yoricks empfindsame Reise* – v *Ź: Reisen*. Podle upozornění A. Skoumala ve sborníku Realita slova Máchova, 1967, str. 60 n., jde o pseudonymně vydané dílo Laurence Sterna. Pokud jde o Skoumalův dohad, co mohlo motivovat Máchovu četbu tohoto díla, je třeba především odkázat na výpisek z Pantheonu na rkp. str. 18, zde str. 65. Kromě toho je jeden z Goethových obdivných výroků o Sternovi obsažen v 5. svazku (str. 300) jeho Nachgelassene Werke, jejichž četbu Mácha skoro současně registroval na rkp. str. 31, zde str. 93, což je motivace pravděpodobnější, než uvádí Skoumal. – *Einige Szenen aus dem Faust und Götz...* – viz dále záznamy na rkp. str. 31, zde str. 93.

17 *Ein Matrose...* – Výpisek, který předchází záznamům z Irvingových povídek, zdá se svou tematikou nasvědčovat tomu, že rovněž pochází z Irvinga. Avšak v žádném ze svazků zmíněného souborného vydání, které vyšly za Máchova života, nepodařilo se pro něj nalézt předlohu.

22 *Es war jetzt beinahe Mittag...* – výpisek z knihy Washingtona Irvinga Erzählungen eines Reisenden, II, Berlín 1825 (v překladu S. H. Spikera, muzejní sign. 100 b H 42), z povídky Die Geschichte des Banditenhauptlings, str. 179; 23 v předloze: vor mir hingestreckt war.

92, 11 *Die untergehende Sonne...* – výpisek z téže povídky, str. 181–182, u Máchy v heslovitých zkratkách. Záznam byl v *Ź* třikrát šikmo červeně přeškrtnut, škrty smazány prstem, pak vlevo po straně označen kolmou červenou čarou a na pravém okraji pod textem červenou čarou podtržen. Srov. Pouť krkonošskou (II 110).

14 *Die Jahreszeiten folgten sich...* – výpisek z povídky Wolfert Webber oder Die goldenen Träume z téže knihy Washingtona Irvinga, str. 229.

93, 1 *Nový měsíc visel...* – Odstavec obsahuje heslovité záznamy

jednotlivých motivů z povídky Washingtona Irvinga *Das Abenteuer des schwarzen Fischers* (Erzählungen..., II, str. 338 n.). S prvním motivem srov. 1. kapitolu *Cikánů* (II 170). Poznámka v závorce (*uše dobře*) za dalšími dvěma motivy (str. 359 n.) nepochybně vyjadřuje Máchovo hodnocení celé pasáže. Je pravděpodobné, že se týkala i motivu v záznamu nezachyceného, tj. motivu hlubokého nočního ticha přerývaného štěkotem psa, který se objevuje v uvedené pasáži (srov. 4. zpěv *Máje*, zvláště verš 787). Poslední heslo resumuje syžet povídky: za pomoci magických praktik se dva muži pokoušejí vyzvednout ze země poklad pirátů, jsou jimi překvapeni, ale šťastně vyvážnou. – Celý záznam je vlevo po straně označen červenou vlnovkou a za textem podtržen červenou čarou.

8 *Goethes nachgelassene Schriften: Faust...* – srov. dále výpisky na rkp. str. 35 n., zde str. 106 n.; 10 *Theater und Deutsche Literatur* – v souboru kratších recenzí zde nápadně vyniká obsáhlý a se zřejmou sympatií psaný referát o 1. ročníku muzejního časopisu *Monatschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen* (1827); 11 *Über Kunst* – tj. svazek 44: „Verschiedenes über Kunst, aus der nächsten Zeit nach dem Götz von Berlichingen und Werther“; 12 *Götz von Berlichingen* – tj. svazek 42, který obsahuje obě verze dramatu: „Geschichte Gottfriedens von Berlichingen mit der eisernen Hand, dramatisiert“ a „Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand. Schauspiel in fünf Aufzügen. Für die Bühne bearbeitet“; 13 *Reisen* – tj. svazek 43 se dvěma cestopisy: „Schweizer Reise im Jahre 1797“ a „Reise am Rhein und Main in den Jahren 1814 und 1815“. Záznamovou techniku švýcarského cestopisného deníku nápadně připomíná technika záznamů v Máchově Deníku na cestě do Itálie. Přírodní scenérie u rýnského vodopádu navodila Goethovi vzpomínku na Ossiana („Gedanke an Ossian. Liebe zum Nebel bei heftigen innern Empfindungen“, str. 152). Goethově interpretaci Ossiana je velmi podobná interpretace Máchova, známá již z Poznámání, tedy před záznamem o četbě Goethových *Nachgelassene Werke* v Zápisníku (srov. Poznámání, rkp. str. 11, zde str. 23, a Zápisník, rkp. str. 2, zde str. 36). Na začátku druhého cestopisu je črta „Sankt-Rochus-Fest zu Bingen“, která živě sděluje Goethův zážitek z pouti ke kapli sv. Rocha, ochránce proti morové ráně. Za francouzské okupace levého břehu Rýna, kde leží Bingen, se pouť po řadu let nekonala a byla obnovena se zvláštní slavnostností. Rozhovory s účastníky daly Goethovi příležitost dozvědět se a potom povědět hodně o rýnském vinařství (mimo jiné také bohatým souborem lidových vinařských pranostik). Pokud jde o motivaci Máchova zájmu právě o tuto prózu, lze upozornit, že Zá-

pisník na rkp. str. 26, 52, 55 a 56 obsahuje náčrty tematicky připomínající tuto Goethovu prózu. – 17 *Ernst Wagner: Wilibalds Lebensansichten* – v originále Wilibalds Ansichten des Lebens (lipské vydání z r. 1810, UK sign. 9 H 393). Román, silně poznamenaný sentimentalismem, byl psán se záměrem „učit lidi umění, jak idealizovat život“. Jeho až do schematicnosti dokonalý hrdina, obdařený souborem tak příkladných mužných ctností, že všichni, s nimiž se střetá, odříkají se vášni, dospívá k poznání, jak je významná rolnická práce a jakou má hodnotu život na venkově, a dá mu přednost před skvělou úřední kariérou. Po vzoru Goethova románu o Vilému Meisterovi, jemuž je poplatný i po jiných stránkách, zejména v kompozici, ponechává hojně místa reflexím a podtrhuje dějovou i charakterizační funkci písně. V té věci připomíná Máchovy Cikány a Marinku. – 18 *Karl Förster: Abriß der allgemeinen Literaturgeschichte* – Čtyřsvazkové dílo vyšlo v Drážďanech v l. 1828–1831. Máchův údaj o 3. a 4. oddílu vznikl patrně omylem: Mácha takto analogicky podle dvoudílného třetího svazku označil i závěrečný svazek čtvrtý. – Citované dílo je solidní nástin dějin světové literatury, doznanež bez nároku na vlastní koncepci, s těžištěm v literatuře starověké a středověké a s hojnými odkazy na speciální literaturu k jednotlivým obdobím a spisovatelům. Byl neúměrně, zastoupena je i literatura česká, jejíž přehled je podán s patrnou sympatií na základě prací Dobrovského, Šafaříkových a Jungmannových. Záznam o příručce je v časové blízkosti Máchovy skici srovnávací studie o současné české literatuře (srov. komentář k str. 83, 5 n., zde str. 411 n.), a je tedy možné, že ji Mácha studoval pro tento účel, obdobně jako almanach Pantheon der epischen Dichtungen aller Völker und Zeiten (srov. komentář k str. 65, zde na str. 402). – 20 *Goethes nachgelassene Schriften: 2. Lieferung...* – Takto Mácha patrně označil svazky 57–60 Goethových spisů z pozůstalosti, které obsahují skutečně už jenom paralipomena ke spisům básnickým i přírodovědným. Svazek 56 totiž, který obsahuje věcné a jmenné rejstříky k celému dílu, měl zřejmě podle původního plánu edici zakončit; 21 *Verschiedenes...* – svazek 44, srov. výše; *Parodie...* – ze svazku 46, srov. rkp. str. 20; 22–23 *Naturhistorisches. Naturwissenschaftliches* – svazky 54–55 a 58–60; 24 *Gedichte* – svazek 47; 25 *Dichtung und Wahrheit* – tj. čtvrtý díl autobiografie Aus meinem Leben, svazek 48; srov. rkp. str. 20, 23 24 a 28; 26 *Maximen* – svazek 49; *Über Theater* – svazek 45, viz výše. – Z Máchových záznamů vyplývá, že měl v rukou všech dvacet svazků Goethových spisů vydáných z jeho pozůstalosti; tato pozornost k celku Goethova díla potvrzuje opětované Sabinovo sdělení o Máchově intenzivním zájmu o tohoto básníka.

27 *Mephistopheles* – ...ein politisch-satirisches Taschenbuch auf das Jahr 1833. Herausgegeben von C. Herloßsohn, Leipzig, s. d. – Záměr evokovat atmosféru „času karabáče“, totiž období, v němž němečtí liberálové vystřízlivěli z opojení vyvolaného červencovou revolucí a reakce znovu nastolila staré poměry, realizuje autor ve dvou kompozičně prokládaných rovinách. První, laděná do patetické elegie, řadí obrazy násilně a zločinně porušované humanity a svobody v dějinách lidstva, jak tomu bylo zejména po nezdaru polského povstání; zprávy o tom přináší Fénix před trůn Ducha světa. Druhá, zbarvená satiricky, zobrazuje poměry v káznici národů, tj. v Německu a Rakousku, kde vládou debilní knížata proti zájmům lidu, kde řadí policejní zvůle a cenzura a kde degenerují i nejzákladnější lidské vztahy. Slovesným prostředkem jsou tu dialogy autora s „bláznem“, jehož bláznovství není nic jiného než údiv nad projevy šosáctví, které nachází člověk zdravého rozumu místo předpokládaného nebo žádoucího demokratického pořádku. „Blázna“ vystřídá Mefisto, který zprvu stojí v pozadí jako ironický komentátor, pak vyprovokuje autora k otevřenému stanovisku a nakonec se projeví jako udavač. Nejzávažnější v tomto kontextu je na dvou místech cenzurovaná 11. kapitola, která slučuje obě výrazové polohy almanachu. Jde tu jednak o apotheózu Prahy a Čech, kde kdysi v husitství začal boj o lidskost a svobodu, jednak o odsudek úpadkové přítomnosti, která si už ani nevzpomíná na minulou slávu. Úpadek zavinila Bílá hora, jejíž důsledky jsou dokonce takové, že symbolem současnosti je socha Jana Nepomuckého na Karlově mostě. – Lze souhlasit s názorem už dříve vysloveným, že co do celkového ladění i tematiky souvisí úzce s touto kapitolou Máchova báseň *V chrámu* (I 183), možná i próza *Návrat*, a to její druhá část (II 123); srov. Henri Granjard, *Mácha et la renaissance nationale en Bohême*, Paříž 1957, str. 93 n. Janský otiskl v *Životopise*, str. 144 n., mimo jiné Sabinův překlad citovaných charakteristických míst z 11. kapitoly.

94, 1 *Vlastně jest každý člověk...* – srov. v *Ž* výpisek z Goetha na rkp. str. 20, zde str. 71 (Denn daß niemand den andern versteht...) a záznam na rkp. str. 39, zde str. 117 (Každý rozumí jen sobě). Protože zaznamenaná myšlenka je v *Ž* v čele následujících dalších výpisků z Washingtona Irvinga, lze ji vztáhnout k pasáži z Irvingovy povídky *Das Abenteuer mit dem geheimnisvollen Fremden* (Erzählungen..., I, str. 103).

5 *Nota. Pan Div...* (v *Ž*: *Nta. Pan. Div.*, jako...) – Považujeme za nepochybné, že se záznam vztahuje k Irvingově povídce *Der Teufel und Tom Walker* (Erzählungen..., II, str. 243 n.). Tématem povídky

je pakt s ďáblem. Když se ďábel poprvé zjeví hrdinovi, mluví výstražně o osudu nekajících hříšníků. Sám charakterizuje svá různá převtělení a z nich na prvním místě uvádí, že vystupuje jako Divý lovec („der wilde Jäger“; toto jméno je zcela běžné i v německých lidových pověstech z Čech, které Mácha nepochybně znal). Hned poté, když si hrdina uvědomí, s kým se setkal, a vyloví to, ďábel potvrdí svou totožnost slovy „*Ponížšen se poroučím*“ („Derselbe, aufzuwarten!“; tj. K službám!, Račte poroučet!). Jungmann zná personifikovaný výraz Div jako ekvivalent pro Teufel v soudobé němčině. Spolu s označením Divý lovec umožňuje tato skutečnost interpretovat dvě první slova záznamu jako „pan ďábel“.

7 *Bohatý zlý...* – Obsahově věrná parafráze pasáže z Irvingovy povídky *Das Abenteuer mit dem geheimnisvollen Fremden* (Erzählungen..., I, str. 109) až na závěr. Slova „*což ale zlý žebrák?* –“ jsou Máchův doplněk, kterým navozuje možnost domýšlet nadhozený vztah bohatého a chudého ještě z opačného zorného úhlu.

11 *Již jako pachole...* – Máchova parafráze autobiografického vyprávění hrdinova z Irvingovy povídky *Geschichte des jungen Italieners* (Erzählungen..., I, str. 113 n.). Od slov *Žil uvnitřku sebe* (24) Mácha zcela samostatně, bez opory v předloze rozvinul hrdinovu charakteristiku s náznakem dalšího motivického rozpracování; srov. zde dále komentář k dopisu III (Benešovi), str. 512.

95, 4 *Popsání hradu křivokládského* – srov. 2. kapitolu Křivokladu (II 15 n.).

96, 1 *Bruchstücke aus... Phaeton* – „Phaeton, Tragödie des Euripides. Versuch einer Wiederherstellung aus Bruchstücken“ je obsažen v 6. sv. Goethových *Nachgelassene Werke* (Vollst. Ausgabe, sv. 46, str. 30–48). Veršované partie převzal Mácha v úplnosti, Goethův spojovací text zkracoval, upravoval nebo vynechal. Uvedením postavy *Angelos* v závěru výpisku (str. 105, ř. 25) nahradil Goethovu poznámku, že na tomto místě patrně vystupuje posel (Bote), sdělující to, „co je ještě potřeba vědět“. Pro užití výrazu *Angelos* měl Mácha oporu v jiném místě Euripidovy tragédie (zde str. 102), kde je podobná výpověď vložena do úst Angela, jehož Goethe charakterizoval jako posla (Bote). – 97, 18 v předloze: *vor so hohen Stammes Wert*; 102, 7 v předloze: *nah' dem Seitenroß*.

106, 4 *Goethes Faust, 2. Teil* – *Nachgelassene Werke*, sv. 1. (Vollst. Ausgabe, sv. 41); 5 *Seite 1–5: vorzüglicher Chor* – v *Ž*: Seite 1–5. vzgl. Chor. V předloze text tragédie začíná na str. 3, chór je na str. 4–5; podle toho se zřejmě stránkové označení a charakteristika „*vorzüglich*“ vztahuje pouze na chór, který v poslední strofě obsahuje výzvu

k titánskému vzepětí. (Odchylně o celém místě K. Polák, ČMF 19, 1933, str. 44.) – 107, 1–4 verše *Mußt' ich nicht... gedoppelt laut* opsal Mácha omylem dvakrát; 110, 13 v předloze: das Tüchtige tritt heran; Máchova změna patrně z metrických důvodů; 28 v předloze: aus dem Meer herauf; 111, 26 *Zächni čísti od str. 148* – tj. 2. dílu Fausta.

112, 3 *Květy severní* – Severnyje cvety, almanach, který vydával v Petrohradě A. A. Del'vig v letech 1825–1832; viz také str. 135. – 4 *Börnes Briefe* – v citovaném časopise č. 335, str. 1449 n., je otištěna ostře odmítavá recenze Börnovy knihy *Briefe aus Paris* od W. Alexise, který ji považuje za nejodpornější publikaci v celé dosavadní německé literatuře. Její autor prý totiž projevuje nadšení jenom pro záporné společenské jevy a bezuzdné revoluční smýšlení. Nenávidí všechno německé, ba dokonce i Goetha považuje za rakovinu v německém těle. Dříve prý správně útočil proti projevům tyranie německých knížat, teď by ale chtěl instituci knížat vůbec zrušit. Také ve Francii však nenávidí všechno, v čem se neprojevuje revoluční duch. – *Novelle von Tieck* – citovaný časopis, č. 312, str. 1352 n., pod šifrou 214 otiskl referát „Briefliches Urteil über Tiecks neueste Novelle Der Mond-süchtige in dem Taschenbuch Urania für 1832“. Na rozdíl od starších Tieckových novel, které prý byly příliš konstruované a bezútěšné, recenzent považuje posuzovanou novelu za velmi zdařilou. Její styl vystihuje a tím nepřímou hodnotí i její úroveň přirovnáním k malířské technice Clauda Lorraina.

6 *Willst recht das schöne Melrose sehen?* – Tímto odstavcem začínají výpisky ze Scottovy básně *Der letzte Minstrel*. Předlohou bylo vídeňské vydání *Walter Scotts Werke*, sv. 41, 1827, v překladu A. Storcka (muzejní sign. 100 b M 50). Číslo, jimiž jsou uvedeny jednotlivé výpisky, označují odstavce citovaných zpěvů básně. Odstavec 8 na str. 113 srov. s výpiskem z *Ossiana* v *Anmerkungen*, zde str. 9, a s pointou básně *Ó harfo dávnověká* (I 128). 115, 11 *der kühne Ritter ergriff sofort...* – v *Ž* je za slovem „sorbit“ dvojtečka. V předloze pokračuje text: einen eisernen Hebel. Je tedy zřejmé, že Máchova dvojtečka tu znamená pouhé nedokončení kontextu. 116, 25 v předloze: in Luft, in Laube.

117, 22 *Co ti prospěje...* – srov. záznam v *Ž* na rkp. str. 31, zde str. 94 (Vlastně jest každý člověk...); nad výpiskem je obvyklá oddělovací čára dublovaná červeným tahem a pod výpiskem je u pravého okraje kratší červená čára.

24 *Ve Waltera Scotta románu...* – Předlohou nebyl ve Vídni vydaný překlad S. H. Spikera (1826), jak se domníval Janský (srov. *Dílo III*, 453); parafrázující výpisky (srov. zde dále) se podle nápadných kon-

textových shod určitě opírají o překlad Leonharda Tafela ve vydání stuttgartském (1826). Avšak s tímto vydáním, v němž román vyšel v pěti svazcích (proti třem svazkům vydání vídeňského), nesouhlasí Máchou udané odkazové stránky. Přestože výpisek „Das scheußlich heuchlerische Gesicht...“ přeskupuje sled Scottova textu způsobem, který ruší průběh ličené scény, nelze uvažovat o tom, že by měl Mácha po ruce nějaký další překlad; z toho tedy plyne, že četl patrně nějaký jinak stránkovaný patisk stuttgartského překladu, z něhož si zpracoval charakteristiku, která ho zajímala. – 25 před ženskými v galerii – ve Scottově románu pův. kapitola 10; 28 v hospodě U lilie – tamtéž, pův. kap. 4; 29 slyšela francouzsky mluvíti – v Ž: jej slyšela...

118, I *Dubravius...* – z téhož románu, pův. kap. 14. Jde o okrajový motiv, který tvoří v původním kontextu složku charakteristiky královského astrologa; jeho funkci, v románu mnohem významnější, než napovídá Máchův záznam, se podobá úloha astrologa v dramatu Julia Slowackého o Marii Stuartovně, z něhož si Mácha pořídil výpisky v Ž na rkp. str. 57–63, viz zde str. 136 n.

4 *Bei denen der gereifte Mann...* – z téhož románu, pův. kap. 4. Motivek zde slouží k charakteristice mladého hrdiny; pro něho mají význam i takové maličkosti, které se zralému muži jeví ve světle citátu Máchou parafrázovaného.

8 *Přicházejícím v život...* – srov. s 5. jednáním Bratrovraha (I 256); záznam je označen červenými čarami obdobně, jak je popsáno zde výše u hesla Co ti prospěje...

11 *Das scheußlich heuchlerische Gesicht...* – úryvek z charakteristiky katových pacholků ve Scottově románu *Quentin Durward*, pův. kap. 30. R. Wellek upozornil (*Torzo a tajemství Máchova díla*, 1938, str. 385), že se v tomto Scottově románu vyskytuje dvojice král – kat. Srov. též pojednání K. Krejčího *Symbol kata a odsouzení v díle K. H. Máchy* ve sborníku *Realita slova Máchova*, 1967, str. 236 n.

119, I *Místa k vyhlídce...* – Přípravné poznámky k cestě do Krkonoš se opírají o knihu J. K. E. Hosera *Anleitung das Riesengebirge auf die zweckmäßigste Art zu bereisen*, 2. Band oder 4. Abteilung, Vídeň 1805 (muzejní sign. 71 E 13/2). Z Hoserova souvislého textu (na stranách 34–59) vypisoval Mácha údaje v heslovité podobě a ojedinele je přeskupil, aby na sebe jasněji zeměpisně navazovaly. Hoserova kniha obsahuje také plány cest po Krkonoších z různých východisek. Na str. 177 n. podává plán takové cesty vycházející z boleslavského kraje; v Zapisníku následující Máchův „Díl první Plánu cesty do Krkonošů z Prahy“ (zde str. 120) je však na Hoserově návrhu zcela nezávislý. – 6 *Schömberg* – v Ž: Schönberg, v předloze: Schämberg, v opravách na

str. 304: Schömberg; 7 *Ježek* – Ještéd (něm. Geschken); *Heidelberg* – Žalý; 19 *Toise* – sáh; 22 *der... westlichen Kuppe desselben* – emendujeme podle Hosera místo původního Máchova dodatečně vepsaného *dselbe* (!); 26 *von der westlichen* (tj. Brunnenbergkuppe) – v předloze: von der östlichen; 120, 7, 8 *Verwiesen in jene* – tj. Große Schneegrube, *festgehalten in dieser* – tj. Kleinen Schneegrube; výpisek je na tomto místě kusý, protože Mácha vypustil charakteristiku Velké Sněžné jámy. – Výpisky z Hosera začal psát Mácha od poloviny rkp. str. 40 přes celou šíři strany, když předtím vodorovnou čarou oddělil levý horní sloupec poznámek (pravý horní sloupec zůstal tedy nepopsán); dokončil je na rkp. str. 41, v jejíž dolní půli opět po oddělení vodorovnou čarou vepsal jako čistopis latinkou „Díl první Plánu cesty do Krkonošů z Prahy“. Po tomto Plánu následují již skutečné zápisky z cesty, psané tužkou; začínají v pravém horním sloupci na rkp. str. 40 a pokračují na str. 42 a dále.

18 *Díl první Plánu cesty do Krkonošů z Prahy* – navazuje na výpisky z Hosera a je zapsán krasopisně přes celou šíři strany. Nápadná propracovanost Plánu, zvláště se co týče časových propozic, se vysvětluje tím, že ve značně velikém úseku měla cesta do Krkonoš vést místy, která Mácha dobře znal už z dřívějších návštěv (srov. krasopisný přepis cestovních záznamů ze srpna 1832, zde na str. 218 n.). Linka, kterou je Plán oddělen od předcházejících záznamů, je provedena podle pravítka, stejným způsobem je podtržen titul a datační údaje v textu. Jakmile Mácha dopsal Plán, narýsoval perem na lichých stránkách šesti následujících listů vždy po dvou obdélníkových rámečcích (jejich vrcholy si předem vyznačil vpichem skrze všechny listy), zřejmě proto, aby do nich zakreslil hrady cestou spatřené. Liché strany listů volil jistě proto, že jednak si zvykl přehýbat při psaní sešit Zápisníku ve hřbetu, jak dosvědčuje někdy ráz zápisů na konci řádků na sudých stranách, jednak proto, že tato část zápisů je přibližně v první třetině sešitu, takže pravá strana tvořila lepší, pevnou podložku, zejména při kresbě. Příprava a úprava celkového záznamu cesty do Krkonoš, tj. Plánu i doprovodného obrazového materiálu, připomíná technicky pečlivou formu jiných definitivních prací Máchových, na kterých mu záleželo (srov. počátek Zápisníku, *R12* – Pouť krkonošská, *R1* – Máj). Že jde o záměrnou přípravu předem, dokazuje fakt, že kresby jsou skutečně komponovány do těchto připravených polí. Tužkové kresby totiž nikde nepřesahují vyznačené okraje a ve dvou případech, kdy Mácha nasadil kresbu příliš vysoko, takže by byla přesáhla horní linku, napravil nedostatek tím, že u kresby hradu Housky vyznačil přípsanou poznámkou *höher* u palácové stavby, že stavba má vyšší proporce, a u hradu

Zvířetic nakreslil horní část věže zvlášť v levém horním rohu. Do připravených polí kreslil hrady přibližně v pořadí daném Plánem cesty. Jedinou výjimku tvoří kresba hradu Zásadky na rkp. str. 51 v horním poli. Octla se mezi dvěma kresbami hradu Pecky, ačkoli podle itineráře patří už za kresbu hradu Zvířetic. Odchylné umístění kresby se dá snadno vysvětlit tím, že Mácha omylem přeskočil jeden list. Nekreslil všechny hrady, které cestou navštívil, např. Bezděz, Trosky. Současně s kresbami, které prováděl na lichých stranách Zápisníku, psal tužkou během cesty na prázdné sudé (tj. levé) strany, tedy na rub listů s kresbami v rámečcích, poznámky a kreslil některé další objekty. Tvoří tedy rkp. strany 42–51 a strana 53 jistý celek, avšak chronologie jednotlivých záznamů a kreseb není přitom dána pořadím stránek, nýbrž klíčem k skutečnému chronologickému uspořádání je Plán, který spolu s přihlédnutím ke geografickému rozmístění objektů umožňuje určit časový sled a přibližnou dataci záznamů a kreseb. – Plán předpokládal, že účastníci krkonošské cesty dorazí do Radimě 24. srpna. Že tato cestovní etapa byla dodržena, dosvědčuje vyprávění Boženy Hindlové (srov. Jaromír Malý, K Máchově korespondenci, Pokrokové listy 6, 1910, str. 475). Podle ní Mácha s Hindlem navštívili Jana Beneše v Radimi o posvícení. „Podívali se též k hřbitovu, který se rozkládal nahore a pod ním byl kostelík.¹ V kostelíku našli mnoho věnců, které tam byly dávány na hroby. Beneš – velký pesimista – prohodil k přátelům, že za rok tu uvidí věnec jeho; a do roka skutečně umřel.“ V Radimi se slavilo posvícení v neděli po sv. Bartoloměji, která připadla v roce 1833 na 25. srpen (srov. také Fr. Krčma, Máchův přítel Jan Beneš, Cesta 5, 1923, str. 185, a motivaci krkonošské cesty v Marince, II 149). Údaj B. Hindlové jmenuje pouze jednoho spoluúčastníka Máchovy cesty, Ed. Hindla. Podle Plánu ke dni 25. srpna, že totiž „jestli se to dříve nestalo, sosnujeme collegialiter, vincente majoritate et victa minoritate“ (tj. společně, a to podle mínění většiny), „díl druhý Plánu našeho,“ je nutno soudit, že kromě Hindla se měla cesty účastnit aspoň ještě jedna osoba. Kdo to mohl být, nelze říci, poněvadž o tom nemáme odjinud svědectví a Máchova jediná zmínka „Juristův spád“ (zde na str. 123, ř. 2) není sdostatek jednoznačná, když Zápisník neobsahuje už žádné zprávy o úmluvě stran dalšího cestovního plánu. – S přihlédnutím k dochovanému Plánu, k údajům a kresbám v Zápisníku a ke geografické tvářnosti procestované oblasti lze Máchovu cestu rekonstruovat takto: Mělník, Kokořín, Houska, Bezděz, Mladá Boleslav, Zvířetice, Zásadka, Trosky, Radim, Bradlec,

¹ Tento údaj je nesprávný, protože starý radimský hřbitov byl kolem kostela.

Kumburk, Tábor, Kozlov, Zebín, Valdice, Radkyně, Pecka, Čistá. O směru ani o trase další cesty krkonošskými horami nemáme kromě kresby horského pásma na rkp. str. 46 žádný doklad ani v Zápísníku, ani nikde jinde. Krčmův dohad (Několik poznámek k Máchově cestě do Krkonoš, *Beseda* 4, 1947, str. 256), že Mácha vystoupil do Krkonoš „v úseku úpském“, je pouhá konstrukce, založená nadto na citacích z Hosera (které však umožňují i jiný směr výstupu na hřebeny) a na některých obecných dobových informacích. Pokud jde o zpáteční cestu, soudíme odchylně od Krčmy a ve shodě s Janským (srov. *Vzpomínky*, str. 322), že jako první svědectví se k ní vztahuje kresba hradu Silberštejna (tj. Břečštejna) a dále hradu Gradlic (tj. Choustníkova Hradiště). Podle dopisu Květoslava Lhoty K. V. Zapovi ze dne 6. září 1833 Mácha prošel 3. září Miletínem (srov. Janský, tamtéž). Další cesta vedla přes Kunětickou Horu, Semtěš a Květnici. – 121, 16 na *kartouzu* – v *Ž*: na *Karthauzu*.

25 *Roku 1832...* – Odtud začínají tužkou psané záznamy pořízené přímo na cestě do Krkonoš; vzpomínka se váže k cestě popsané v *Poznamenáních cest*, která byla dodatečně vepsána do Zápísníku na rkp. str. 104 (srov. zde str. 218 n.). I v opraveném údaji o svém tehdejší věku se Mácha zmýlil: bylo mu dvaadvacet let.

122, 1 *Večer na Bezdězi* – první část záznamu až po slovo *Jestřabí* je šikmo škrtnuta červeným inkoustem; motivu bylo užito ve *Večeru na Bezdězu* (srov. II 134 n.). Myšlenka obsažená ve zbývajícím textu je už v *Poznamenáních cest* z 2. srpna 1832 (srov. zde str. 218 n.).

6 *Durch acht Gemächer...* – Konec záznamu od slov *Der Doppelsinn...* je zapsán dodatečně perem. Jeho celkový smysl je nejasný, obě nečitelná slova Mácha nejprve přeškrtnal a první ještě začernil. – Tužkový půdorys hradu, doplněný označením *Kapelle, Hof, Gang, 8* (tj. osm komnat) a slovem *enger* u vnější západní zdi, je pozoruhodně přesný. Viz obrazovou přílohu č. 10.

15 *Na Bezdězi* – Až po slova „jen studené kamení atd.“ je text obsažen na rkp. str. 42. Připojené znaménko ./ odkazuje na pokračování na začátku strany 44. Text na str. 42 je čtyřikrát šikmo přeškrtnut červeným inkoustem; motivů celé pasáže až po slova „Kde pod mohylami tiší mrtví spí“ je použito ve *Večeru na Bezdězu* (srov. II 134 n.). Na rozdíl od definitivního znění povídky schází v náčrtu motiv matky s mrtvým dítětem v nůši. Nad genezí tohoto motivu se zamyslel Josef Panáček v knize *Karel Hynek Mácha v kraji svého Máje*, 1970, str. 29 n., a vyslovil nikoli nepravděpodobný dohad, že se zakládá na skutečném Máchově zážitku, k němuž došlo při návštěvě Bezdězu, ovšem v roce 1832. Panáček totiž prokázal na základě matrik, že tehdy

1. srpna zemřelo dítě ve vesnici pod hradem, a vyvodil z toho, že básník mohl potkat jeho matku, jež se šla s mrtvolkou pomodlit k posledním kapličkám bezděžské křížové cesty, což byl tehdy ještě závazně zachovávaný místní zvyk. (Viz ještě doplněk na str. 557.)

29 [Kresby: *Říp od Melnika nad vodou. Kokořtn.*] – Označení zobrazených objektů pod kresbami je zde – stejně jako ve všech ostatních případech – provedeno dodatečně a cizí rukou, v některých případech dvojmo, původně tužkou, a souhlasí ve všech případech se skutečností.

123, 2 *Bradlec. Juristův spád...* – Zapsáno in continuo se závěrem pasáže „Na Bezdězi...“, avšak odlišným písmem a zřejmě dodatečně. To, jakož i umístění záznamu dovoluje závěr, že vznikl až po čtyřverší „Co zde sním...“ a před kresbou Kumburku.

5 *kartouz* – v *Ž*: Karthaus.

8 *Oudolí před Radkyní...* – kamenný kříž je vyobrazen v Národopisném sborníku okresu hořického 1895, 202.

14 *Všecko, co živého...* – dvakrát šikmo škrtnuto červeným inkoustem; srov. Pouť krkonošskou (II 107).

19 *Dub studánkou v Čistěj* – Čistá sev. od Nové Paky u Pecky. Podle Krčmy se v kraji udržela tradice o prameni vytékajícím z dubového kmene (K. H. Mácha na Novopacku, Beseda 1, 1940, č. 21 /19/, str. 391 n.).

124, 2 [Kresby: *Dol sv. Alberta u Housky. Houska.*] – Počínaje touto stránkou není přírodní situace ve skicách zcela prokreslena a kultury jsou v načrtnutých konfiguracích vyznačeny poznámkami jako *bor, pole, chmel, luka* atp. Na některých místech si Mácha rovněž připsal některé pro něho zajímavé podrobnosti, které kresba dostatečně jasně nevyjadřovala, jako u boleslavského hradu polozakrytou věž v pozadí slovem *silnější*. – *Dol sv. Alberta* – Svatovojtěšské údolí u Kokořína (srov. zde str. 120, 122 a 219).

3 *In diesem Haus...* – verše 6–8 ze 4. strofy Byronova *The Testament of Tasso*.

7 [Kresba: *Horské hřebeny.*] – Protože na následující sudé stránce jsou již kresby hradu na Kunětické hoře, zachycuje kresba patrně pohled na krkonošské hřebeny při zpáteční cestě. Z toho důvodu také interpretujeme popisná hesla *gstg*, jimiž jsou označeny jednotlivé hory, jako *gestiegen* (tj. hory, na které Mácha vystoupil). Jedna z hor je charakterizována vpiskem *kahl*. – Ačkoli na rkp. str. 48 a 50 jsou ještě kresby z cesty, nelze s určitostí tvrdit, že text na rkp. str. 46 za kresbou horských hřebenů vznikl také ještě na cestě. Po návratu byl jistě pořízen záznam *K opsání: Athos. Atlantis. Ātna*, který je již proveden perem (ř. 22).

8-11 *Já miluju květinu... poněvadž – není* – Na začátku i na konci pasáže jsou závorky červeným inkoustem, tj. značka obdobná čarám a škrtkům, jimiž Mácha označuje místa, kterých použil ve svém díle. Srov. Křivoklad (II 49) a Sabinův Úvod povahopisný (str. 37), kde jsou z obav před cenzurou vynechána slova „poněvadž není“. – 11 *Každý člověk...* – srov. Křivoklad (II 19).

19 *Bratři. Apostrofa Oldřichova na sen...* – v *Ž*: ... Oldřich. na sen. – Celé místo je zběžně zaznamenáno tužkou. Na témže řádku následující titul *Jindřich IV.* (v *Ž*: Jindř. 4tý) se zdá naznačovat, že v citovaném dramatu (překlad A. W. Schlegela König Heinrich IV., Zweiter Teil, Vídeň 1825; muzejní sign. 100 b K 18, svazek 13) je obsažen motiv, který by vysvětlil smysl zamýšlené, ale nevypracované Oldřichovy apostrofy na sen. Avšak ani v Jindřichově promluvě, jejíž začátek je tu naznačen a která je pak zapsána na rkp. str. 52, ani v celém dramatu není nic, co by mohlo být přímo uvedeno ve vztah k Máchovu heslu. Janského názor (formulovaný podle Wellkových úvah o vztahu Máchova dramatu k Shakespearovým hrám, srov. Torzo a tajemství Máchova díla, 1938, str. 376 n.), že četba dramatu Jindřich IV. „měla vliv na Máchovu koncepci dramatu Bratři“ (srov. Dílo III, 455), není neodůvodněný, avšak nedá se vyvozovat právě z tohoto místa (srov. zde dále str. 427).

125, 4 *Heinrich. O Himmel...* – Citát je z 2. dílu uvedeného Shakespearova dramatu, str. 52 n. – 9 v předloze: Neptunus’.

17 *Schall. Gewiß...* – citát z téhož dramatu, 3. jednání, 2. výstup, str. 56.

126, 3 *Mnohé dítě zvolá někdy...* – Záznam počínající na rkp. str. 52 odkazuje na konci stránky znaménkem ./ na pokračování na rkp. str. 54 (strana 53 obsahovala poslední dvě kresby z cesty), které uvádějí slova „Chtěl jsem říci...“. Pasáž „Když tehdy... Obraz z Hvězdy: atd.“ (126,26 – 127,2) je v *Ž* zrušena přeškrtním. – 16-18 *od Prahy... ana právě...* – v *Ž* původně: od Prahy, a právě...; pak: od Prahy, (génus můj) ani nevím... vedl, (a) ana právě...; 18 *ana právě dnes zde byla každoroční slavnost držána* – Pouť v Břevnově se slavností ve Hvězdě, konaná vždy v neděli po sv. Markétě, připadla r. 1833 na 14. červenec. – V souvislosti s úvahou o genezi motivu rakvičky s mrtvým dítětem ve Večeru na Bezdězu upozornil Králík (PK, 60 n.) na tuto pasáž, jejíž základ velmi důmyslně vidí v přirovnání literárního plodu k dítěti. Za žertováním je skryta Máchova úzkost, pocit tvůrčí odpovědnosti a obava, jak obstojí jeho dílo.

127, 13 *Der bunte, plauderhafte...* – citát z uvedeného Shakespearova dramatu, rovněž v Schlegelově překladu, sv. 16, str. 69.

21 *Bratři* – Text fragmentů je zapsán na třech místech na rkp. str. 54 tak, že první část až po verš „čili snem jen přešlé bylo noci“ vyplňuje za citátem „Der bunte...“, odděleným přes celou šíři strany čarou, zbylé místo v levém, užším sloupci. Druhá část, uvedená opakovaným heslem *Bratři*, až po verš „nemá ti čeho dáti, byt' i chtěl“ je vepsána vpravo od předcházejícího německého citátu; pod ní je za krátkou silnou oddělovací linkou umístěno dvojverší „Říše ta pustá bude noc, / až já zapadnu – a smrt atd.“. Od textu nahoře a vlevo je tato druhá část i s dodatkem oddělena čarami, takže je zarámována. Třetí část od verše „Slepý – slepý? – slepý? – Ó již vím“ až po verš „co by vzbudil touhu po zraku“ vyplňuje celý pravý, širší sloupec. Text fragmentů je zprvu psán skoro krasopisně, takže jej lze pokládat za přepis z původních náčrtů. Byl však ještě postupně redigován, o čemž svědčí četné opravy a vpisky. Týká se to zejména verše „co mi zdobí vojevodské čelo“, který je dodatečně vepsán do pravidelné mezery mezi verši, buď proto, že při redakci vznikl nově, anebo že byl opominut při opisování z původního náčrtu.

Způsob záznamu těchto náčrtů *Bratří*, tj. celkový rozvrh na stránce, rámcování jednotlivých částí, způsob postupné redakce textu, jakož i ráz písma v celku i v jednotlivostech jsou podobné jako u četných jiných záznamů v *Ž*, jmenovitě u *Mnícha* na rkp. str. 25–26 a zvláště na rkp. str. 28. Konstatujeme tyto skutečnosti proto, že pro *Králíka* (DM, 181) fakt, že „citovaný úryvek byl zapsán do nesporně *Máchova* tzv. *kokořínského* zápisníku, ... pro autentičnost znamená *pramálo*“; při objektivním posouzení uvedených skutečností je *Králíkovo* zlehčení autentičnosti těchto záznamů neopodstatněné a neudržitelné.

Verš „Tak mně milý tento zlatý vínek“ uvádí výrazný motiv, v němž se kníže v okamžiku smrti těžce loučí s odznakem své moci. Protože fragment *Bratří*, v němž je motiv obsažen, následuje v *Ž* v těsné blízkosti výpisků ze *Shakespearových* královských dramát a vznikal tedy rovněž časově v jejich blízkosti, zdá se pravděpodobné, že i pro tento motiv našel *Mácha* podklad v 2. dílu (4. jednání, 4. výstup) hry o *Jindřichu IV.* (str. 86 n.). Zde si totiž umírající král dá položit korunu na podušku lože. Zatímco spí, korunu odnese princ následník. Procitnuvší král je zdrcen domněnkou, že si princ předčasně korunu přisvojil. Věc se vysvětlí a následující pasáže rozvíjejí v dialogu otce a syna úvahy o významu tohoto symbolu vlády a o závazcích, které z něho plynou pro panovníka.

Motiv „vnitřního světa“ uvedený veršem „Teď však jsem sám si stvořil jiný svět“ má nápadnou obdobu v jiných *Máchových* textech, a to v *Ž* na rkp. str. 32, kde *Mácha* parafrázi *Irvingovy* povídky sa-

mostatně rozvádí (V té pustotě zavřený..., zde str. 94, ř. 22 n.) a v dopise III (Benešovi), kde adresátovi „ukazuje svůj svět“ (zde str. 307, ř. 9 n.); srov. také zde dále str. 512. Fragmenty na této straně Zápisníku spolu se záznamem na rkp. str. 104 (viz zde str. 220) a s fragmenty v Poznamenáních (viz zde str. 17 n.) umožnily rekonstrukci dramatického torza Bratři v I. svazku (str. 257 n. a 452 n.). Tak jako v Poznamenáních, i zde nové studium autografu opravilo nebo zpřesnilo text na některých místech, někde jej nově interpretovalo.¹

128, 1 *Ó by mohly červené rty moje...* – viz I 274, v. 7–13; linku za těmito verši Máchy přeškrtnal, protože následující verše „Zimní vítr čeří chladnou vlnu...“ až po verš „kdybys ty nebyla“ patří do téhož jednání, ovšem před verše předcházející (srov. I 273–274, v. 1–6); 16 *Tak mně milý tento zlatý vínek...* – viz I 269, v. 1–11; 129, 2 *Čím jsem byl, tak daleko již jest...* – viz I 270, v. 1–3; 6 *Boleslav jen se staví zblázněným...* a 10 *Nech, starče, však není toho třeba...* – viz I 270; 14 *Slepý – slepý? – slepý? – Ó již vím...* – viz tamtéž, v. 8–36; pasáž je v *Ž* ukončena středníkem; 130, 18 *říše ta pustá bude noc...* – Krčma i Janský (v Dile) tiskli tyto verše in continuo za veršem „co by vzbudil touhu po zraku;“, předpokládajice, že oba verše tvoří závěr Boleslavovy promluvy a že je Máchy pro nedostatek místa na konci stránky vepsal na zbývající volné místo v rámečku obsahujícím druhou část fragmentů. Toto řešení bylo převzato i v I. svazku naší edice (viz str. 271), ovšem tak, že za citovaným veršem byl středník zaměněn dvojtečkou, takže následující dva verše byly chápány jako větná konkluze pointující předchozí myšlenku. Protože jsme došli k názoru, že zmíněné dvojverší nelze takto formálně těsně připojit, vracíme se k řešení Krčmovu i Janského, i když jsme si vědomi, že jsou možná i řešení jiná, a to z několika důvodů. Především proto, že Máchova interpunkce na konci pasáží nebývá toho druhu, že by ji bylo možno považovat

¹ Podle výsledků nového studia opravujeme tedy text otisklý v I. svazku na těchto místech (strana a verš): 269, 6 *všelé m. všele* / 8 *nevyděl m. nevydul* (dosavadní čtení bylo chybné) / 270 18 *oslepeným – m. oslepeným.* – (v *Ž*: *oslepeným, –*) / 271, 27 *ten ěije ve mně, – m. ten ěije ve mně –* / 29 *Ha! – co dš? – m. Ha, – co dš? –* / 36 *po zraku; m. po zraku: / 273, 1 vlnu m. vlnu,*

V různoceních tamtéž na str. 462–463 opravujeme, popřípadě doplňujeme záznamy na následujících místech takto: *Jednání druhé.* 2 co mi zdobí vojevodské čelo] v *Ž* *dodatečně vepsáno do mezery mezi 1. a 3. veršem / Jednání třetí.* 2 zdalž to] (zdali) zdalž to *Ž* (*úprava provedena dodatečně přepisem i v ž a vepsáním slova to do mezislovní mezery*) / 4 *Nech, starče,*] *Nech* (toho , starče! *Ž* / 5 *neprozradí*] (neuhlídá) *neprozradí Ž* / 7 *ti*] v *Ž* *dodatečně vepsáno do mezislovní mezery* / 21 *nepotřebuje místa víc než ty*] *přv.* neobsahuje více nežli ty, *pak* on nemá místa více nežli ty, *konečně* nepotřebuje místa víc než ty *Ž* / 27 *ve mně, – kdo*] *ve mně, –* (–) *kdo Ž* / 28 na] v *Ž* *dodatečně vepsáno do mezislovní mezery / Jednání čtvrté.* 4 *který*] (jenž) *který Ž* / *Konečně* doplňujeme v odstavci *Opravujeme* (str. 463) ve IV. jednání: 9 *krasné.*

z hlediska edičního vždycky za zcela závaznou (srov. například zde Jitčinu promluvu „Zimní vítr...“, která se v *Ž* také končí středníkem). Chybí tu dále jakákoli značka zařazující citované dva verše na závěr promluvy, ačkoli takový způsob je u Máchy velmi obvyklý (srov. zejména Poznamenání) a objevuje se hned na následující stránce Zápisníku. Konečně pak se oba verše rázem písma nápadně odlišují od textu Boleslavovy promluvy a byly tedy nepochybně napsány jindy než tato promluva; Mácha mohl ovšem v promluvě pokračovat dodatečně, a to tak, že si načrtl další reflexi, která by byla snad rozvíjela pojmy ‚pustá noc‘ a ‚zapadnu‘.¹ Bylo by tedy také možno středník na konci promluvy nahradit tečkou a dvojverší tisknout pak buď in continuo, nebo samostatně jako nový, volně související motiv.

20 *O Kind, dein Vater...* – výpisek z citovaného Shakespearova dramatu, v Schlegelově překladu (muzejní sign. 100 b K 18, svazek 17), str. 40.

131, 7 *Diuky při etcetera...* – V autografu je místo latinského výrazu značka, kterou interpretujeme v tomto znění s oporou obdobné značky v Schulzově opisu Cikánů (*06*), viz II 356 a obrazovou přílohu č. 11 tamtéž. Latinský výraz je eufemistická náhrada nějakého skatologického slova; v tomto významu je podle upozornění p. of. dr. V. Šmída uera doložen např. u Grimma, *Deutsches Wörterbuch*, III, 1862 a v lístkovém materiálu Ústavu pro jazyk český ČSAV. Krčmovo čtení „při pr[aní]“ není přesvědčivé ze tří důvodů: počátek značky rozhodně není písmeno *p*, za druhé topografie Karlova nemá žádné vhodné místo k praní a konečně je nepochopitelné, proč by byl Mácha zašifroval nezávadný výraz. Podporou nové interpretace se zdá být skutečnost, že v Máchově době existoval na Karlově tzv. kurhaus, útulek a léčebna pražských prostitutek. K citované písni srov. Holas, *České národní písně a tance*, 2 (č. 15) a 4 (č. 16a). – 9 *repete ter* – třikrát opakovat.

17 *Ona tak jedná...* – Podle Janského, který uváděl záznam ve spojitost s koncem záznamu ze 17. září v Deníku z roku 1835 (viz str. 284) a s pasáží v *Ž* na rkp. str. 56 (zde str. 135), se tu snad mluví o Lori Šomkové. Je-li však správná naše interpretace předchozího záznamu, může tato pasáž na něj motivicky navazovat; 19 *Poráde v domácnosti, netouží ven* – dodatečně připsáno, když byl záznam oddělen linkou (záznam je dokončen v prostoru linky) a pravděpodobně až po záznamu následujícím, který fixuje velmi podobný motiv.

¹ Výraz ‚zapadnout‘ zde má též význam, který Jungmann dokládá synonymy ‚pojtí‘, ‚zu Grunde gehen‘; srov. Poznamenání, rkp. str. 5, zde str. 16: „Hned nepojde stfelený Oldřich.“ Srov. zde také str. 371.

132, 1 *Bitva na Bílé hoře...* – srov. Proslov k truchlohře Král Fridrich (I 247 n.); 3, 7, 12 *Sednice, kde N. nemocný...*, *Na vrcholku Blaník...*, *Hrobka...* – snad náčrty k dramatickým scénám. V autografu jsou v pořadí 2-3-1, označení *1n1* a *2h1* Mácha připsal dodatečně. Doposud se tyto tři záznamy spojovaly dohromady se záznamem „Bitva na Bílé hoře...“. Tímto záznamem se končí třetí čtvrtina levého sloupce (zbytek sloupce zůstal prázdný) a záznamem „Na vrcholku Blaník...“ se začíná na pravém sloupci nahoře. Podle obdoby na jiných místech, kde Mácha s novým tématem začíná novou stránku nebo nový sloupec, je oprávněna domněnka, že i zde se tak stalo proto, že tu byly zaznamenány motivy nové, nesouvisějící s předcházejícím záznamem, a takové, o nichž autor předpokládal, že je širě rozvine.

14 *Flašinetláři. Hadrnice...* – Text začíná v dolní části levého sloupce za záznamem „Bitva na Bílé hoře...“ a končí tam slovy „co jest život“. Za nimi je křížek, který se opakuje na začátku pokračování na pravém sloupci pod motivy k dramatickým scénám. Srov. Řeč (II 158). – 27 *fiska* – snad *ficka*, tj. děvečka nebo čišnice.

133, 10 *V prvním polibení...* – srov. Marinka (II 138, 3) a komentáře k heslům Bezauberte Rose (str. 393) a Nachhall der Liebe (str. 398).

11 *Syn jeden mrzák...* – Za slovy „sundání prvního a smrt druhého.“ (ř. 18–19) byly ještě tři pomlky oddělující otcovu promluvu; do neúplného řádku prvního odstavce a do následující meziřádkové mezery vepsal Mácha dodatečně větu „Vtip ... že dosti dlouhá k tomu!“ (ř. 19–20). – Celý záznam je patrně přípravou pro Cikány. Motiv ruky, která udeřila otce, je folklórního původu; souvisí totiž s podáním o dítěti, které se provinilo násilím proti rodičům a je po smrti trestáno nepokojem v hrobě: z hrobu ční provinilá ruka, která klidně spočine teprve tehdy, až je proveden symbolický usmiřující úkon (Thompson Mot. E 411.0.1; srov. také Bolte-Polívka, Anmerkungen, II, str. 550 n.). Fakt, že zmíněný vpisec byl proveden dodatečně, potvrzuje domněnku, že se tak stalo po četbě Brentanova dramatu Die Gründung Prags, kde je tento motiv součástí Libušiny promluvy při soudu (str. 139). Přímé citáty z Brentana jsou na následující straně Zápisníku. – S výjimkou náčrtů k dramatickým scénám (srov. výše) záznamy *Výhlídka na řeku...* až po *Flašinetláš přijde v svůj hořící byt...* (134, 1–6), jimiž je ze značné části vyplněna rkp. str. 55 a jež přesahují na rkp. str. 56, zřejmě tvoří komplex motivů, které jsou spjaty tím, že vycházejí z pozorování života především deklasované vrstvy pražského obyvatelstva. Není vyloučeno, že je tu seskupen materiál k próze obdobné druhému dějství Marinky; mezi záznamy je ostatně motiv, který je v Marince rozveden (srov. II 138, 3). Stupeň zpracování

motivů je různý, někde jsou rozvedeny v náznak scény, jinde přecházejí v reflexi. – 5 *Přibližování se slunci k Síriu* – srov. zlomek básně Hružno kolem (I 243, v. 6 n.) a zvláště prózu Svět smyslný (II 99, 12 n.).

8 – *die Erde fromm zu küssen...* – citát z dramatu C. Brentana *Die Gründung Prags*, 1815, str. 41; srov. Noc (I 203, v. 8–9 a 15–16).

10 *Dann reich' der Erde...* – Brentano, tamtéž, str. 30; poslední verše krátké promluvy křesťanky Trinitas, která evokuje vidinu konce světa obracejíc se k Bohu.

12 *Es weht kein Lüflein...* – Brentano, tamtéž, str. 59 (citáty z Brentana identifikoval Janskému V. Jirát); 13–15 Verše „*einsame Fünklein ... schießende Sterne*“ podávají obraz v dílčích prvcích výstavby pozoruhodně blízký Máji, v. 15 n.; 16 *im glühenden Aug'* – v předloze: *über dem glühenden Aug'*. – Máchova znalost Brentanova díla se datuje nejméně od doby, kdy vznikl Vproud (srov. II 129), neboť charakteristika spisovatelů, kteří se „pokusili... obyčejce, zvyklosti, povahy, mravy a způsoby lidu slovanského vypsati“, mimo jiné přiléhavě charakterizuje právě Brentanovo drama, přesněji řečeno autorův komentář k němu. Tento nezvykle rozsáhlý poznámkový aparát (37 stran) obsahuje množství údajů o historii Čechů a Slovanů, o jejich mytologii, obřadech, obyčejích atd. (Mimochodem řečeno, způsob, jímž Mácha v *Poznamenání k Máji* – k slovům „Jenž na stráži, co druzí spí“ atd. – komentuje folklórní motiv z I. intermezza, je přesně týž jako způsob, jímž Brentano vykládá obdobná místa ve svém dramatu.) – V poznámce č. 83 Brentano zaznamenal demonologické vyprávění o čarodějích a čarodějnicích, kteří se shromažďují na svých schůzkách v kočičí podobě. Toto vyprávění Brentano rozvedl a přepracoval v povídce *Das Pickenick des Katers Mores*, která je vložena jako první do rámcového vyprávění *Die mehreren Wehmüller und ungarischen Nationalgesichter* (časopisecký otisk 1817, první knižní vydání 1833). V epizodě rámcové povídky, která následuje bezprostředně po zmíněné vložené povídce, vypravuje se o tom, jak cikánský hudec hraje a zpívá shromážděné společnosti starobylou cikánskou píseň. Jednomu z přítomných se píseň zalíbí; požádá hudece, aby mu naidiktoval text. Hudec odmítne a zájemce si poznamená podle paměti aspoň obsah. Šlo o žalozpěv na smrt tisíce cikánů, a to formou nářku matky za padlým synem a milenky za zabitým milým. Následuje historický výklad o příčinách a průběhu nešťastné bitvy. Všecko neobyčejně připomíná píseň Nagy-Iday a poznámku pod čarou v *Cikánech* (II 185 n.). Ovšem obsah Máchovy písně i historický výklad je v detailech do té míry od Brentana odchylný, že nelze uvažovat o genetické souvislosti; nanejvýš byl Mácha Brentanem upozorněn

na nějaký pramen, jímž bylo patrně Thomasiovo dílo *Historische Nachrichten von den Zigeunern*, 1748 (srov. Max Preitz, *Brentanos Werke II*, Leipzig-Wien 1914, str. 500). – Máchův zájem o Brentana byl trvalý, srov. výpisek v Zápisníku „Die gesunde Religiosität...“, rkp. str. 103, zde str. 216.

21 *Tichý jsem co harfa bezestrunná...* – Odkaz „Od str. 27“, provedený způsobem doloženým i na jiných místech Zápisníku a psaný Máchovou rukou, je doplněn záznamem: „m. t. Finale. Ob. z ž. m.“, provedeným touž rukou, patrně Hindlovou, která na rkp. str. 27 vepsala „Fozžm“ jednak nad znělkou „Vzešel máj!...“ – omylem, protože znělka je v Marince v Overtuře, a nikoli ve Finale –, jednak nad znělkou „Ještě jednou v mladosti mé kraje...“, která je skutečně součástí Finale. Zkratku „m. t.“ chápeme v této souvislosti ve významu „má také“.¹

135, 17 *Nowy Parnas polski* (... zawierający poezje..., oddział trzeci: Poezje Juliana Korsaka i Alexandra Chodźki), Poznań 1833 (muzejní sign. 73 F 91); srov. výpisky na rkp. str. 82–83 a 115 (zde str. 173 a 235). – 19 *Briefe über die dänische Literatur* – kniha dánského autora Nicolaye Nathana Fürsta vyšla r. 1816. – *Księgi pielgrzymstwa...* – Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego (1832) od A. Mickiewicze.

21 *Květy severní* – viz komentář k str. 112. – Záznam má význam pro posouzení Máchových znalostí ruštiny. Alfréd Bém totiž ve studii K. H. Mácha a ruská literatura (ve sborníku Karel Hynek Mácha – Osobnost, dílo, ohlas, 1937, str. 77 n.) uvedl jako jediný nesporný doklad toho, že Mácha četl rusky, zápis z Deníku ze dne 16. září 1835 (srov. zde str. 283) o ruském nápisu na hrobě Heleny Tělepněvny. Pokud jde o odkaz na Severní květy, údaj „Čtěno“ vyložil tak, že se nevztahuje na citovaný almanach, nýbrž na německou informaci o něm, která byla pod šifrou 58 otištěna v *Blätter für literarische Unterhaltung* 1830, č. 59, str. 235 n. Tato recenze dokládá totiž informaci „o rychlém rozvoji ruské literatury“ některými ukázkami ruské poezie v překladech. Kromě Žukovského básně *More* je tu také překlad Deřvigovy básně *Son* pod titulem *Der Traum*. Tuto báseň Bém ztotožnil (zřejmě proto, že svou povahou připomíná žánr „romansu“) s básní *Romans*, kterou cituje Mácha, a svou konstrukci uzavřel v tom smyslu, že podkladem Máchova záznamu je uvedený článek

¹ Tímto zjištěním a z něho vyplývajícím výkladem se opravují starší údaje, podle nichž „m. t.“ se interpretovalo jako součást Máchova odkazu, přičemž pro zkratku nebyl podán výklad (srov. I 417–418 a 421). Kromě toho zpřesňujeme popis přípisků na rkp. str. 27: druhý z nich původně začínal literou *O* (patrně *Obrazy*).

v Blätter.¹ Přehlédl však přitom, že v almanachu Severnyje cvety na rok 1829 je na str. 183 další Deřvigova lyrická píseň přímo označená názvem Romans (info trace dr. O. Ma e i e). Tím tedy Bémova konstrukce padá a Máchův záznam nepochybně nasvědčuje tomu, že Deřvigovu skladbu četl v originále ze Severních květů. Ostatně svědectví o jisté Máchově schopnosti číst rusky je víc, než se dosud uvádělo: týž almanach „Květy severní, r. 1828“ si zaznamenal mezi čtenými knihami již na rkp. str. 37 (zde str. 112), ve výpisku z Blätter na rkp. str. 15 (zde str. 57) dosadil vlastní ruský titul a ve výpisku na rkp. str. 69 n. (zde str. 153 n.) opsal s porozuměním ruský termín pro pevnost.

136, 1 *Výjímky ze Slowackiego (Juliusza)* – Předlohou byl citovaný svazek souboru Poezje Juliusza Słowackiego, jehož obsahem jsou Poezje dramatyczne (muzejní sign. 92 K 97). Při pořizování výpisků označil Mácha ve většině případů na začátku úryvků nejen jednání a výjev, nýbrž i stránku předlohy; kromě toho paginaci zaznamenal i tam, kde text předlohy přecházel plynule na novou stránku. Tyto mechanické odkazy na stránky předlohy nemají orientační význam a někde by mohly vést k nejistotě o členění monologů a dialogů; proto je vypouštíme. – **138, 17–18**: užito jako prvního mota v Řeči, viz II 157; **140, 6–15**: užito jako mota 3. kapitoly Křivokladu, viz II 22; **23 Str. 210** – v Ž zkratka t. s. (= táž strana); úprava se opírá o vypuštěný údaj *S. 210* před předcházejícím veršem; **24 Blazne! (Paziu!)** – v předloze: Paziu! Henryk oslovuje šaška Nicka, kterého na tomto místě Słowacki označil jako páže. Mácha si povšiml této nesrovnalosti a pokusil se ji uvést na pravou míru slovní formou utvořenou od nominativu blazen, který četl v předcházejícím textu (náležitý tvar by byl Błaźnie); **141, 3** (*opakuje slova královny*) – vlastní poznámka Máchova; identifikuje následující verš jako parafrázi verše z královniny promluvy na str. 215 předlohy; **9–10**: neúplného dvojverší označeného svorkou červeným inkoustem bylo užito jako prvního mota k 13. kapitole Cikánů, viz II 256; **27 Juž nic mi** – v předloze: Juž mi nic; **144, 1 Ballada** – 5. jednání, 1. výjev, str. 229 n. Titul k písni dosadil Mácha podle předchozí scénické poznámky. Poněvadž píseň tím nabyla povahy samostatného básnického výtvoru, připojil na konci autorovo jméno; jak upozornil Szykowski (o. c., str. 50), jde skutečně o Słowackého přebásnění skotské balady „Edward,

¹ Deřvigův Son je otištěn v Severních květech jako první ukázka z jeho poezie na str. 47–48, na str. 176–177 je otištěna jiná jeho báseň. Veden svou konstrukcí, Bém patrně už nezjišťoval v almanachu, obsahuje-li ještě další ukázky z Deřviga.

Edward“ (Percy's Reliques of ancient english poetry. Nach der Ausgabe von 1765 ... herausgegeben von Arnold Schröder, 1893, str. 58 n.); 145, 12–18: 1. jednání, 1. výjev, str. 5; 19–21: 4. jednání, 1. výjev, str. 70; 22–25: 3. jednání, 1. výjev, str. 61; celého výpisku užito jako mota ke 4. kapitole Cikánů, viz II 193; 146, 1–2: 1. jednání, 1. výjev, str. 22; 3–5: z citovaného jednání, str. 23; 7–9: 4. jednání, 1. výjev, str. 77; 10–11: 3. jednání, 1. výjev, str. 53; dvojverší označeného svorkou červeným inkoustem bylo užito jako druhého mota k 13. kapitole Cikánů, viz II 256.

12 *Bazlivec příčinou matky*... – motiv srov. s Přísahou (II 273 n.), Cikány (kap. 10; II 238 n.) a s komentářem k výpiskům ze Scottova románu Montrose (zde str. 377).

14 *Renntiere der Lapppen*... – parafrázující výpisky z článku Die Gebirgs-Lappländer in Finnmarken v 7. ročníku (1829) periodika Taschenbuch zur Verbreitung geographischer Kenntnisse, vydávaného J. G. Sommerem, str. 319 a 321 (muzejní sign. 45 F 124 a 45 G 257, 2. řada). Výpisky následují po pomlčce in continuo za předcházejícím záznamem, avšak byly psány v jiné době (jiné pero, kurent proti latince). Protože oba záznamy navzájem nesusouvisí, tiskneme je odděleně. – 17 *Rursus vidi*... – Znovu jsem viděl... Připsáno dodatečně; koresponduje se záznamem na protější stránce v Z v téže úrovni (zde str. 148, ř. 5), kde k témuž datu mezi čtenými knihami se Mácha znovu vrátil k Sommerovu almanachu z r. 1829.

147, 1 *K Poznamenání ku Křivokladu*... – šikmo škrtnuto červeným inkoustem, srov. Doslov ke Křivokladu, Prolog (II 52).

148, 3 *Poezje Slowackiego*... – srov. výpisky zde na str. 136 n. – 7 *Noviny české* – tj. Pražské noviny.

10 *De obligationibus*..., *De usuris*... – asi tři čtvrtě rkp. strany 65 a polovina rkp. strany 66 je vyplněna latinskými výpisky z římského práva.

12 „*Bagdad*“ von Buckingham – Pojednání je v citovaném almanachu na str. 364 n.; zakládá se na autorově knize Travels in Mesopotamia... (1827). Podle líčení je Bagdad město v úpadku a zdaleka se nevyrovná své slavné pověsti. – 13 „*Briefe über den Bosporus*“ – tamtéž, str. 394 n.; výtah z anonymní knihy Lettres sur le Bosphore... (1821). – Následující Máchovy výpisky obsahují citáty a parafráze ze stran 407, 410, 413, 420–422, 426, 434, 436, 437.

149, 25 „*Peking*“ – následující citát z článku téhož jména je z 5. ročníku (1827) Taschenbuchu, str. 1–2. – 31 *Reise nach China*... – údaj je z téhož článku, str. 3. Citovaný cestopis je předlohou stati v Taschenbuchu, jak je v tomto almanachu obvyklé.

150, 3 100 *Kopieiken*... – celkem přesný opis poznámky pod čarou tamtéž na str. 11.

7 *An den Stadtmauern*... – poněkud upravený výpisek ze str. 11 tamtéž; 11 *čech* – v předloze: Tschech; drobná čínská mince.

13 *In Peking ist die StraÙe*... – excerpta z článku *Über die Bhills, eine Völkerschaft des nördlichen Hindustans*, Sommerův Taschenbuch, 5. ročník (1827), str. 391 n.

16 *Maha-Deva* – božský praotec kmene Bhillů. Bhillové byli považováni za nečisté proto, že jeden ze synů božstva hříšně zabil posvátného býka Maha-Devy (str. 399 n.); *Sivaseda* – v předloze (str. 403 n.): Sedasiva; praotec bhillských zbožštěných hrdů. Vypravuje se o něm, že rozdál pěti ženám kouzelné plody, z nichž ženy otěhotněly. Narodilo se pět synů, z nichž nejstarší jim všem zjednal slávu a bohatství tím, že získal za ženu vílu. Tento příběh má nápadně pohádkový ráz: kryje se v podstatných bodech s typem č. 400 podle Aarne-Thomsona (*Swan Maiden*); 17 *Die Bhills der Indier begraben*... – tamtéž, str. 424 n.; 19 *Die Hochzeiten*... – tamtéž na str. 420 n. je podrobný popis bhillské svatby; srovnání s ruskou svatbou provedl Mácha sám; 20 *Die Leiche*... – tamtéž, na straně 425, jak Mácha na konci poznamenal.

151, 24 v předloze: nach der Ostküste.

28 *Poč Pordar Parteien* (v Ž: Partheyen) – Tato slova, jejichž smysl a souvislost nejsou jasné, byla vepsána na volném místě předcházejícího záznamu mezi záhlavím a obsahem Sommerova almanachu a pak smazána prstem.

152, 13 v předloze: in der Kirgisischen Steppe.

153, 24 *Die südlichen kirgisischen Steppen* (v předloze: Die südlichen Steppen)... – srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), článek *Der Salzsee Inderskoi*..., str. 1 n. Mácha předlohu částečně cituje, částečně parafrázuje a zkracuje; dojem plynulého textu je výsledkem jeho zpracování. – 154, 17 v předloze: oder geringerm Range; 155, 11 *ein etwas kleiner Hausraum* – Mácha přesně opsal předlohu, ačkoli by smysl vyžadoval formu kleinerer; 33 v předloze: in der Folge völlig weg.

157, 12 *Die Kosaken setzten*... – pokračování výpisku z článku *Der Salzsee Inderskoi*..., srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 18 n. – 18 v předloze: über der Oberfläche; 158, 14 *Der Kirgisen-Sultan*... – v Ž: Die Kirgisen(!) Sultan; původní znění mělo asi být: Die Kirgisen mit der Herde, pak při psaní podmět změněn na Sultan, neprovedena však potřebná úprava.

17 *Der Himmel erschien*... – srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), článek *Nachricht von Kapitän Undrells glücklicher Ersteigung*

des Gipfels des Montblanc, str. 36 n.; výpisky jsou téměř doslovné. – 24 v předloze: Die Stille und Einsamkeit; 32 v předloze: ob ich das Mittelländische Meer gesehen. – V předloze na str. 39 v pasáži, která předchází Máchovu záznamu „Auf dem Gipfel des Montblanc. 11 1/2 Uhr.“ se čte věta: „Hier sah Undrell noch einen Schmetterling gegen den Gipfel des Berges fliegen, einige lagen tot auf dem Schnee.“ Srov. Pouť krkonošská, která ovšem vznikla již r. 1833 (II 107–108). Vzhledem k této motivické shodě lze Máchovu poznámku za výpisem 160, 4 (*Poet.*) chápat jako zkratku hodnotícího slova Poetisch. Odchylně se o chronologii Pouti krkonošské a tohoto záznamu vyslovuje Králík v PK, str. 44.

5 *Legenda. Maistück der Annals of Philosophy...* – Záznam je vepsán na zbývající volné místo na rkp. str. 72 u záhlaví záznamu Obsah Sommerova Taschenbuchu 1833. V citovaném periodiku vyšla Undrellova zpráva o výstupu na Montblanc, na niž se Sommer odvolává v úvodu své parafráze.

7, 8 *Legenda. Schriften der Wernerschen Gesellschaft...*, *Gilberts Annalen...* – předlohy pro Sommerův článek Der gewanderte Stein..., z něhož si Mácha pořídil výpisky (srov. dále). – *The History of Madeira...* – předloha pro Sommerův článek Die Insel Madeira; výpisky srov. dále.

11 *Der gewanderte Stein...* – srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 43 n., článek Der gewanderte Stein bei Castle Stuart in Inverness-Shire in Schottland. Výpisky si Mácha provedl v jiném pořadí. – 16 v předloze: Dieser Felsenblock.

23 *Legenda. Neue allgemeine geographische Ephemeriden* – předloha pro Sommerův článek v 1. ročníku Taschenbuchu Die Insel Madeira, str. 46 n., z něhož následuje Máchův výpisek.

161, 1 *Legenda. Haude- und Spenersche Zeitung* – předloha pro Sommerův článek Reise des preußischen Generals Minutoli nach Ägypten, str. 51 n., z něhož následují Máchovy výpisky.

15 *Die schwimmenden Eisberge...* – srov. Sommerův článek Von den Eisbergen und Gletschern in der Baffins-Bai, str. 119 n.; výpisky jsou doslovné.

162, 5 *Legenda. Allgemeiner schweizerischer naturwissenschaftlicher Anzeiger* – časopis je citován v Sommerově článku Von den Eisbergen..., str. 127.

7 *Man sieht nicht selten am Ufer...* – srov. Sommerův článek Amerikanische Krokodile, str. 128 n. Máchovy výpisky jsou dílem doslovné, dílem parafrázující. V předloze je rovněž citován pramen článku, který si Mácha zaznamenal jako *Legenda. Mungo-Parks...* (ř. 24).

163, 4 *Die wilden Völkerstämme...* – srov. Sommerův článek Westkaledonien an der Westküste von Nordamerika, str. 135 n.; obsah je zaznamenán heslovitě.

11 *Auf dem Wege von Buchara...* – srov. Sommerův článek Die russische Gesandtschaftsreise nach Buchara im Jahre 1820, str. 147 n.; obsah je zaznamenán heslovitě.

23 *Str. 161 k začeti* – Týká se pokračování v četbě Sommerova Taschenbuchu 1823, kde je na udané straně bibliografický odkaz Máchou zaznamenaný jako *Legenda. Travels in Georgia...* (ř. 24), o který se opírá Sommerův článek Sir Robert Ker Porters Reise durch Georgien und Persien in den Jahren 1817 und 1818. Máchovy výpisky z něho, až na závěrečnou resumovanou část skoro doslovné, začínají 164, 1 slovy *Beim ersten Erblicken...*; 18 v předloze: schwanden sie zu Hügeln herab; 20 *Es ist mehr als Poesie* – srov. zde str. 537.

167, 1 *Legenda. Nouvelles Annales des Voyages...*, 4 *Fundgruben des Oriens*, 5 *Wys' Reise...*, 6 *Alpina...* – prameny k článkům Sommerova Taschenbuchu, 1. ročník (1823), citované tamtéž na str. 184, 198 a 200; 4 *W. S. Resdiwesky* – autora tohoto jména se nepodařilo identifikovat; proto bez opory pro emendaci ponecháváme znění Ž. Není vyloučeno, že v předloze Mácha citované je jméno zkomoleno a že možná znělo Resdiwski (tj. Režděvskij).

9 *Die Gensenjagd...* – heslovité výpisky z článku Über Gensn und Gensenjagd, srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 198 n.

20 *Legenda. Voyage en Amérique...*, 21 *C. C. Robins Reisen...* – prameny k článku Neu-Orleans und seine Umgebungen, srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 219 a 221; vlastní heslovité výpisky začínají slovy *Der Mississippi ergießt sich...* (ř. 24).

168, 4 *Von Bukarest...* – heslovitý záznam z článku Bemerkungen auf einer Reise von Bukarest nach Konstantinopel, srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 237 n.

10 *Seite 247. – In Wadi Musa...* – Na citované straně Sommerova Taschenbuchu (1. ročník, 1823) začíná článek Bankes wunderbare Entdeckungen im steinigem Arabien, z něhož následují heslovité výpisky. – 14 *Es sollen Überreste der Stadt Petra sein...* – v Ž chybí infinitiv sein. Místo, které Mácha parafrázoval svým záznamem, zní v předloze: Diese Ruinen... sind Überreste der Stadt Petra. Máchova formulace, která zůstala kusá, je nepochybně ovlivněna slovním vyjádřením ve větě předcházející před druhou zmínkou o týchž zříceninách (worin Aarons Grab sich befinden soll).

20 *Legenda. Voyage en Arménie...*, 23 *Neus Bibliothek...* – srov. Som-

merův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 253. Jde o prameny k článku Kurdistan, tamtéž na téže straně. Z něho následují výpisky začínající slovy *Kriegsübungen sind Hauptgenuß...* (ř. 27); v předloze jsou vypsaná místa v jiném pořadí, dojem souvislého textu je výsledkem Máchovy redakce.

169, 25 *Die Walfische tauchen...* – srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), článek Buenos Aires, str. 262 n.; parafrázovaná místa jsou v předloze v jiném pořadí.

170, 5 *Die Nipapalme...* – téměř doslovný výpisek z článku Die Philippinen, Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), str. 293.

9 *Die Adamsspitze auf der Insel Ceylon...* – srov. stejně nadepsaný článek v Sommerově Taschenbuchu, 1. ročník (1823), str. 310 n. Výpisky Mácha sám komentuje (*Die Beschreibung...*, 171, 2) a odkazuje na předlohu (*Vide...* 171, 4). – 12 v předloze: nicht nur von den Buddhaisten und Hindus, sondern auch von den Mohammedanern; 171, 8 *auf dem Gipfel und einer...* – brachylogická vazba vznikla krácením předlohy, která obsahuje podrobný popis hory, na jejímž temenu je skalnatý vrchol s otiskem Buddhovy nohy.

20 *Legenda. Analysis...* – údaj je převzat ze závěru článku Die Adamsspitze... (viz zde výše), str. 325.

22 *Von der Morgendämmerung an...* – srov. Sommerův Taschenbuch, 1. ročník (1823), článek Die Prinz-von-Wallis-Insel oder Pulopinang, str. 326 n.

172, 6 *Seite 339.* – *Das neue Eiland...* – výpisek z článku Das Erdbeben von Caracas am 26. März 1812 und sein Zusammenhang mit andern vulkanischen Erscheinungen v Sommerově Taschenbuchu, 1. ročník (1823), str. 337 n. – 10 v předloze: über der Meeresfläche.

13 *Am Niagarafall...* – doslovný výpisek ze str. 477 Sommerova Taschenbuchu, 1. ročník (1823), z článku Der Niagarafall in Nordamerika, str. 471 n.

173, 1 *Ž Melodie irlandské* – výpisek ze souboru Poezje Juliana Korsaka, obsaženého v antologii Nowy Parnas polski..., str. 32; srov. záznam o čtených knihách v *Ž* na rkp. str. 56, zde str. 135. Po straně označeno svorkou červeným inkoustem. R. Welck (Torzo a tajemství, str. 379) upozornil na myšlenkovou shodu posledních dvou veršů s veršem 813 v *Máji*. Viz dále v *Ž* rkp. str. 115, zde str. 235.

7 *Nieraz z łzami zlewając...* – (v předloze: Nieraz łzami...) z téže antologie, str. 63; stejně označeno jako předchozí výpisek, s nímž toto čtyřverší tvoří druhé a třetí moto k 3. kapitole *Cikánů*, viz II 184; co se týče motivu zříceniny, srov. komentář k dopisu II (zde str. 496).

17 *Legenda. Kasthofers Bemerkungen...* – předloha pro Sommerův

článek Über die Veränderungen in dem Klima der Alpen, srov. Taschenbuch, 2. ročník (1824), str. 5.

21 *Wichtigste Entdeckungen* – zkrácený záznam titulu uvádějícího přehled výzkumných cest a otištěného v čele citovaného almanachu;

174, 1 *Die Llanos* – v *Ž*: LJanos.

7 *Schnellpost...* – titul časopisu zní Schnellpost für Moden, podtitul Magazin für die elegante Welt und alle Kunst- und Gewerbetreibende, welche für jene wirken (vycházel v Lipsku).

10 *Ž Rozmaitości* – výpisek z anonymní básně otištěné pod uvedeným názvem v časopise Rozmaitości, Pismo dodatkowe do Gazety lwowskiej, 1834 (muzejní sign. 92 A 50), č. 1, str. 6; verše 1–3 a 6–8 tvoří moto k 10. kapitole Cikánů, viz II 238.

20 *Druhá apologie...* – srov. výpisky v *Ž* na rkp. str. 102 (zde str. 214).

175, 5 *Verbindung des Menschen...* – článek v Blätter aus der Gegenwart (přesný titul viz dále na rkp. str. 85, zde str. 176), č. 1, str. 6 n. Jsou zde sneseny přírodopisné poznatky potvrzující údaje antických spisovatelů o spontánní náklonnosti některých zvířat, hlavně delfínů, k člověku a o jejich nepřipravené pomoci při lovu. – 7 *Die Welt vor den Sündflut* – ...nach dem Systeme Cuviers, tamtéž, str. 15 n. V článku se rozbořem nalezišť fosilií potvrzuje Cuvierova teorie o katastrofických proměnách geologického složení země. Z tohoto článku jsou i následující výpisky 8 *Diese Temperatur...* a 16 *Warum folgte die Natur...* Poslední větu prvního výpisku Mácha sám podtrhl, závěr druhého výpisku (*Die höchste Weisheit = die höchste Notwendigkeit.*) je vlastní dodatek Máchův. Ve druhém výpisku nad slovem *bedeckter* (ř. 17) je v *Ž* neznámou rukou tužkou nadepsáno slovo ‚belebter‘, které je emendací výrazu v kontextu zřejmě chybného. Za výpiskem jsou smazána slova *Die Welt*, tj. začátek titulu excerpovaného článku, který byl nadbytečný, protože by byl opakoval titul uvedený již před oběma výpisky.

30 *Der Einsturz...* – z téhož časopisu, č. 3, str. 20; výpisek z noticky s názvem „Ein Einsturz“, která podává zprávu o tom, jak se ve francouzské vesnici Parnay při lámání kamene propadl do vinařova sklepa tamní hřbitov.

176, 4 *Bei der Insel Diego Alvarez...* – krácený výpisek z díla, jež spolu s citovaným místem Mácha označil na konci záznamu. Úplný titul díla zní: *Malerische Reise um die Welt. Eine geordnete Zusammenstellung des Wissenswertesten von den Entdeckungsreisen...*, verfaßt von einer Gesellschaft Reisender und Gelehrter unter der Leitung des Herrn Dumont d'Urville. Ins Deutsche übergetragen und mit einigen Anmerkungen und Zusätzen versehen von Dr. A.

Diezmann. Díl I (1835), II (1837), Lipsko. (Srov. výtisk v Náprstkově knihovně, sign. C E 20.) Od r. 1834 však dílo zprvu vycházelo na pokračování jako příloha časopisu *Blätter aus der Gegenwart*, kde je také Mácha četl (srov. záznam o četbě na začátku rkp. str. 85, č. 4). Svědčí o tom exemplář 5. ročníku (1834), uložený v knihovně Památníku národního písemnictví, sign. Q 69 D 4, ve kterém je zřejmě omylem vevázáno několik stránek cestopisu s rytinkou. Máchovy odkazy na stránky se tedy týkají odchylného původního stránkování v časopise. (Ani v Lipsku se nepodařilo nalézt ročníky časopisu s úplnými přivázanými přílohami cestopisu a není tedy možné určit původní paginaci v časopise u těch výpisků, kde Mácha sám stránkování neoznačil.) V knižním vydání je text výpisku na str. 28–29.

17 *Ze Společnosti obdržel jsem...* – Jde o soukromý čtenářský spolek, jehož členové, mladší i starší spisovatelé a redaktoři, odbírali cizí literární a jiné časopisy. Není jisto, zda byl Mácha také členem této Společnosti; podle Sabiny mu odtud časopisy zapůjčoval student Beneš (srov. *Vzpomínky*, str. 33, a Jakuba Malého *Vzpomínky a úvahy starého vlastence* v 2. svazku Výboru drobných spisů, 1876, str. 435 n.). Szykowského dohadu (o. c., str. 53), že Společností třeba rozumět Královskou českou společností nauk, kde se o přísun polských knih staral zejména Hanka, odporuje nejen uvedené svědectví, nýbrž i fakt, že mezi 19 titulů časopisů je toliko jeden polský, nehledě ani k povaze prvního a šestého časopisu a k Máchově formulaci „obdržel jsem“. – 27 *Le Voleur* – francouzský literární časopis, redigovaný X. Marmierem a A. Peetersem.

178, 9 *Malerische Reise um die Welt...* – až na začátek doslovný výpisek; v knižním vydání str. 32.

179, 9 *Čtené knihy* – Proti *Ž* doplňujeme pomlčku mezi záznamem o knize Schubarthově a o časopise *Literaturblatt*, protože ve jmenovaném časopise není v uvedených číslech recenze Schubarthovy knihy, jak by forma záznamu v původní podobě mohla naznačovat. Mácha tedy nepochybně knihu četl. – *Zur Beurteilung Goethes* – ...mit Beziehung auf verwandte Literatur und Kunst (Breslau, 1. vydání 1818, 2. rozšířené 1820). Kniha K. E. Schubartha je těžkopádný, nemálo konfúzní pokus interpretovat Goethovo dílo z pozice polemicky zahrocené jak proti současné filosofii, kterou autor obviňuje z revolučnosti, tak proti dobovým metodám literární kritiky i proti soudobým estetickým systémům, které jsou prý zmatené. Autorovi jde tedy o to, aby postihl, co je v Goethovi obecně lidsky cenné, a nikoli to, co je u něho nové. Přitom „lidsky cenné“ ztotožňuje s „přirozeným“, což chápe v křesťanském smyslu. Měřítkem Goethova díla je autorovi

Shakespeare, a to proto, že v něm našel „řádného člověka, který s největší jistotou bez přemýšlení, úvah, rozbortů a třídění vždycky neomylně vyhmátne pravý nebo klamný bod lidskosti“, zatímco u Goetha je třeba vždycky se mít na pozoru, aby čtenář nebral jako pravdu to, co je nutno odmítnout jako jeho prokazatelný omyl (str. 269).

13 *Martin Ruiz de Avendano*... – až na malou výpustku na začátku doslovný výpisek z *Malerische Reise*, knižní vydání str. 11 n.; 182, 3 v předloze: hinabstürzen; 15 v předloze: in die Gebirge; 17 v předloze: bricht von Orotopala (Orotava) auf; 183, 26 v předloze: bis an ihre unzugänglichsten Schlupfwinkel; 184, 2 v předloze: die man Eroberer nannte; 185, 1–2 kurzívová slova jsou psána linkou větším písmem a s'ovo *Sprache* zvlášť výrazně (s ov. zde str. 458); smyslem zdůraznění je neochybně pocit obdoby se soudobou českou situací; 188, 16 (*Fortsetzung folgt.*) – Mácha už v *Ž* ve výpiscích nepokračoval.

17 *Fortsetzung aus dem kleinen Hefte* – Poznámka odkazuje na sešit, z něhož se zachoval jen fragment otištěný zde na str. 27–30, srov. komentář na str. 380 n. – Pro následující čtyři bibliografické záznamy určil Janský pramen: bylo jím *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 1834, str. 169, 190, 193 a 200. – 26 *des Domstifts* – emendováno podle autentického titulu; v *Ž*: des Hochstifts.

189, 1 *Inventarium diplomaticum*... – srov. komentář k Máchovým výpiskům dolnolůžické poezie v Malém sešitě, zde str. 382.

14 [93–94. *Jeden list vytržen.*] – Sabina jmenuje v Úvodu (srov. Vzpomínky, str. 42) polské básníky, ze kterých si Mácha v Zápisníku pořizoval výpisky. Mezi nimi je i Zaleski. Protože v Zápisníku, jak se nám dochoval, výpisky ze Zaleského nejsou, nadhodil Janský možnost, že výpisky z tohoto básníka mohly být na tomto vytrženém listě nebo na dvou listech se stránkami 105–108, rovněž vytržených.

19 *Après avoir chanté*... – závěr první básně z Hugovy sbírky *Les feuilles d'automne*, citovaný v *Auslandu* z 24. 9. 1831, str. 1065, odkud si jej Mácha vypsál.

190, 1 *For thee*... – úryvek z Byronovy *Childe Haroldovy pouti*, II, 94.

15 *Ž Mickiewicza* – Předlohou bylo znění ve 4. svazku *Poezií*, který vyšel v Paříži r. 1832 a obsahuje III. část *Dziadů* (muzejní sign. 92 H 46). – 16 *Ž jasného slońca*... – *Dziady* III, 1. jednání, 2. výjev. Motiv padající hvězdy srov. s úvodním obrazem 2. zpěvu *Máje* (I 26); 20 *Co widzę*... – *Dziady* III, 1. jednání, 5. výjev; 191, 12 *U architektów*... – *Dziady* III, Ustęp, Petersburg; 17 *Kiedy niekiedy slychać było*... – *Dziady* III, Ustęp, Przegląd wojska.

19 *Ostatnie rymy*... – V prvním odstavci si Mácha opsál údaje titulního listu sborníčku se skladbami obou autorů (muzejní sign. 93 G 79);

druhý odstavec podává titul vstupní skladby Niemcewiczovy. Sborníček je podle Szyzkowského (o. c., str. 58) jedním z tajných tisků lvovského Ossolinea s fiktivním místem vydání.

192, 1 *Reduta Ordon* – Předlohou je znění ze sborníčku *Ostatnie rymy...* (viz výše); existuje ještě druhé, v Paříži (1833) vydané znění, připojené k 2. svazku *Poezií Stefana Garczyńského* (muzejní sign. 92 K 207), odkud si Mácha vypsál pasáže ze skladby *Wacława dzieje* (viz str. 225 n.). Dlouhý výpisek z *Mickiewicze* zapsal Mácha na začátek nové, 96. strany, vynechav na konci rkp. str. 95 za titulem sborníčku, z něhož vypisoval, prázdné místo; toto místo dodatečně vyplnil úryvkem ze *Skarzyńského*, jehož skladbu *Młodość moja* si zaznamenal v záhlaví pravého sloupce na rkp. str. 96. – 27 *rozjemcza* – v předloze i v *Ż: rozjamcza*; **193, 4** poslední verš je označen svorkou červeným inkoustem; Mácha ho užil jako prvního mota k 2. kapitole *Cikánů* (viz II 184).

5 *Już nad grobu stoję krańcem...* – Následující čtyři úryvky jsou z *Niemcewiczovy* skladby *Treny wygnańca*; jsou zapsány ve spodní části rkp. str. 96, a to první dva úryvky v levém sloupci, druhé dva v pravém sloupci. Verš *Teśknota mię obarcza...* (ř. 9) je opatřen na konci červeným křížkem a stejný křížek uvádí verš *O luba Polsko!...* (ř. 20). Tyto značky jsou dublovány: prvních šest veršů prvního úryvku (ř. 5–10) bylo pak označeno svorkou červeným inkoustem s novým křížkem a čtvrtý úryvek (ř. 20–23) po straně opatřen vlnitou čarou červeným inkoustem rovněž s křížkem. Podle analogických míst znaménka zařazují za sebe označená místa. Jako mota k 2. kapitole *Cikánů* (viz II 174) užil však Mácha jen neúplného prvního výpisku počínaje slovem *Wygnańcem!...* (ř. 8–12). Červenou svorkou je rovněž označeno dvojverší druhého výpisku (ř. 13–14) a je ho užito jako mota k 11. kapitole *Cikánů* (viz II 243).

194, 1 *Młodość moja* – Předlohou Máchových výpisků je první a poslední šestiverší ze skladby vytištěné na osmi stranách, s označením titulu a autora, avšak bez vrocení a bez jakýchkoli jiných údajů; rytinka za textem představuje dvě levice v stisku, orámované dubovým ozářeným věncem. Symbolický význam rytiny je možno vyložit v ten smysl, že sjednoceným silám kyne vítězství. Tisk, patrně rozšiřovaný jako leták, je dochován v *Bibliotéce Jagiellońské* v Krakově, sign. 4957 I. – Skladba je komponována jako sled patetických vlasteneckých reflexí u příležitosti korunovace cara Mikuláše I. za polského krále; vyznívá vášnivým protestem proti útlaku Polska a vidinou zhroutilí despotova trůnu. Vstupní partie líčí autorovo mládí jako dobu šťastné naivnosti proto, že si neuvědomoval porobu vlasti. Nemají tedy nic

společného s evokací zaslého mládí v Máji, jak se mylně domníval Szykowski (o. c., str. 58), ale spíše svou polohou připomínají Máchovy básně Hoj, byla noc (I 236), V chrámu (I 183) a závěr Balády (I 166). Szykowského charakteristika a z ní vyplývající chybný závěr se vysvětlují tím, že předlohu neznal a opíral se toliko o Máchovy výpisky. Dřívější vydavatelé odkazovali jenom na záznam v Bibliografii polské od K. Estreichera. První výpisek je označen svorkou červeným inkoustem a bylo ho užito jako druhého mota k 12. kapitole Cikánů (viz II 249), kde hrdina vzpomíná na své dětství (srov. zejména str. 252).

16 *Ziewonja* – titul almanachu, jehož úplný obsah si Mácha dále zaznamenal. Podle poznámky u sonetu stejného názvu od Augustyna Bielowského ve 2. svazku sborníku Haliczanin na str. 301 (srov. str. 212, ř. 15), Ziewonja, jinak též Zywie, jest božstvo života; 19 *Stękala* – Mácha původně za titulem začal vypisovat ze studie Seweryna Goszczyńskiego (srov. dále na rkp. str. 97); 195, 3 *Lucjana Siemieńskiego... Dumki czeskie...* – Jde o překlad lyrických a lyricko-epických písní z Rukopisu královédvorského. Pokračování v obsahu almanachu je na rkp. str. 97. Mácha na ně odkázal údajem v závorce (*Obacz str. 97*) a značkou ./., umístěnými za záznamem o pracích Siemieńskiego.

10 *Vypisy různé* – Polské výpisky odsud až na rkp. str. 101 jsou vesměs z almanachu Ziewonja. – 11 *Stękala śród walki ziemia...* – výpisek z první stati Goszczyńskiego, registrované výše v obsahu almanachu (str. 8 a 9).

21 *Hej raz pomknął złoto-brody...* – z básně L. Jabłonowského Hetman Žmija; první strofa ze str. 31, její poslední verš zní v předloze: naokolo!; další část ze str. 32–33. Čtvrtý a neúplný pátý verš 1. strofy tvoří druhou část druhého mota k 15. kapitole Cikánů (viz II 269); v *Ž* je úryvek uzavřen do závorek a pak označen po straně svorkou, vše červeným inkoustem. Třetí a čtvrtý verš předposlední strofy tvoří první část druhého mota k téže kapitole a je v *Ž* označen stejným způsobem.

197, 10 *Na jednym brzegu...* – následující tři úryvky jsou z básně Wołoszczyzna od Dominika G. Magnuszewského (str. 38 a 39); 12–13 *Więc dalszy opór... uderzą!* – užito jako prvního mota k 12. kapitole Cikánů (viz II 249); 13–14 *poco dłużej zwlekać?... wyczekać?* – užito jako druhého mota k 5. kapitole Cikánů (viz II 200); obě části jsou v *Ž* označeny týmž způsobem jako výpisky komentované zde u str. 196, 21.

18 *Pogrzeb beja* – od Józefa Dunina Borkowského (str. 43–48); vy-psány strofy 1–6, verše ze strof 7, 15 a strofy 19–22. V *Ž* je čtvrtá strofa označena po straně vlnovkou červeným inkoustem, jako třetího mota

k 9. kapitole Cikánů (viz II 230) bylo však užito textu na počátku a na konci nepatrně zkráceného. – 199, 21 *księżyczne promyki* – srov. 1. zpěv Máje, v. 48, 2. verš fragmentu Však ten zásvit... (I 220) a 2. verš z básně Hoj, byla noc (I 236), kde Mácha v analogickém obraze užil výrazu převzatého z tohoto místa. J. Menšík ve Sborníku prací věnovaných Janu Máchalovi, 1925, str. 94, spojuje převzatý výraz s veršem 265 básnické povídky Malczewského Maria (I. zpěv, 12. oddíl), který však není mezi Máchovými výpisky z této skladby (srov. zde str. 221 n.).

200, 1 *Śpiew* – str. 49.

21 *Retzsch, Umrisse...* – Záznam je vepsán na volné místo na konci levého sloupce 98. strany v *Ž*. Jde zřejmě o výpisek z nakladatelské anonce, týkající se alb s rytinami ke Goethovu dramatu a k Schillero-
vým básním; autorem rytin byl profesor na drážďanské akademii umění Moritz Retzsch; *Glocke* – Das Lied von der Glocke; 23 *Pegasus...* – satira na stoupence přizemně utilitárního pojetí poezie; 25 *Fridolin* – jméno hrdiny zde supluje titul balady Gang nach dem Eisenhammer; záměna je vysvětlitelná nepochybně tím, že Máchovi bylo známo jevištní zpracování téhož syžetu F. Holbeinem, jež v překladu J. N. Štěpánka a pod názvem Fridolín aneb Chod do železných hutí (knižně 1820) patřilo k nejoblíbenějším a nejčastěji provozovaným obrozenským hrám. Srov. J. Vondráček, Dějiny českého divadla, I, 1956, 357 n. (Viz ještě doplněk na str. 557.)

201, 1 *Pokój umarłym!*... – Následujících pět prozaických úryvků je z povídky Cień królowej Barbary od Lucjana Siemieńskiego (Ziewonja, str. 62, 68, 73, 81, 85). První a druhý úryvek ve zkráceném znění uvádí jako moto 8. kapitolu Cikánů (viz II 225); v *Ž* Mácha text převzatý do mota uzavřel do závorek a po straně připojil svorky, obojí značky červeným inkoustem. Poslední z citátů, poněkud upravený, připomíná ve svém kontextu scénu z 9. kapitoly Cikánů (viz II 233 n.).

16 *Żbojeckie bronie...* – počátek básně Lazienki (str. 90).

202, 1 *A jako echo...* – pátá, druhá a první strofa básně Stance I. (str. 102–103); za druhou strofou počal Mácha psát strofu třetí (*Dziś*).

15 *Mieszkał sobie...* – strofa z básně Moja chata od Alexandra Dunina Borkowského (str. 105).

19 *A pod lipą...* – poslední dvě strofy z básně Tęskna od téhož autora (str. 104–105). Verše 2–8 uvádějí jako první moto 7. kapitolu Cikánů (viz II 217); v prvním verši mota červenými závorkami označena úprava textu a úryvek po straně označen vlnovkou červeným inkoustem.

203, 1 *Źa Bialogrodem...* – str. 109.

7 *Mury, moje mury!*... – Následujících šest úryvků je z pojednání Kazimierza Władysława Wójcického O pieśniach polskiego ludu (str. 120–122, 124, 125 a 130). V prvním výpisku jsou první čtyři verše po straně označeny vlnitou čarou červeným inkoustem; veršů bylo užito jako druhého mota k 9. kapitole Cikánů (II 230).

204, 19 *Jestem sobie Marcinoua...* – moto k žánrovému obrázku Przekupka warszawska od K. W. Wójcického (str. 221); 205, 1 *Oko zachowa myśli...* – citát z téže prózy (str. 222).

9 *Stoi jawor blisko wody...* – z dumy Sawa od Augustyna Bielowského (str. 134). – 17 *Pytala gawiedz ciekawa...* – Následujících šest strof je vybráno z různých míst dumy Nastia od téhož autora (str. 138–141). Strofa *W kraj cię uwiozę daleki...* (206, 3–6) je po straně označena vlnovkou červeným inkoustem a bylo jí užito jako prvního mota ke 14. kapitole Cikánů (II 262). – 15 *Źniwo było...* – Výpisky počínajíc touto strofou až po ukončující autorovo jméno na str. 208 jsou z jeho dumy Pobojowisko (str. 143, 145, 146, 147 a 149). – 207, 17 *Tam daleko...* – První verš a slovo poszedł z druhého verše jsou v závorkách a nadto oba verše po obou stranách označeny vlnovkou, obojí červeným inkoustem. Úryvek je ohlas motivu typického pro slovanskou lidovou epiku. Jde o líčení hrdinovy smrti jako svatby, při níž se účastní příroda. Srov. přípravu Vilémova pohřbu v I. intermezzu Máje a časově blízké náčrty k Máji v *Ź* na rkp. str. 104, zde str. 218.

208, 15 *Jeszcze ot! jedna chmurka przeleciała...* – Výpisky počínajíc touto strofou až po ukončující autorovo jméno na str. 210 jsou z oddílu Sobótka jeho básnické povídky Kościelisko (str. 185, 187, 190, 191, 193, 188, 200, 207 a 210). – 209, 8 *O, bodaj wieczną cierpiał męką...* – první dva a následující tři verše jsou po straně označeny svorkami červeným inkoustem a celé pětiverší zřejmě dodatečně šikmo škrtnuto silnou čarou inkoustem sytě černým, téměř tušově lesklým, který se v *Ź* objevuje jen na první straně (začerněná místa v Baládě). Celé strofy je užito jako mota k 6. kapitole Cikánů (II 211).

19 *Hlava s ulasy mrtvá* – tento záznam je dodatečně vepsán kurentem do mezery mezi dvěma strofami latinkou psaných polských veršů a je výrazně podtržen. Dosavadní vydavatelé ukončovali záznam chybně pomlčkou, za kterou považovali běžné oddělovací znaménko v mezeře mezi strofami. – Mácha regestoval tímto heslem rozvinutý motiv ze skladby Sew. Goszczyńskiego Sobótka, v němž se mrtvá hlava objevuje v tlumu přízraků, které při slavnosti svatojanských ohňů zvěstují horalům hrozící nebezpečí, tj. tatarský nájezd (srov. shodně Szykowski, o. c., str. 66, kde je příslušný motiv předlohy cito-

ván). Dlouhé vlasy slouží hlavně k pohybu buď jako ptačí křídla, nebo jako rybí skřele.¹ Ve vlastním komentáři básník zvlášť upozorňuje na folklórní původ této představy. Na registované místo bezprostředně navazuje pasáž „Ależ-bo wówczas...“ (ř. 20 n.), kterou si Mácha vypsál. Uvedený heslový záznam nelze proto vztahovat – jak činil Janský – k motivu předcházejícího výpisku, který pochází ze vstupních partií Goszczyńského skladby a týká se jejího hrdiny zbojníka Janosze. Už Szykowski si povšiml (o. c., str. 66), že Goszczyńského motiv, ke kterému se vztahuje Máchovo heslo „Hlava s vlasy mrtvá“, se uplatnil v I. intermezzu Máje (pohybující se lebka uprostřed tlumu duchů). Jeho postřeh lze ještě podepřít poukazem na to, že jako ve skladbě Goszczyńského i u Máchy je motiv lebky podobně zasazen do kontextu, jehož folklórní původ odhaluje Poznamenání k I. intermezzu Máje. Nikoli právem však Szykowski (o. c., str. 139) uvedl motiv lebky rovněž ve vztah s obrazem mrtvé hlavy Vilémovy ve 4. zpěvu Máje; Janský názor Szykovského převzal a pod jeho vlivem spojil Máchovo heslo s výpiskem „I jedno imię wdział...“ (ř. 13–18).

210, 14 *Smutek* – báseň od Augustyna Bielowského (str. 247). – 211, 7 *Już noc poźna...* – z dumy Spoczynek od téhož autora (str. 248).

12 *Haliczanin* – sborník původních i přeložených prací literárních, literárně teoretických a filosofických (muzejní sign. 92 E 95).

212, 21 *Nikolaus I. ...*, 213, 6 *Französische Literatur...*, 15 *Hoffmanns von Natur reizbares... Temperament...* – pravděpodobně výpisky z časopisů, které se nepodařilo určit.

214, 1 *Roku 1619...* – Zápis v Ž pokračuje po pomlčce přímo za předchozí větou, se kterou však nijak nespojuje, což naznačujeme svou úpravou. Obsahuje výpisky místy doslovné, místy parafrázující z Druhé apologie stavův Království českého, viz zde str. 174, a to ze stran 5 a 6. Navazují odkazy na události v několika následujících letech z téže Apologie. Srov. také komentář k záznamu z 24. října 1835 v Deníku, zde str. 489.

23 *Chmatání po novotách...* – Krčma označil záznam jako invektivu proti České včele. Janský jeho názor rozvedl v ten smysl, že Mácha touto poznámkou vyjádřil své stanovisko v polemice mezi Čelakovským a Tylem (srov. Dílo III, 460). Česká včela skutečně z nedostatku původních příspěvků přetiskovala v překladech naučné články a starší literární památky; Máchova narážka, že lze tuto praxi charakterizovat

¹ Motiv mrtvé hlavy je v kontextu Sobótky nápadně zdůrazněn. Vysvětluje se to tím, že podle náčrtu Kościeliska, jež zůstalo torzem, měl mít tento přízrak v dalších partiích důležitou úlohu. (Srov. *Dzieła zbiorowe Seweryna Goszczyńskiego*, sv. 2, Lvov, s. d. (1911?), str. 118, 389 n.; Biblioteka narodowa ve Varšavě, sign. 84843.)

zahradnickým termínem, by se dala pochopit jako projev jeho příslušnosti k okruhu přispěvatelů Květů českých. V polemice redaktorů obou časopisů však není žádná pasáž, na kterou by se mohly Máchovy formulace přímo vztahovat. Neskýtá tedy zmíněná polemika oporu pro Janského závěr, že Máchova poznámka byla napsána kolem 11. listopadu 1834. Zápisník sám neumožňuje dataci záznamu; poslední autentická datace je na rkp. str. 95, odtud až do konce Zápisníku nikde již datace není. Tím také postrádá opory Janského domněnka, kterou v této souvislosti uvedl v přichystaném komentáři pro tento svazek, že totiž datací tohoto Máchova záznamu „se ohraničuje také datum vzniku Máje“; první motivy z Máje se totiž čtou v Ž na rkp. str. 104.

215, 2 *Jean Paul...* – (v Ž v nadpisu Juan Paul) doslovné výpisky z referátu Christiana H. Weißeho o anonymní knize Wahrheit aus Jean Pauls Leben (Acht Heftlein, Breslau 1826–1833), uveřejněného v Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik 1834, č. 15, sloupec 113 n. (UK sign. II B 3). První odstavec je ze sloupce 117, druhý ze sloupce 122 n.

216, 24 *Die gesunde Religiosität...* – výpisek z referátu Heinricha Steffense o Brentanově knize Das bittere Leiden unsers Herrn Jesu Christi. Nach den Betrachtungen der seligen Anna Catharina Emmerich, 1833, uveřejněného v Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik 1834, č. 19, sloupec 147 n. (výpisek je ze sloupce 151); **217, 4** *fehlt* – emendováno podle předlohy, v Ž omylem fällt.

17 *Červi na popravě* – Záznam navozuje motivy z časově blízkého náčrtu Máje v MS; *Dialogy v Přísaze* – (v Ž: ...v přísaze) záznam se velmi pravděpodobně týká Přísahy a 10. kapitoly Cikánů.

20 *Což kdybych řekl...* – U tohoto záznamu, zejména u jeho poslední věty *Býti, – jest – pouhé to formy jsou!* –, považoval Janský za prokázané (Dílo III, 461 a Životopis, 257 n., zde obsírněji a na základě citátů), že „se v ní odráží konec prvního dílu“ kritiky C. Fr. Göschela, kterou otiskl v berlínském časopise Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik, leden 1834 (1. část na sloupci 1 n., 2. část na sloupci 131 n.) o knize dr. Friedricha Richtera Die neue Unsterblichkeitslehre. Gespräch einer Abendgesellschaft, als Supplement zu Wielands Euthanasia (Breslau 1833), případně že tímto záznamem Mácha „reagoval hned po přečtení“ na Göschelovu kritiku. Podobně viděl Janský ohlas Richterových názorů, respektive Göschelovy polemiky s nimi, v Máchově básni Noc a ve 2. zpěvu Máje. Jeho tvrzení týkající se těchto Máchových děl bude ještě třeba ověřit, protože podobnost pointy tohoto záznamu s charakteristikou jedné z tezí panteismu, kterou

podává Göschel (z jeho recenze totiž vůbec neplyne, že má na mysli jenom názory RichtEROVY), je vysloveně zdánlivá. Svědčí o tom toto místo, které Janský nepojal mezi dokladové citáty v Životopise: „Die Form ist dem Inhalte so immanent, wie er sich selber ist, wogegen nach dem Pantheismus die Realität nur auf der Seite des Inhalts ist, und die Form, nicht bloß die einzelne Form, so unwesentlich ist, daß alles formlos in die unendliche Masse zurückströmt“ (sl. 19). – 27 *Otec vzpomene rodině...* – Panáček (o. c., 36) uvádí tento záznam v souvislost s Máchovou návštěvou Bezdězu, k níž podle něho došlo v červenci 1834. Doklad této návštěvy vidí také ve dvou drobných kresbičkách hradní zříceniny na téže rkp. straně u záznamů Kn žka s obrazy hradů... a Což kdybych řekl..., o kterých soudí, že představují Bezděz. Protože scházejí jiné doklady o návštěvě, nejsme přesvědčeni, že Mácha skutečně roku 1834 Bezděz navštívil a že tato Panáčková interpretace kreseb je správná. Předně proto, že zřícenina na obou kresbičkách není totožná, ačkoli orientace pohledu je táž; je tedy pochybné, jde-li vůbec o Bezděz. Nadto pak obě kresby v Zápisníku je možno vysvětlit spíše tak, že vznikly v souvislosti se snem o knize s obrazy hradů, než předpokladem, že je Mácha načrtl v Doksech při rozhovoru s přáteli o bezdězské architektuře (str. 91). Ve verších *Otec vzpomene rodině...* Panáček vidí ohlas skutečné události, tj. smrtelného pádu chlapce z bezdězské skály, k němuž došlo v roce 1803. O neštěstí se prý Mácha mohl dozvědět buď z živé ústní tradice, anebo z knihy Karla Brantla *Die Ruine des Berges Bösig* (1831). Tato domněnka není nepravděpodobná. Důležitější je však povšimnout si, že se motiv pádu a propasti v Máchových textech několikrát vrací: srov. závěr *Viasila Viasiloviče* (II 80), v *Ž* záznam *Juristův spád* na rkp. str. 44 (zde str. 123, 2), tamtéž na rkp. str. 82 pointu výpisku *Am Niagara-fall* (zde str. 172) a v *Deníku na cestě do Itálie* na rkp. str. 1 *Dějství z hornictví...* (zde str. 263, ř. 4–7). Přitom pointa veršované skladbičky, založená na sebeironickém kontrastu toužení vzhůru a vázanosti k zemi, má podle našeho názoru jistou obdobu (nejednou i lexikální) s úryvkem z Máchova zápisníku citovaným Sabinou, zde str. 260, ř. 12 n. (Srov. o tom blíže v našem článku *Regionální příspěvek k máchovské problematice*, *Česká literatura* 20, 1972, číslo 6.)

218, 1 *Buď se to zdá...*, 3 *Tam se pravě nevyspím nikdy* – Oba záznamy jsou vepsány na zbývající místo vedle záznamu *Otec vzpomene rodině...* (217, 27); obdobně jako na jiných takových místech není jisto, ve které době byly uvedené záznamy pořízeny.

4–6 *Konstruktion der Leichenkammer ... abgenommen werden* – zápis je proveden tužkou.

7 *Máj. Budoucí dny?*... – srov. dvojverší na konci tzv. Náčrtu Máje (srov. zde str. 30), *Máj*, 2. zpěv, v. 288–289 (I 30) a zde str. 384.

9 *Noc. Chorus*... – přípravný náčrt k I. intermezzu Máje. – Komplex motivů k Máji, počínající na rkp. str. 103 zápisem „Červi na popravišti“ byl do Zápisníku vepsán v těsné časové souvislosti se vznikem náčrtu Máje. Svědčí o tom zejména propracovanější dvojverší „Budoucí čas...“, ale už i motiv červů na popravišti, který je nepochybně zárodkem scény v náčrtu Máje, v níž se líčí návštěva hrdinčina u mrtvého milence (srov. zde str. 29, ř. 27 n.) a jež nebyla převzata do definitivního znění. Podrobněji srov. komentář k 1. svazku, str. 347 n. a zde str. 383.

11 *Poznamenání cest* – krasopisný záznam o první větší cestě z roku 1832 k pozdějšímu dějišti Cikánů a Máje. Ráz záznamu vede k domněnce, že jde o čistopis ze starší předlohy. – 16 *Bezděz* – srov. rkp. str. 40 (zde str. 118, 121 a 122); 219, 14 *V oudolí tom již od Kokořína*... – parafrázi srov. tamtéž (zde str. 122); 23 *Klč* – srov. *Poznamenání*, rkp. str. 14 (zde str. 25 a 378); 24 *Někdy dále* – *Poznamenání cest* v Zápisníku nepokračují.

220, 1 *Jemu jsou spády vod*... – Janský upozornil na jistou výrazovou analogii s v. 38–39 v básni *Duše nesmrtelná* (I 223) a se závěrem *Pouti krkonošské* (II 115, 23).

2 *In einer Liebe*... – Výpisek je z 2. kapitoly německého překladu Bulwerovy citované knihy, který se nepodařilo identifikovat. Jisté je, že předlohou nebyl anonymní překlad pod titulem *Die Wanderer am Rheine*, vydaný r. 1834 v Stuttgartu u Julia Weise (tamní *Württembergische Landesbibliothek*, sign. fr. D 8° 156). Nelze proto také říci, zda jde o citát nebo o Máchovu parafrázi. Důležitější je, že zaznamenaná reflexe charakterizuje vztah muže k snoubence smrtelně nemocné tuberkulózu, která stejně jako on ví o svém beznadějném stavu.

12 *Der Mensch ist sehr egoistisch*... – Pokud se nenajde prokazatelná předloha tohoto záznamu, lze mít za to, že jde o Máchovu reflexi, navozenou 4. kapitolou téže Bulwerovy prózy. Tato kapitola obsahuje povídku *Das Mädchen von Malines*, která je vložena do rámcového vyprávění o cestě snoubenců Porýním. V povídce je rozvinut příběh slepce a dívky znetvořené neštovicemi, jejichž láska vyrůstá ze vzájemného porozumění a soucitu lidí podobně postižených. Odlišný výklad navrhuje K. Krejčí v pojednání *Symbol kata a odsouzení* v *Máchově díle* (*Realita slova Máchova*, 1967, str. 271 n.). Podle něho se egoistická interpretace altruistických citů velmi blíží pojetí formulovanému hlavně v § 61 čtvrté knihy Schopenhauerova díla

Die Welt als Wille und Vorstellung. Přitom patrně nejde o stopu Máchovy přímé četby, nýbrž nějakého zprostředkujícího pojednání, které vyšlo z Schopenhauera. Výraznou příbuznost se Schopenhauerovými úvahami projevuje podle Krejčího i následující fragment Klesla hvězda.

221, 2 *Zapomenutý hledě v dálku...* – Zápis na dolním okraji stránky je ukončen značkou ./., která nepochybně odkazovala na pokračování na následujícím listu, nyní vytrženém.

5 VI. *Vous toutes...* – šestý oddíl básně *Fantômes*, 23. čísla knihy *Les Orientales*; Mácha si citát vypsál patrně z některého německého časopisu.

17 *A ty, czarna ptaszyno...* – Výpisky až po ukončující záznam na str. 225 jsou z díla „*Maria, Powieść ukraińska przez Antoniego Malczewskiego*“, Lvov 1833 (muzejní sign. 92 I 47); jméno autora Malczewského Mácha zaznamenal podle předlohy. Římské číslice označují zpěv, arabské oddíly. – 222, 23 *O nie! – przeszłych już zgrzyot...*, *Oh! może się przenosząc w odleglejsze wieki...* – Obě čtyřverší jsou šikmo přeškrtnuta čarami červeným inkoustem a v obráceném pořadí tvoří moto k 1. kapitole *Cikánů* (II 165); 225, 1 *i tak przemówiło* – v *Ż*: *i tak przemówiła*; Mácha zřejmě zvukově vyrovnal rýmovou dvojici; 5–16 *szeptał, szeptał swą powieść ... zbrodnią karze zbrodnię!* – Celá pasáž tvoří druhé moto k 7. kapitole *Cikánů* (II 217), ačkoli v *Ż* jsou na okraji vlnovkou červeným inkoustem označeny pouze verše bez posledních dvou, přičemž za slovem *krwi* v třetí verši od konce je uzavírací závorka týmž inkoustem.

24 *Wacława dzieje* – Skladba, ze které Mácha vypisoval, vyšla v 1. svazku díla *Poezje Stefana Garczyńskiego* (Paříž 1833; muzejní sign. 92 K 207). Podtitul první části zní *Wacława młodość*. Římské číslice, které Mácha zprvu uváděl a které na potřebných místech pro důslednost doplňujeme, označují zpěvy. – 28 *a rzędem za niemi...* – v předloze str. 8; 226, 1 *Żegar bił w tej chwili...* – str. 15; 8 *Czyny z ducha wynikną...* – str. 18; 21 *Lecz słuchajcie!*... – str. 54; verše jsou po straně označeny svorkou červeným inkoustem; tvoří první moto k 5. kapitole *Cikánů* (II 200); 227, 1 *Szczęśliwy!*... – str. 57; 9 *Sam jeden pośród tyłu...* – Následující čtyři verše jsou po straně označeny vlnovkou červeným inkoustem; tvoří druhé moto ke 14. kapitole *Cikánů* (II 262); 13 *U nas ziemia zmrożona...* – str. 58; 21 *Lata przejdą...* – str. 59–62; 228, 2 *Wieść jedna tylko czasem...* – Následující tři verše jsou po straně označeny vlnovkou červeným inkoustem; bylo jich užito jako druhého mota k *Cikánům* (II 165); 229, 20 *Część druga* – V předloze zní její podtitul zřejmě omylem rovněž *Wacława młodość*, náležitě však podle skladby

celé části patří do čela oddílu titul v záhlaví textu, jenž zní *Stolica*; 22 *Biada tym nikczemnikom...* – str. 105; 230, 1 *Tak prostak...* – str. 107; 8 *Noc ciemniej coraz namiot...* – str. 113; 17 *ha – dlaczego tak mi glucho...* – str. 116; 231, 1 *Śpiew za murem* – str. 118–120; 232, 22 *Zakończenie* – str. 130.

233, 1 *Z bramy więzienia...* – Následující tři výpisky jsou z básně Stefana Garczyńského *Zdrajca* v 2. svazku citovaných Poezií, str. 19, 16, 19–20. – 5 *od bębna powietrze zagrzmiało – ciał* (tj. kat) ... – J. Menšík ve studii St. Garczyński a K. H. Mácha ve sborníku Karel Hynek Mácha – Osobnost, dílo, ohlas, 1937, str. 66 n., upozornil na motivickou shodu s verši 633 n. v 3. zpěvu Máje.

11 *Może przyjaciel?* ... – Následujících šest výpisků je z básně *Ostatnie chwile samotnika* z téhož svazku Poezií Stefana Garczyńského, str. 22, 24–27.

234, 20 *A tak w całym obszarze...* – výpisek z básně *W nocy jesiennej* r. 1832 v témže svazku Poezií, str. 33; dvojverší tvoří první moto k 9. kapitole *Cikánů* (II 230), v *Z* není nijak označeno.

22 *Kiedym cię raz ostatni żegnał...* – výpisek z „Elegie na śmierć Stanisława Grabowskiego, który zginął w bitwie pod Wilnem roku 1831“, otištěné v 2. svazku citovaných Poezií, str. 35.

235, 8 *Ślawo! głos twój...* – Výpisek je třetí strofa z překladu Byronovy básně *Stanzas written on the Road between Florence and Pisa*, otištěného pod titulem *Z lorda Byrona* v 2. svazku Poezií Stefana Garczyńského, str. 37.

13–16 *Slepy harfenik... tak ja* – Celý odstavec je zapsán červeným inkoustem na zbylém místě za výpisky z polských básníků.

17 *V rozlehlých pustinách...* – Srov. I. intermezzo v *Máji* (I 35, 423); zdá se, že i následující motiv zapsaný německy, *Sis breiten ihre Flügel...*, je přípravou pro totéž intermezzo, srov. v. 468–469. Oba záznamy patří ke komplexu motivů k *Máji* (srov. zde str. 449, komentář k heslu „Noc, Chorus...“), které se objevují na rkp. str. 103 a 104, podle Janského možná pokračovaly i na vytržených stranách 105–108 a jejichž sled je přerušen souvislými výpisky z V. Huga a z polských básníků na rkp. str. 109–113, které byly podle rázu písma zřejmě napsány najednou.

21 *Patrz na młodzieńca...* – výpisek z básně *Pielgrzymka* myšlí, která je obsažena v též předloze, z níž pocházejí výpisky z téhož básníka na rkp. str. 82–83, zde str. 173.

236, 7 *Hrál jsem na divadle českém...* – Záznam začíná asi v polovině levého sloupce a vyplňuje jej téměř do konce (schází 3–4 řádky). Pravý sloupec zůstal volný. Důvod je nepochybně především v tom,

že následující soupis Hradů spatřených jakožto podstatný zápis odlišného druhu a většího rozsahu vyžadoval umístění na nové rukopisné straně (116). Kromě toho však se zdá volné místo nasvědčovat tomu, že je Mácha rezervoval pro záznamy případných dalších odehraných rolí; nezapsal totiž na toto volné místo ani seznam árií a písní, ani seznam rolí, které opisoval, což vše je umístěno na rkp. str. 117. Záznamy o jeho hereckých vystoupeních vznikly zcela nepochybně na pokračování. Svědčí o tom především měnící se ráz písma jednotlivých záznamů nebo jejich skupin, dále různé velké mezery mezi řádky právě tak jako různé vzdálenosti mezi číslem a počátkem záznamu, konečně pak skutečnost, že záznam pod číslem 14, tedy třetí od konce, zanechal stopy otisku na rkp. str. 114. V zápise je také nápadné, že porušil časové pořadí her zaznamenaných pod čísly 9 a 10, jež by přinejmenším – netýká-li se ta věc i záznamů číslo VI–VIII, které nejsou datovatelné – patřily před záznam číslo V. Na základě těchto indicií se dá v zápise rozlišit asi šest skupin záznamů: I. č. 1–3, resp. 1–IV; II. č. IV–VI, resp. V–VI; III. č. VII–10; IV. č. XI–13; V. č. 14; VI. č. 15–16. Protože v prvních třech hrách vystoupil Mácha ještě v prosinci 1834 a ve čtvrté v únoru 1835, byl zápis první skupiny her pořízen snad ještě koncem roku 1834, nejpozději však v prvních měsících roku 1835. Nelze tedy toliko s odvoláním na datum hry posledního zápisu argumentovat, že celý soupis pochází až z konce roku 1835, jak se domníval Janský. Naši argumentaci potvrzuje také fakt, že záznam o rozepsaných rolích Loupeže na rkp. str. 117 lze datovat jak Deníkem (srov. zde str. 284, záznam z 18. září), tak i datem provedení (srov. zde str. 287) do září 1835, což rovněž podpírá názor, že celý soupis rolí nevznikl najednou. Z toho také plyne, že zbývající strany Zápisníku mohly být rovněž postupně vyplňovány ne-li ještě koncem roku 1834, tedy nepochybně průběhem roku 1835. – V soupise arabské číslice označují vystoupení ve Stavovském divadle, římské číslice s velkou pravděpodobností vystoupení v divadle Kaje-tánském. Také podtržení některých čísel mělo patrně nějaký význam. V seznamu schází záznam, že 28. května 1835 Mácha vystoupil ve Stavovském divadle pod jménem Chám v malé roli Kurta Embecského ve hře Jolanta, královna Jeruzalém ká, aneb Templáři, zčeštěné podle F. W. Zieglera od J. N. Štěpánka. – Viz zde obrazovou přílohu č. 11.

8 *Blaník* – dramatická bájka od V. K. Klicpery; v představení z 8. prosince 1834 pod pseudonymem Milihaj; 9 *Hastroš* – fraška od J. N. Štěpánka; v představení z 26. prosince 1834 pod pseudonymem Milihaj; 10 *Loupežníci na Chlumu* – vlastenecká činohra od J. N. Štěpánka podle H. Kuna; v představení z 28. prosince 1834 pod pseudonymem Mi-

lihaj; 11 *Žižkův meč* – fraška od V. K. Klicpery; 12 *Pivovár v Sojkově* – veselohra od J. N. Štěpánka; v představení z 31. května 1835; 13 *Žebrák* – činohra podle E. Raupacha, zčeštěná od J. N. Štěpánka; 15 *Rod Svojanovský* – truchlohra od V. K. Klicpery; 16 *Sittah Mány* – Syta Mány aneb Karel XII. u Bendru, činohra, podle Ch. Vulpiusa zpracoval J. N. Štěpánek; v představení z 16. května 1835; 17 *Dívka z čarovných krajů* – Sedlský milionář aneb..., báchorka se zpěvy od F. Raimunda, přeložil J. K. Chmelenský; v představení ze 17. května 1835 pod pseudonymem Chám; 18 *Každý něco pro vlast* – veselohra od V. K. Klicpery; v představení z 6. září 1835; 19 *Loupež* – drama, podle povídky K. Schmieida Heinrich von Eichenfels napsal V. K. Klicpera; v představení z 27. září 1835 pod jménem Hynek; srov. také rkp. str. 117 (zde str. 240, *Chvojn...*); 20 *Divotvorný klobouk* – fraška od V. K. Klicpery; v představení z 28. září 1835 pod jménem Hynek; 21 *Uhlířka* – činohra od V. K. Klicpery; v představení z 18. října 1835; 22 *Princ a had* – ...aneb Amor mezi Amazonkami, fraška se zpěvy od Ferd. Ernsta, přeložil J. K. Chmelenský; v představení z 25. října 1835; 23 *Spáleniště v Burníně* – drama podle francouzského, zčeštěné od J. N. Štěpánka; v představení z 8. listopadu 1835. – O Máchovi jako herci viz studii Jakuba Arbese v knize K. H. Mácha, 1941, a stať K. Janského Divadelní ochotník v knize Tajemství Křivokladu, 1941, a v Životopise (kapitola Herec z ochoty, str. 221 n.).

25 *Hrady spatřené* – Zápis je na nové stránce ve dvou sloupcích; podle rázu písma i celkové úpravy byl pořízen najednou. V pořadí hradů není nic, z čeho by se dalo usuzovat, že je uspořádáno podle Máchových cest. Rýsují se jenom určité skupiny podle oblastí, nikoli však úplně a důsledně, takže záznam budí dojem, že si Mácha navštívené hrady vybavoval postupně z paměti (tak by se snad dala vysvětlit opakovaná registrace Bezdězu). Pokud jde o číslice vpravo od jmen hradů, Janský se domníval, že znamenají počet kreseb, které si Mácha pořídil, číslice podtržené pak počet kreseb kolorovaných. Z toho by plynulo, že hrady, u jejichž jména číslice není, Mácha sice navštívil, ale nekreslil. V některých případech udaný počet kreseb je menší než počet kreseb známých a dochovaných. Ale tu je třeba velké opatrnosti, protože Máchův náčrtník, uložený v literárním archívu PNP, obsahuje řadu kreseb, u nichž vyvstává oprávněná pochybnost o jeho autorství. Bez nového prozkoumání z uměleckohistorického aspektu nelze prozatím v této věci říci nic určitějšího. První pokus o analýzu a identifikaci všech zachovaných kreseb učinil Mil. Novotný v bibliofilské publikaci *Kresby Karla Hynka Máchy*, 1936. (Srov. též stať Milady Lejskové-Matyášové *Máchovy „Hrady spatřené“* ve *Zprávách*

Památkové péče 20, 1960, str. 105 n.). – Bližší určení některých uvedených hradů: 12. *Pernštejn Starý* – pův. Berkenstein, Berštejn, u Dubé, záp. od Doks; 13. *Jestřábí* – Jestřebí, sevzáp. od Doks; 14. *Žižkov* – hrad Vřesek (Vřesek) u Holan, sevzáp. od Doks (jméno Žižkov z pův. německého Rzischkenschloß); 15. *Ronov* – u Stvolínek, jihozáp. od České Lípy; 16. *Hrádek u Auši* – Helfenburk, u Rašovic, vých. od Úštěku; 19. *Dražice* – u Benátek nad Jizerou; 20. *Stranov Nový* – Stránov u Jizerního Vtelna, jihozáp. od Mladé Boleslavě; 21. *Stranov Starý* – Hrádek u Krnska, jihozáp. od Mladé Boleslavě; 22. *Michalovice* – u Mladé Boleslavě; 23. *Živětice* – sev. od Mladé Boleslavě; 24. *Valečov* – u Mnichova Hradiště; 27. *Kláster* – Klášter Hradiště nad Jizerou u Mnichova Hradiště; 29. *Pernštejn Nový* – Nový Bernštejn, záp. od Doks; 30. *Kamejk* – Kamýk u Litoměřic; 31. *Vopárna* – Oparno u Lovosic; 32. *Vostraj (Kocourov)* – Ostrý u obce Kocourov nedaleko Milešova; 33. *Vostraj (Jakuba)* – nejpravděpodobněji Ostrý, Spitzberg, vrch s pěkným rozhledem jižně od obce Jakuby, ležící na jih od Boletic nad Labem (u Děčina); hradem, který tu Mácha zaznamenal se jménem Vostraj, by mohl být jen Vrabinec (pův. Vrabník), jehož trosky byly na vrcholu mohutné skály (Sperlingstein), přístupné jen ze severu, tedy ve směru od Jakub. Jen tak lze dobře vysvětlit uvedení této obce, blízko které je spatřený hrad; nemůže jím tedy být Ostrý u Benešova nad Ploučnicí (něm. Scharfenstein), jak se dohadoval Krčma, jemuž se „slovo Jakuba nepodařilo vysvětliti“; 34. *Skalka* – u Třebenic; 35. *Klopaj...* – hrad u obce Klapý u Libochovic; 36. *Koštál* – něm. pojmenování pro Košťálov u Třebenic; 37. *Hyvna* – Hyvno, Jívno u Křivoklátu; 40. *Tejřov* – jihozáp. od Křivoklátu; 43. *Zásadka* – sev. vých. od Mnichova Hradiště; 48. *Silberstein* – Bruštejn, Břecštejn, záp. od Trutnova v obci Vlčice, dříve Silberštejn, Hrádeček; 50. *Semtěš* – u Bílého Podolí, sev. vých. od Čáslavě; 51. *Gradlice. Hradiště* – Choustníkovo Hradiště, vých. od Dvora Králové; 53. *Lichtenburg. Lichnice* – vých. od Žlebů; 54. *Květnice* – jihozáp. od Úval; 56. *Kostomlaty* – pod Milešovkou, vých. od Biliny; 57. *Ryžmberk* – Riesenburg, Osek u Duchcova; 58. *Dobrovská Hora* – Doubravská Hora, Doubravka u Teplic; 59. *Krupka* – sev. od Teplic; 61. *Supí Hora* – Kyšperk, sev. vých. od Teplic; 65. *Helfenburk* – nejpravděpodobněji hradní zřícenina u Bavorova; 66. *Drahenice* – již. od Březnice; 71. *Svíjany* – sev. vých. od Mnichova Hradiště; 72. *Friedstein* – Frýdštejn, vých. od Železného Brodu; 76. *Kostelec Zbořený neb Křížkový* – jde o dva hrady, které Mácha omylem ztotožnil: Zbořený Kostelec je sev. od Týnce nad Sázavou, Kostelec u Křížků je sev. vých. od Jílového; 77. *Tejnice* – Týnice, Týnec nad Sázavou; 78. *Kožly* – Kožlí, jihozáp. od Konopiště; 79. *Líšno* – jižně od

Benešova; 80. *Jemníště* – jihozáp. od Benešova; 81. *Nalžoves...* – Nela-hozeves; 84. *Sternberg* – Český Šternberk; 85. *Rataje* – Rataje nad Sázavou; 86. *Talmberk* – vých. od Sázavy; 87. *Komorní Hrádek* – u Chocerad, záp. od Sázavy; 88. *Dub (Hořalka)* – Dubá, Stará Dubá, sevových. od Čerčan; 89. *Zlejnice* – Zlenice, sevových. od Čerčan. (Srov. také článek Fr. Krčmy K. H. Máchy „Hrady spatřené“ v Besedě, ob- rázkovém čtrnáctideníku Libereckého kraje, Českého ráje a Podkrko- noší, roč. 6, Železný Brod 1949, str. 224.)

239, 26 *Žpěv* – incipity oblíbených dobových písní a operních árií. – 27 *Zampa* – ...aneb Mramorová nevěsta, zpěvohra od Louise Josepha Hérolda na libreto Mélesvillovo (vl. jm. A. H. J. Duveyrier). Mácha mohl znát německé znění libreta od J. Kuppelwiesera a není tedy vyloučeno, že české incipity jsou Máchův překlad. První český překlad operního libreta od J. N. Štěpánka vyšel až r. 1841; *Adel, Schönheit und Jugend* – árie Kamily ze 4. výstupu I. dějství; 28 *Za dalekou strání* – sbor vesničanů z 11. výstupu II. dějství; 29 *Kam, nebohý rybáku* – dueto Alfonsa a Kamily z 1. výstupu III. dějství; 30 *Když měsíček spanile svítil* – romance Břetislav a Juta od Josefa Hukala, zhudebněná F. M. Knížetem. Máchův opis textu i s nápěvem je ve sbírkách Leše- hradea (nyní v PNP; srov. Krčma Dva příspěvky máchovské, LF 68, 1941, str. 59 n.); otiskujeme jej zde na str. 251 n.; 31 *V háji holoubek mutně vrkává* – text i melodie od Antonína Václava Žitka; 240 1 *Auf, Matrosen...* – text od W. Gerharda; jeho zlidovělou verzi zhudebnil August Pohlenz, později též Ernst Anschütz; 2 *Was ich liebe, weiß nur ich* – text anonymní, zhudebnil F. A. Succo; 3 *Kommet all' in meinen Garten* – text od Johanna Friedricha Kinda, zhudebněný F. L. Schu- bertem; 4 *Nimm dies kleine Andenken* – text anonymní, s největší pravděpodobností zhudebnil Vojtěch Jírovec; 5 *Jüngling, wenn ich dich von fern erblicke* – text od Gabriely von Bacsányi zhudebnil F. H. Him- mel; 6 *O möchte mein Liebchen ein Rosenstock sein* – text od Christopa Augusta Tiedgeho zhudebnil F. H. Himmel; 7 *Mein Herz...* – buďto jde o píseň *Mein Herz, mein Herz, es glühte mir vergebens...*, tra- dovanou anonymně, co se týče textu i nápěvu, nebo o píseň *Mein Herz, mein Herz ist traurig...*, kterou na anonymní text zhudebnili F. A. Succo a Hoven (vl. jm. Johann Vesque von Püttlingen); 8 *Rose, wie bist du reizend und mild* – árie z opery *Zemire und Azor* od Ludwiga Spohra na libreto Johanna Jakoba Ihlecho; 9 *Leise rauscht es in den Bäumen* – text od Cäsara von Lengerke, nejnámější melodie je od K. M. Webera. – Srov. Jirátovu stať *Poutníkova píseň* v knize *Jan- ský-Jirát, Tajemství Křivokladu*, 1941, a diplomovou práci Jany Wágnerové Mácha a hudba (Brno, 1956).

10 *Chvojín...* – Záznam se týká Klicperovy hry *Loupež*, jejíž role Mácha rozpisoval. Datace záznamu je dána údajem v Deníku z 18. září 1835 (srov. zde str. 284).

17 *Es ist der Fluch...* – výpisek z Bulwerova románu, který má v německém překladu Friedricha Nottera titul *Die letzten Tage Pompejis* (vyšlo v souboru E. L. Bulwers sämtliche Romane, Stuttgart; v přetisku z r. 1845 – UK, sign. 9 L 202 – str. 191 n.). Výpisek lze datovat s přihlédnutím k záznamu v Deníku z 18. září 1835 (srov. zde str. 284).

241, 1 *Das Bild, das ein geistreicher Engländer von Broughams Erscheinung im Parlamente entwirft* – Podle zjištění P. Eisnera (Na skále, 1945, str. 9 n. ve studii Mácha a lord Brougham) jde o výpisek z Heinovy studie *Die Oppositionsparteien*, která tvoří 8. kapitolu cyklu *Englische Fragmente*. Tento cyklus vyšel poprvé v *Neue allgemeine politische Annalen*, které pro Cottu od podzimu 1827 Heine redigoval s F. L. Lindnerem, a to v ročníku 1828, sv. 7, seš. 1, str. 55 n. Cyklus byl potom přetištěn v knize *Nachträge zu den Reisebildern von H. Heine* (na obálce: *Nachträge zu Heines Reisebildern*), Hamburk 1831, str. 141 n. (8. kapitola tamtéž na str. 241 n.); patitulu cyklu má datum jeho vzniku: 1828. Mácha začal opisovat text počínaje stránkou 252, přičemž první větu poněkud upravil. Opisoval souvisle až na str. 265, kde končí citát z anglického informátora (zde na str. 247, 16 až po slova „kann jetzt unaufhaltbar hervorbrechen“). Poté vynechal krátkou pasáž obsahující Heineův osobní dojem z Broughamova řečnického vystoupení, navázal popisem politikova zevnějšku (od slov „Seine Gestalt“) a pokračoval až do konce kapitoly na str. 268, tj. po slova „ein solcher Eintritt gebührte“ (zde str. 248, 25). Nakonec se vrátil na str. 251 a opsal text předcházející celému vypsánímu místu i s větou zprvu parafrázovanou. Tuto poslední část označil slovem *Uvod*. Údaj za celým výpiskem svědčí o tom, že informaci měl z knižního vydání. Na rkp. str. 125 (zde str. 247) je v popisu Broughamova zjevu velmi výrazná narážka na kněžské rysy v jeho vystupování i v celém habitu, která má svou obdobu v přirovnání Broughama ke kazateli ze starých časů, který kázal pod širým nebem (zde str. 241). To, jakož i časově blízká četba předmluvy k Valdštejnovým dopisům (srov. zde str. 299 a 489), zřejmě navodilo v Máchovi asociaci na zjev uctívaného českého kazatele, jehož jméno si způsobem v Zápisníku zvláště nápadným vkreslil na nevelké zbývající místo za jediným neúplným řádkem na této straně. (Viz zde ještě dále.) Na rkp. str. 126 (zde str. 248, 22) je v závorce údaj, který byl až dosud mylně čten „(1828 am 27.)“. O tomto vpisku Eisner jako první konstatoval, že není ani v časopiseckém otisku, ani v knižním

vydání studie, a dohadoval se, odkud by byl Máchův mohl tento údaj získat, přesto jej však prohlásil za Máchův „samostatný přídavek“. Dosavadním čtením se údaj v závorce explikoval jako datum dne, kdy v anglické sněmovně zvítězila opozice. Takový výklad je však v přímém rozporu s Heinovým textem, který jednoznačně – psán roku 1828 – mluví o tom, že k této události došlo „vorigen April“, což ovšem znamená duben r. 1827, jak také odpovídá historické skutečnosti. Podle našeho zjištění slovo ve vsuvce nelze v žádném případě číst jako „am“. Samo číslo 27 (Máchův za ním napsal tečku, jež snad vedla k mylné dosavadní interpretaci; nelze ji však podle Máchovy rozkolísané grafické praxe jednoznačně přijímat jako označení řadové číslovky) je napsáno většími číslicemi, jež jsou nadto poněkud odsazeny, takže jde o jeho záměrné zdůraznění. „Slovo“ v závorce, srovnáno co do své grafiky s jinými místy v Zápisníku, čteme jako smazané *e*, což byl snad začátek slova „eigentlich“, a definitivní slovo *ale*. Písmeno *e* i slovo *ale* jsou psány latinkou proti kurentu, kterým je zapsán celý výpisek. Obdobných případů, kdy Máchův do německého textu vsunul vlastní poznámku takto graficky odlišenou, je v Zápisníku více. V naší interpretaci tedy vsuvka v závorkách má tento význam: minulého dubna (psáno 1828, ale stalo se tedy roku 1827) atd. Tímto zjištěním padají všechny další dohady Eisnerovy studie i na nich založený komentář Janského v 3. svazku Díla KHM (str. 466). – K motivaci Máchova zájmu o Broughama je třeba říci, že se při své četbě německých časopisů setkával s častými zprávami o něm. V *Blätter für literarische Unterhaltung*, č. 164 z 13. 6. 1831, str. 717 n. mohl dokonce číst obsáhlou recenzi o jeho spisu vydaném r. 1831 v Bruselu, v němž Brougham sice přičítá nevolnictví v Polsku podstatnou vinu na zániku polského státu, přitom však pokládá dělení Polska za zločin velmocí. – 242, 15 v předloze: aus den gewähltesten Materialien; 244, 11 v předloze: zu dieser Arbeit zurückgekehrt; 246, 4 za slovy „in seinen Invektiven“ je vypuštěna věta, jejíž motivickou obměnu obsahuje závěrečná věta odstavce; 28 v předloze: in die Zaubernähe; 247, 33 v předloze: feine Bemerkung. – Pokud jde o vepsané slovo *Hus*, Králík ve studii Máchův Kat (Sborník prací jazykovědných a literárněvědných, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica I, 1960, str. 98) považuje toto slovo za dodatečný přípisek „tak ostře se graficky odlišující od Máchova rukopisu, že evidentně náleží do kategorie oněch přemnohých úprav a přípisů do Z, které mají na svědomí posmrtní vydavatelé“. Toto tvrzení má Králíkovi podepřít jeho názor, že Plán k Vyšehradu, kde Husova postava „měla být rozvinuta do hloubky“, je mladší než Křivoklad a že je apokryfní.

K tomu poznamenáváme: Je samozřejmé, že citované slovo se ostře graficky odlišuje od běžných forem Máchova rukopisu, ovšem proto, že výjimečná funkce přípisu vedla k užití výjimečných grafických prostředků. V tomto smyslu totiž není grafická forma přípisu zcela bez analogií v *Ž.* Upozorňujeme na akcentované pojmy *Poet.* (rkp. str. 74) a *Sprache* (rkp. str. 89), z nichž druhé slovo je napsáno nejen latinkou proti kontextovému kurentu, ale je nadto zdůrazněno nejméně trojnásobným převýšením, dále na iniciálovou majuskuli v titulu *Mních* na rkp. str. 1 (jejíž krasopisnou fakturu jsme charakterizovali na příslušném místě) a konečně na datační označení nového oddílu *Zápisníku Rok 1834* na rkp. str. 65, kde opět v exponované situaci je zvláště iniciála vykreslena způsobem zcela ojedinělým. Uvedené skutečnosti, jak se domníváme, spíše oslabují Králíkovo jinak paleograficky nepodložené tvrzení o evidentním cizím původu přípisu.

DODATKY K LITERÁRNÍM ZÁPISNÍKŮM

Autografy

251, 3 *Přes jeho nužený zamyšlený obličej...* – Autograf (*R58*) na proužku podélného formátu 6,7 × 16,7 cm; ve sbírkách Karla Janského, nyní v literárním archívu PNP. Text (latinkou) jen na jedné straně. V dolní části je kolmo napsáno slovo *Darm* (prstem smazáno) a dvakrát *Darum* (srov. popis autografu *Poznamenání*, zde str. 365, a autografu *MS*, zde str. 383). – Podle Janského snad popis staršího cikána z románu *Cikáni*. Srov. s výpisem z *Auslandu* na rkp. str. 30 *Zápisníku: Auf der Stirne der Zigeuner* (zde str. 89).

10 *Minulost a budoucnost...* – Autograf (*R59*) zběžným kurentem na podélném odstřížku z listu, na němž byl dnes neznámý záznam, na konci oddělený vlnitou čarou (formát 5 × 13 cm); uloženo v depozitu *Umělecké besedy* v literárním archívu PNP.

14 *Byl večer...* – Autograf (*R60*) kurentem, s poslední řádkou psanou výraznou latinkou; podélný proužek na spodním konci odstřížený, formát 3,6 × 10,4 cm, papír má vodní značku *F K*. Napsal ve sbírkách dr. Kamila Reslera. Srov. *Marinka* (II 147, 22–27). Poprvé popsal Fr. Krčma v *Rozpravách Aventina* 5, 1930, č. 22. – Autograf nám nebyl dostupný, Krčmův popis je velmi povšechný. Údaj o vodní značce *F K* nicméně spojuje tento zlomek s autografem *R61* – *Břetislav* (srov. zde dále); protože tento autograf je nepochybný,

užití papíru s touž vodní značkou může podporovat autenticitu zlomku *R60*.

19 *Břetislav* – autograf (*R61*) krasopisnou latinkou na listu ručního papíru formátu 20,7 × 16,6 cm; papír má podélné i příčné světlejší linie po síťce a kromě toho vodní značky, z nichž na tomto listu zbylo jen písmeno F (další písmeno bylo na odstřiženém proužku) a v protilehlém rohu část kresby poštovní trubky. Na stejném papíru s úplnou značkou FK a s větší částí trubkového znaku je na dvou dvoulístích napsán Večer na Bezdězu (*R20*). Autograf je uložen ve sbírkách Lešehradea v literárním archivu PNP (původně byl v majetku Michala Máchy). Poprvé jej neúplně popsal Fr. Krčma (*Dva příspěvky máchovské, 2. Hukalův, Knížetův a Máchův „Břetislav“*; LF 68, 1941, 59 n.); podle tohoto popisu měl Krčma v rukou ještě autograf úplný, zatímco nyní je z listu odstřižen proužek velikosti 8,9 × 3 cm s poslední, tj. 11. strofou. Jde o Máchův opis romance od Josefa Hukala, zhudebněné Františkem Maxmiliánem Knížetem. Předlohou byl otisk v hudebním albu „Písňe pro jeden hlas při kytáře neb fortepianu, v hudbu uvedené ... od Fr. Max. Kníže, op 21“, s. d. (Praha, 1819). Mácha převzal z předlohy jak nápěv s kytarovým doprovodem, tak i text. Nápěv ponechal beze změny, kytarový doprovod však na několika místech poněkud zjednodušil. Naproti tomu do Hukalova textu, jehož strofické rozmístění přesně zachoval (sudé a liché strofy v sloupcích pod sebou), zasáhl tak, že vlastně vytvořil novou verzi. Tím se tato redakce Hukalova textu zařazuje plným právem do souboru Máchových literárních výpisků. V Krčmově náleзовé zprávě, jejíž některé údaje jsou nepřesné, jsou vedle Hukalova textu otištěna i různočtení Máchovy úpravy, která se týká mimo jiné též posledních dvou veršů každé strofy (kromě strofy první, jejíž text je vepsán pod nápěv). Proti předloze napsal Mácha každý druhý a čtvrtý verš se zarážkou. – Text poslední strofy, dnes nezvěstné, přejímáme z Krčmova otisku. V následujících různočteních (kde se neuvádějí doplňky běžné interpunkce a tiskové omyly) je na prvním místě text Máchovy redakce, za hranatou závorkou text předlohy: 252, 4 ustraněná,] ustraněná; / kryla] kryla / 6 Judita musí být má.] konečně musí být má! | Judita musí být má! / 7 Tak pravil a zabodal oře,] Tak praviv a zabodnuv oře / 9 cisař kde] kdež cisař jest / 10 *za veršem v předloze ještě verš* před ním ji schovanou měl. / 12 své,] své; / 13 sám pak dál] jak naměřiv / 17 a kdy se pak k odchodu měly] a když se již z chrámu pak měly / 18 přiskočil, milenku jal] přiskočiv milenku jal, | milenku na koně jal / 19 Řka: „Rychle jen, milenko drahá, (*autograf: Řka rychle...*)] Řka: Rychle jen, milenko drahá! / 21 Jítka,]

Jitka / blahá,] blahá / 22 za veršem v předloze ještě verš Ó teď jsem navěky tvá! / 24 ven;] ven, / 25 za ním] a za ním / hnali,] hnali / 26 za veršem v předloze ještě verš Zavřete, nedejte ven! / 253, 2 přenáramným;] přenáramným, / 3 a z zadu chtěl hrádník již ránu] a zádu již hrádník chtěl ránu / 4 za veršem v předloze ještě verš na hlavu napřaženým. / 5 Tu] Však / 6 meč;] meč, / 7 Jitku jal] Jitku jav / 8 po pravém] po pravu / za veršem v předloze ještě verš krvavou způsobil seč. / 9 Pak hrádníku] Jak hrádníku / 10 hnal;] hnal, / 11 řetěz ten] řetěz tu / 12 s Jitkou] s Jitkou / za veršem v předloze ještě verš s Jitkou se do vlasti bral. / 13 A dřív než] A nežli / 14 nad Prahou] podruhé / 16 vládkyni přivítala.] Jitku jest přivítala, | vládkyni přivítala. /

Opisy

Sborník M

254, 2 *Přátelství jest slunce života...* – v M zapsáno za básní Viz, dvě růže. Srov. též list s opisy pořizenyými Michalem Máchou (Dílo III, str. 473).

Hindlův opis *O3b* „Výpisky ze všelikých spisovatelů“

Opis byl v majetku Jos. Hindlové a poprvé k němu ve své edici přihlédl Fr. Krčma, avšak jen k výpisku č. 6 (K cíli přijda chodec..., srov. Dílo I, 1928, str. 314 a 346); bližší popis však nepodal. Dnes je opis neznámý; zachovaly se jen dvě zvětšené fotokopie (v pozůstalosti K. Janského; uloženy v literárním archívu PNP), které nasvědčují tomu, že výpisky „z K. H. Máchy“ v tomto opisu vyplnily jeho první list.

Výpisky pocházejí z Máchových textů, a to:

1. – – *víru odejmouti...* – z Rozbroje světů – Svět smyslný (viz II 100, 18–21);
2. *Velká bolest velkých nářků nemá...* – z básně Žalozpěv (viz I 118, verše 15, 21, 27–29);
3. *Mé mladosti sny...* – ze Zápisníku, rkp. str. 26, zde str. 81, ř. 6–7;
4. *Čím jsem byl...* – ze Zápisníku, rkp. str. 54, zde str. 129, ř. 2–4;
5. *Příčinu on nepokoje...* – z 1. čísla Ohlasu písní národních (viz I 133, 15–20);
6. *K cíli přijda chodec...* – z básně Noc – Slunce zhasne (viz I 83, verše 5–6, 9–16);
7. – – *nade hrobem jistého jinocha...* – krácený záznam ke dni 17. září 1835 z Deníku, verze B, srov. zde str. 296.

Opis byl v majetku Jos. Hindlové a poprvé k němu přihlédl K. Janský (viz I 478), bližší popis však nepodal. Dnes je opis nezvěstný. Zachovalo se jen šest fotokopií, patrně ve skutečné velikosti, tj. 22,2 × 19,2 cm (v pozůstalosti K. Janského; uloženy též v literárním archivu PNP). Šlo nepochybně o tři listy (dokazují to prosáklé inkoustové skvrny). Srovnání s textem Zápisníku ukazuje, že Hindl z něho některé partie převzal doslovně, jiné krátil. Partie opsané v celku jsou až na drobné jazykové a textové změny, popřípadě písařské lapsy spolehlivé. Z toho lze soudit, že spolehlivý text mají i ty Hindlovy výpisky, pro které není dochována předloha. Až na malé výjimky užívá opis latinky nebo kurentu, tak jak má zjištěná předloha, a úpravou připomíná vzhled Zápisníku, odkud jsou přejaty některé charakteristické jevy (oddělování jednotlivých záznamů linkami, označování výpisků v záhlaví nebo na konci, členění 6. stránky na ohraničená pole). Opis má i takové další znaky, které svědčí o tom, že Hindl do značné míry i po vnější stránce věrně reprodukoval předlohu: v básni *Die drei Freuden der Liebe* označil poslední tři verše svorkou, jak je tomu v předloze. Titul celého opisu je označen římskou jedničkou, za výpiskem 13 je kromě jednoduché linky ještě dvojitá výrazná linka přes celou stranu. Před následujícím výpiskem 14 je římská dvojka. Vzhledem k tomu, že výpisky počínajíc číslem 14 nepocházejí ze Zápisníku, je možné, že Hindl římskými číslicemi označil excerpci ze dvou pramenů (srov. zde str. 355, 382, 385).

Výtah obsahuje tyto záznamy:

1. *Bajka* – ze Zápisníku, titulní list, zde str. 31;
2. – – *hoch lag das mächtige Fort...* – ze Zápisníku, rkp. str. 5, zde str. 38, ř. 27 n.;
3. *Die drei Freuden der Liebe* – ze Zápisníku, rkp. str. 9, zde str. 45 n.;
4. *Malíč, jenž se cvičil...* – ze Zápisníku, rkp. str. 32, zde str. 94, ř. 18 n.;
5. *Am Niagarafall...* – ze Zápisníku, rkp. str. 82, zde str. 172, ř. 13 n.;
6. *Die Nacht versinkt...* – ze Zápisníku, rkp. str. 19, zde str. 67, ř. 2 n.;
7. *Es schien ihm...* – zde 254, 6–8; srov. také Sabinův citát, zde str. 258, ř. 1 n. a str. 464);
8. *Was machst du an der Welt...* – zde 254, 9–13; neúplně citované číslo 9 z knihy Hikmet Nameh (Buch der Sprüche) v Goethově sbírce Westöstlicher Divan. Citát Mácha poznal jako moto

- uvádějící druhou část Garczyńského skladby Waclawa dzieje; do *Ž* si jej však nepřepsal.
9. *Kdo se chce zamilovati...* – zde 254, 14; variant myšlenky volně připojené na závěr fragmentu Deník mnichův, viz II 96;
 10. *Alexander, cár ruskoj* – ze Zápisníku, rkp. str. 15–16, zde str. 57–64;
 11. *Člověk přijde i zajde...* – zde 254, 15;
 12. *Auf der Stirne der Zigeuner...* – ze Zápisníku, rkp. str. 30, zde str. 89–90;
 13. *Unruhig, unglücklich, unzufrieden...* – ze Zápisníku, rkp. str. 115, zde str. 236;
 14. *Heilige Natur!*... – zde 254, 17;
 15. *Närren, sei nicht spröde...* – zde 255, 5. Jde o píseň J. A. Blumaue-
ra, poprvé otištěnou v jeho Gedichte (Viedeň a Praha 1782, str. 136). Prostřednictvím kramářských tisků (srov. např. exemplář Státní knihovny v Berlíně, sign. Yd 7901. IV. 42; na tento exemplář nás upozornil a autora písně určil dr. F. W. Bednich) pronikla do ústní tradice (srov. např. Zeitschrift für Volkskunde 28, 1918, str. 106 n. a Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 2, 1929, str. 108); dosvědčuje to např. variant obsažený v rukopisném konvolutu Felixe Jaschkeho z Fulneku Sammlung alter Lieder, 1818 (Státní archiv v Brně, sign. G 13–264), na foliu 152 ve znění o pěti stro-
fách s nápěvem. Máchův text, proti původnímu znění zkrácený, zřejmě pochází z některé odvozené redakce;
 16. *Láska a krása* – pod tímto názvem jsou spojeny dva fragmenty: „Kdo kdy v světě vynalezl hlasu...“, viz I 243, a „Však ten zásvit
růžojasných lící...“ ze Zápisníku, rkp. str. 56, viz I 220;
 17. *Liebe läßt sich nicht gebieten...* – zde 256, 11;
 18. *Sohn der Erde!*... – zde 256, 14; *bedrären* – v opise: bedräuen;
 19. *Der weiseste Feldherr...* – zde 256, 24;
 20. *Stellen aus Byrons Korsar* – zde 257, 1. Oba odstavce jsou krácené
výpisky z prvního zpěvu jmenované básnické povídky; první z nich je z úvodní části, druhý obsahuje charakteristiku hrdiny. Mácha citoval překlad E. Ortleppa, srov. jeho přetisk v 3. svazku Lord Byrons sämtliche Werke, Stuttgart 1839, str. 109 a 111 (UK, sign. 9 K 1096). – 5 v předloze: ... ist 'ne ewig... – V Byro-
nově básni jsou pozoruhodné motivické analogie s Májem. Tak především závěr druhého zpěvu vyznívá motivem mrtvé hlavy naražené na kůlu a nevnímající dění okolo v přírodě, která znovu ožívá. Dále: Korzárova milá, znepokojena tím, že se Konrád, hrdina básně, nevrací z výpravy, vyhlíží večer na pobřeží jeho loď a od vrátivších se lodníků se dozví, že byl zajat. V Konrádově

charakteristice se zdůrazňuje, že se nestal vůdcem pirátů ze své přirozené povahy, nýbrž proto, že si znenáviděl lidstvo. Konečně v závěru básně hrdina, který při návratu najde svou dívku mrtvou, trýzněn milostným hořem mizí beze stopy ve světě. Na některé z těchto motivických paralel k Máji upozornil K. Krejčí ve sborníku *Realita slova Máchova*, 1969, str. 263.

Sabinovy citáty „z Máchových poznamenání“

jsou obsaženy v Úvodu povahopisném, resp. v tzv. Dodatcích k němu. Pod *Dodatky* se rozumějí ty pasáže Úvodu, které z různých důvodů nebyly otištěny v Sabinově úvodní stati k vydání *Spisů K. H. Máchy* z roku 1845; viz zde dále str. 502. Název zavedený Č. Zíbrtem (viz dále) není zcela vhodný, protože o dodatky v pravém slova smyslu nejde. Autograf těchto pasáží se nezachoval. Dnes jsou známy toliko ze tří opisů: 1. z muzejního opisu, 2. z tzv. Voglova exempláře, 3. z Křížova opisu. – 1. *Muzejní opis* je psán neznámou rukou; tvoří jej tři osmistránkové složky formátu 17,5 × 10,8 cm, bez obalu a bez titulu, průběžně stránkované a popsané na stranách 1–18 (nyní v literárním archívu PNP). Na některých místech je text dodatečně redigován, tj. jsou provedeny opravy, škrty, doplňky a přesuny. Jiná místa byla dodatečně zarámována čarami a na stranách 3, 11, 12, 13 byla pak takto označená místa ještě k nepřečtení začerněna. Na podnět K. Janského se prof. dr. Vojtěch pokusil pomocí moderních fotografických metod odkrýt původní text, avšak bez úspěchu. – 2. Tzv. *Voglův exemplář* byl dlouho nezvěstný. Objevil se r. 1962 v antikvariátu, byl identifikován Mil. Novotným (srov. článek *Znovu nalezený máchovský dokument*, *Lidová demokracie* 27. 5. 1962) a je v majetku jeho rodiny. Jde vlastně o exemplář Úvodu, v němž chybí list se stranami 15–16 a v němž je vevázáno 18 listů (ve zprávě Novotného mylně 19), na kterých jsou opět jinou neznámou rukou vepsány dodatky k textu na příslušných stranách; podobné dodatky jsou vepsány mimoto na osmi tištěných stranách. – 3. *Křížův opis* (srov. Čeněk Zíbrt, *Nově objevené rukopisy skladeb K. H. Máchy*, *Naše doba* 21, 1914, str. 725 n.), který jeho původce Karel Kříž pořídil r. 1901, s poznámkou, že bylo „excerpováno z opisu rady z[emského] s[oudu] Vogla“ v Jičíně (nyní v literárním archívu PNP). Protože je nyní známa předloha Křížova opisu, je tím jeho pramenná hodnota překonána; srovnání nadto ukázalo, že je to opis nepřesný. – Nejúplnější je text *Dodatků* v tzv. muzejním opise. Text *Dodatků* ve Voglově exempláři registruje místa, která jsou v muzejním opise začerněna, řadou

pomlček; kromě toho má proti znění muzejního opisu výpustky, a to zejména tam, kde má muzejní opis text zarámovaný. Opis ve Voglově exempláři respektuje však s jedinou výjimkou redakční úpravy muzejního opisu a nadto se s ním pozoruhodně shoduje jak v jevech pravopisných a v interpunkci, tak i v případných písařských nedopatřeních. V textu třetího z úryvků přetištěných v našem vydání má však Voglův exemplář znění „on ztratil boha ze stvoření svého“ proti muzejnímu „on ztratil Boha“ (viz zde str. 259, ř. 21), obdobně v deníkovém záznamu z 6. listopadu má znění „o kterém se mi již někdy dávno zdálo“ proti muzejnímu „...někdy zdálo“; pro tuto odchylku nemáme vysvětlení. Z uvedených konstatování vyplývá, že opis ve Voglově exempláři je závislý na tzv. muzejním opisu, který je z toho důvodu základním zněním citovaných úryvků.

258, 2 *Byloť mu...* – (v Dodatcích: Byloť mu, píše v svých poznamenáních, jak by...) patří na str. 38 Úvodu na konec 1. odstavce (viz *Vzpomínky*, str. 41). Srov. Hindlův opis *O3c*, sedmý záznam Es schien ihm... (zde str. 254), který prokazuje jistou míru spolehlivosti Sabiniových citátů.

9 *Bylť stejně ohnivý...* – (v Dodatcích: ...utvořoval: Bylť stejně ohnivý v dobrém i zlém, – píše Mácha ve svém poznamenání; přitom ale...) patří na str. 38 Úvodu na konec 2. odstavce (viz *Vzpomínky*, 41–42).

259, 3 *V krátkém čase...* – Až po slova „Lara spí“ je citát v Úvodu na str. 39–40; navazuje text Dodatků. Tři místa, na která v textu upozorňujeme označením [...], jsou v muzejním opise zprvu zarámována a pak zcela začerněna; první dvě obsahovala zhruba po dvou a půl řádcích, třetí asi devatenáct řádků. Ve spojení se začerněním prvního místa bylo do textu za ním pro zdánlivě potřebnou souvislost vloženo jméno *Byron* (Když Byron...) a obdobně byl text za třetím místem upraven vložением slova *jeho* u prvního výrazu následující věty. Obě tyto dodatečné úpravy nerespektujeme.

DENÍKY

DENÍK NA CESTĚ DO ITÁLIE

263 Autograf (*R55*) je uložen v literárním archívu PNP. Sešitek form. 20 × 12,5 cm v měkkých tmavohnědých mramorovaných deskách vznikl sešitím (5 vpichů) osmi dvoulistů, které jsou na prvních 16 stranách popsány, 16 stran zůstalo prázdných. Text je psán kurentem, latinské a italské citáty, dále některá slova latinského původu, některá jména, názvy a tituly, někdy též heslovité poznámky latinkou. V textu je větší počet mezirádkových vsuvek, kontext některých míst byl zřejmě při psaní porušen, objeví se i omyl (srov. například Máchova hesla XX, XXI a 12, komentář zde na str. 470 a 471, nebo jméno lodi Famigliare, komentář zde na str. 473). Na rkp. str. 1, 5 a 6 jsou tužkou označena místa, která s malými stylistickými úpravami převzal Sabina do Úvodu (str. 50–51, srov. Vzpomínky, str. 52–53). Podle celkového vzhledu i povahy autografu, který působí dojmem souvislého záznamu, soudíme, že nejde o bezprostřední zápisy, nýbrž že Deník je nedokončená redakce, kterou Máchova pořídil až po návratu z cesty a jejíž některé záznamy nepochybně měly být ještě dále zpracovány. Svědčí pro to místo v záznamu z 3. září (*Kat. Měšťané. Pro znamení zapálili.*), které obsahuje motiv určený pro větší románovou prózu (srov. dále str. 476) a místa v záznamech ze 14. a 19. srpna (*jak vyhlížel a koukal*) a *Jak jsme leželi v lese na pastvívšti*. Oběma místům se dá rozumět jenom tak, že při přepracování v prvním případě měl být rozvinut popis osoby, jíž se záznam týká, v druhém případě měla být rozvedena příslušná scéna. V obou případech jde o pracovní techniku doloženou i v jiných Máchových autografech (srov. zde str. 358). Máchovo autorství se rovněž projevuje v tom, že se opakuje formulace v autentickém záznamu podobného rázu, srov. větu „Vešli v ouzské oudolí“ (zde str. 270, ř. 20) a záznam Poznamenání cest v Ž, rkp. str. 104 (zde str. 219, ř. 18–19^a); kromě toho se s technikou záznamů v tomto cestovním deníku pozoruhodně shoduje způsob, jakým Máchova zachycoval dojmy z cesty do Krkonoš roku 1833, doložený v Ž na rkp. str. 42, zde str. 122, záznam „Na Bezdězí“.

Deník objevil Ludvík Kuba (srov. Květy 26, 1904, 706); poprvé jej celý otiskl Jan Thon (LF 37, 1910, 349 n.). Sabina otiskl tři úryvky v Úvodu (ze 4., 18. a 22. srpna; citovaná místa jsou v autografu